

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

TANZİMAT DÖNEMİ REFORMLARINDA İNGİLİZ ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Cansu Uz OKUR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN**

Ankara - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

..... ait
..... adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih
Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
Başkan
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

(İmza)
Üye.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)
Üye.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖN SÖZ

Osmanlı modernleşmesi dediğimiz ve tüm 19.yüzyıl boyunca süren restorasyon dönemi günümüzde hala devam eden tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti son yüzyılını Rusya'ya karşı ayakta kalabilme ve gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı hareketlerini engelleyebilme çabalarıyla geçirmişti. Bunları başarabilmesi için de daha güçlü bir orduya, merkezi bir idareye, sıkı denetlenen ve açık vermeyen bütçe ile tüm tebaasının benimseyeceği Osmanlılık kimliğine ihtiyacı vardı.

Osmanlı devlet ricali özellikle 1839 Tanzimat fermanı ile başlayan süreçte tüm bunları hayalden gerçeğe dönüştürmeye çalışan, zor bir devrin zorlu adamlarıydılar. Madem ki ellerinde hasta adam diye nitelendirilen ve ölümü kargaşa yaratacağı için yaşamasına izin verilen bir devlet vardı o halde yapmaları gereken bir ümit bu hasta adamı tekrar ayağa kaldırmaya çalışmaktı.

İşte tam bu noktada bir karar vermeleri gerekiyordu. Ya birilerini tabiri caizse koltuk değneği olarak kullanıp ayağa kalkacak ya da her gün biraz daha sona yaklaşacaklardı. Onlar birincisini tercih ettiler. Burada koltuk değneği vazifesini gönüllü üstlenen İngiltere oldu. Hala devam eden tartışmalar da bundan dolayı başladı. İngiltere niçin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı? Osmanlı reformları İngiltere'den mi ithaldi yoksa Osmanlı ricalinin mi fikirleriydi? Reform süreci İngiltere'ye ve Osmanlı Devleti'ne ne kazandırdı ne kaybettirdi?

Bu alışma bu sorulara bir nebze olsun cevap vermeye yönelik bir araştırma sürecinin meyvesidir. Arşiv belgeleri ve Türkçe ile İngilizce matbu eserlerin yanında, köklü bir geleneğe sahip İngiliz gazetesi olan The Times'ın 1825-78 arasındaki nüshaları kullanılarak daha doyurucu hale getirilmeye çalışılmıştır.

Tezin ortaya çıkış sürecinde benden evvela sabrını ve dahi desteğini esirgemeyen tez danışmanım ve hocam Sayın Prof. Dr. Hale şıvgın'a sonsuz teşekkürlerimi de bu vesileyle ifade etmek istiyorum. Ayrıca sevgili eşim Mehmet Akif Okur'a tezin düzenlenmesindeki gayretleri ve tahammülü için teşekkür etmeyi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. Konunun Önemi ve Sınırlandırılması.....	1
2. Konu Üzerinde Yapılmış Çalışmalar ve Başvurulan Kaynaklar..	7
3. Araştırmada Başvurulan Kaynaklar.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TEMELLERİ

1. XIX. YÜZYILDA İNGİLTERE.....	9
1.1. İngiliz Dış Politikasının Doğuşu.....	9
1.2. 19. Yüzyılda İngiliz Dış Politikası.....	12
1.3. Victoria Çağında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası.....	16
1.4. Pax Britannica'nın Kurumsal Temelleri.....	19
1.5. 19. Yüzyılda İngiliz Ticareti ve Kolonizasyonu.....	21
1.6. 19. Yüzyılda İngiliz Toplumu.....	25
2. TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	31
2.1. Osmanlı Devleti ve İngiltere ilişkisinin İlk Devresi.....	31
2.2. İngiltere'nin Osmanlı Devletine Yakınlaşması.....	35
2.3. İngiltere'nin Osmanlı Politikasının Şekillenmesi.....	39
2.4. 1821-1829 Yunan İsyanı Sırasında İngiltere'nin Tutumu.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İŞBİRLİĞİNİN BAŞLAMASI

1.MISIR MESELESİ.....	47
1.1.1831-1833 Arası.....	47
1.2.Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın İmzalanması.....	49
1.3.Hünkâr İskeleyi Antlaşması ve İngiltere'nin Osmanlı Siyasetine Etkisi.....	53
1.4.Mısır Meselesi 1839-1841.....	56
1.5.Londra Antlaşması ve Boğazlar Sözleşmesi.....	57
 2. 16 AĞUSTOS 1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI.....	60
2.1.Osmanlı Devleti'ni Bu Antlaşmaya İten Koşullar.....	60
2.2.Antlaşmanın Maddeleri ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi.....	61
2.3.Baltalimanı Ticaret Antlaşması ve İngiltere.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE İNGİLİZ ETKİSİ

1.TANZİMAT FERMANI'NIN İLANI.....	67
2. MÜRTED MESELESİ.....	73
3. 1856 KIRIM SAVAŞI.....	80
3.1.Kırım Savaşı Öncesinin Siyasi Olayları.....	80
3.2.Kırım Savaşı.....	86
3.3.Savaşın Sonuçları.....	89
3.4.Kırım Savaşı ve İngiltere.....	91
4. ISLAHAT FERMANI.....	96
5. OSMANLI DEVLETİ'NDE REFORM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ..	102
5.1.Osmanlı Kamuoyu ve reformlar.....	104
5.2.Osmanlı Reform Sürecinde İngiltere.....	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI-İNGİLİZ İŞBİRLİĞİNİN BOZULMASI

1.İSLAHAT FERMANI SONRASI OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	112
2.1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI’NDA İNGİLTERE’NİN TUTUMU.....	116
3. 1878 SONRASI OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	121
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	128
EKLER.....	143
ÖZET.....	144
ABSTRACT.....	145

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.C.F. : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

A.Ü.S.B.F. : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi

Bkz. : Bakınız

B.O.A.: : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

Y-Res : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Sadaret Resmî
Maruzat Evrakı

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Sınırlandırılması

18. yüzyıldan itibaren dünya dengeleri değişmeye başlamış ve deniz aşırı sömürge arayışları Avrupa devletlerini birbirleriyle mücadeleye sevk etmişti. İngiltere ile Fransa, Amerika ve Hindistan başta olmak üzere dünya coğrafyasında hakimiyetlerini tesis etmeye çalışırken, bu yüzyılın sayılı büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti, giderek güneye inen ve varlığına bir tehdit haline gelen Rusya ile uğraşmaktaydı.

1768-74 seneleri arasında Rusya ile durmaksızın savaşan Osmanlı Devleti 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile yenilgisini kabul etmek ve Kırım'ı bırakmak zorunda kalmıştı.

Bir müddet sonra Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiğini gören ve buna engel olmak için 1787'de yüzyirmibin asker ile sefere çıkan Osmanlı ordusu, yeni silahlar kullanan ve yeni bir askeri düzende örgütlenen sekizbin askerlik Rus ordusuna yenilirken, bu bozgun aslında yeni bir dönemin başlangıcı oluyordu: Evvela orduda başlayan ve giderek devlet idaresine ve sosyal yapıya da yansiyacak olan ıslahat sürecinin. (Birinci 1995:558)

1768-74 Osmanlı-Rus savaşı devam ederken, harbin ikinci senesinde Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya'ya karşı, Prusya ile bir savunma antlaşması imzalamıştı. Böylece bir hristiyan devlete karşı durmak için diğer bir hristiyan devletle anlaşarak, artık tek başına varlığını koruyamayacağını itiraf eden Osmanlı Devleti'nin bu zayıflığı, çekildiği topraklar üzerine kimin yerleşeceğiyle alakalı olan "Şark Meselesi" nin doğmasına sebep olurken, bu meselenin baş aktörü olan kendisinin de siyasetini şekillendiriyordu. Bundan

sonra Osmanlı Devleti bekasını kendi üzerinde farklı veya zıt niyetlere sahip devletler arasındaki ilişkileri kullanarak sağlamaya çalışacak ve “denge siyaseti” adını verdiği bu mecburi durum yıkılışına dek sürecekti. (Armaoğlu 1989:44 ; Hale 2002:19)

Osmanlı Devleti'ne bu süreçte en büyük destek ise kıta Avrupa'sında bir devletten değil, lakin Avrupa içişlerine müdahaleyi kendi çıkarları için lüzumlu gören bir ada devletinden, İngiltere'den gelmiştir.

Fransa ile uzun yıllar süren mücadelesinden sonra 1763'te Hindistan'ın tek hakimi haline gelen İngiltere, Doğu Hindistan Kumpanyasını kurarak Levant yani Doğu Akdeniz ticaretinden resmen pay kapmaya başlamıştır. Bu dönemdeki en önemli müşterilerinden birisi Rusya'dır. Bu vakitler Karadeniz'de bir donanması olmayan ve Hindistan'a yönelik tehditte bulunmayan Rusya, Fransa ile uyuşmazlığı sebebiyle İngiltere'nin müttefiki addedilmiştir. Öyle ki 1770'te Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakan Rus donanmasını Baltık Denizi'nden Akdeniz'e kadar getiren ve muharebeyi idare eden İngiliz subayları olmuştur. (Kocabaş 1985:16)

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Karadeniz'e çıkması ve burada bir donanma teşkil etmesi İngiliz siyasetçilerini evvela rahatsız etmezken, 1784'te başbakan olan William Pitt muhtemel Rus tehlikesine dikkat çeken ilk İngiliz devlet adamıdır. İngiliz denizcilerinin Rusya emrine girmesini yasaklayan genelgesine, Çariçe Katerina süresi dolan İngiliz-Rus ticaret antlaşmasını yenilemeyerek ve de Fransa'ya bir çok imtiyazlar bahşederek cevap vermekte gecikmemiştir. (Bağış 1999:46)

1791'de parlamentoda yaptığı konuşma ile Rus tehlikesine değinen ve gerekirse devam eden Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alınmasını bildiren William Pitt'in bu çabaları sonuç vermemiş ; üstelik

1798’de İngiltere’nin bir numaralı düşmanı Fransa’nın Mısır’ı işgal teşebbüsünde İngiltere Rusya ile ittifak yaparak, Osmanlı Devleti’ne yardım etmek zorunda kalmıştır. (Uçarol 1978:31)

Osmanlı Devleti’nin giderek güçten düştüğünü ve zinde bir kuvvet olan Rusya’nın onun yerini alarak Akdeniz’e inme, Fransa’nın ise Ortadoğu’ya yerleşme projesini gören İngiltere Osmanlı Devleti’ne ilgisini arttırmış ve 1798 senesi sonunda İngiliz subaylar Osmanlı ordusunun eğitimi için İstanbul’a gelmişlerdir. (Anderson 2001.47)

1820’lere kadar hızla artan İngiliz-Rus rekabeti Yunan ayaklanmasında da kendini göstermiş ve Yunanlıları Rusya’nın kucağına atmak istemeyen İngiltere, dönemin liberal hareketlerinin ve antik Yunan hayranlığının etkisiyle Osmanlı Devleti’nin karşısında yer alarak, Yunanlılar için arabuluculuk görevini üstlenmiş ve 1829’da kurulan bağımsız Yunanistan’ın en büyük mimarlarından biri olmuştur.(Graves 1999:3)

1827’de Navarin’de üçlü ittifakla yaktıkları Osmanlı donanmasının yokluğu ve müdahaleye açık hale gelen zayıflamış Osmanlı Devleti, Yunanseverlikten ayılmaya başlayan İngiltere’de bu defa Rus korkusunu ortaya çıkarmıştır. Rusya’ya karşı koyabilecek ve Akdeniz’deki İngiliz ticaretinin garantörü olabilecek kadar kuvvetli bir Osmanlı Devleti oluşturmak, yani Osmanlı’yı reforme etmek bu dönem İngiliz siyasetinde alenen telaffuz edilmeye başlanmıştır.(Cunningham 1993.112)

Yunanistan’la ilgili sınır düzenlemeleri için İstanbul’da bulunan İngiliz temsilcisi Stratford Canning, dışişleri bakanı Lord Palmerston’ a yolladığı 8 mart 1832 tarihli muhtırasında değişen İngiliz politikasını net olarak ifade ediyordu: “Halledilecek ana mesele şu: Türkiye’nin bu yolda giderse ordu ve maliyece kötürüm kalacağını görerek mevcut idare sistemi içinde ne gibi

yenilikler yapılabilir?..Türkiye konusunda belirli bir politika hattı seçip uygulamanın zamanı geldi. Türk imparatorluğu son günlerini yaşamaktadır. Ancak Hristiyan medeniyetine yaklaşmak suretiyle dağılmasını bir müddet için önlemek mümkün olabilir. Bu ihtimal bile zayıf ama ne olursa olsun tek çare. Aksi halde imparatorluk . dağılacak ve sonuç olarak Avrupa barışı uzun yıllar tamiri imkansız bir hercümerç içine yuvarlanacaktır” (Lane-Poole: 1999:90)

1831’de Mehmet Ali Paşa isyanını müteakiben, Osmanlı Devleti’nin çaresizlikten Rus yardımını kabul etmek zorunda kaldığı 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması ise İngiliz siyasetinde Osmanlı bütünlüğünü koruma düşüncesinin kuvveden fi’le geçtiği noktadır.

İngiltere’nin Osmanlı lehine bu antlaşmaya müdahil olmasından hemen sonra 1838’de imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması, İngiliz malları için büyük bir pazar konumuna gelen Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü hususunda İngiliz niyetlerini daha da pekiştirmiştir.(Ülman 1972:70)

Kanı damarlarından yavaş yavaş çekilirken, varlığını hala sürdürebilmesinin Avrupa devletlerinin kendi iç meseleleriyle meşgul ve böylesine büyük bir lokmayı tek başlarına yutamayacakları gerçeğinin farkında olmalarına bağlayan Osmanlı Devleti de bu zamanı kendini reforme ederek uzatmayı amaçlamış ve büyük devletler arasındaki rekabeti kullanma yolunu seçmiştir. (Byrne 1964:21 ; Dumont 1999: 108)

Reform yolunda Osmanlı Devleti’nin arkasına aldığı devlet İngiltere olmuştur. İstanbul’daki İngiliz sefiri Stratford Canning ve İngiliz dışişleri bakanı Lord Palmerston bu reform sürecinde İngiliz çıkarları gereği Osmanlı’ya en çok desteği verenlerdir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki reform girişimlerine tutumu iki şekilde olmuştur. İlki reform sürecinin yürümesini sağlamak için siyasi meselelerde gerekirse askeri yardımda bulunmak diğeri ise özellikle Rusya'nın müdahalesini önlemek için hristiyan azınlıkların haklarının genişletilmesi talebinde bulunmaktır.

Bu taleplerin sonucunda ilan edilen 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Avrupa devletleri arasına girebilmek ve eşit muamele görmek isteyen Osmanlı Devleti'nin kendini reforme etme yolunda attığı en büyük adımlardır. Bu dönemde çok milletli ve çok dinli bünyesinin sıkıntısını yaşayan Osmanlı Devleti, hem Avrupa devletlerinin desteğini alabilmek hem de kendi iç huzurunu sağlayabilmek için, düvel-i muazzamada dahi olmayan oldukça radikal düzenlemelere gitmiştir.(Quatert 2000.57)

İngiltere Osmanlı Devleti'ni talep ettiği düzenlemeler yapıldığı müddetçe desteklemeye devam etmiş ancak 1860'dan sonra izlediği siyasette değişikliklere gitmeye başlamıştır.

Rusya'nın Kırım savaşıdan sonra Orta Asya'ya yönelmesi, Hindistan'daki Sipahi ayaklanması, Avrupa'da Alman ve İtalyan birliklerinin kuruluşu ve 1869 Süveyş Kanalı'nın açılarak Türk Boğazları'na alternatif bir deniz yolunun faaliyete geçmesi İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırırken ; 1860 sonrası Balkanlar'da çıkan isyanlar ve Gladstone gibi Türk düşmanı siyasetçiler İngiliz kamuoyunun da Osmanlı sempatisini yok etmiştir. (Küçük 1999:54 ; Hayes 1975.260)

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı müddetince tarafsız kalan ve sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nda bazı maddelerin Osmanlı lehine hafifletilmesini sağlayan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı bu son müdahalenin karşılığında ise Kıbrıs'ı devralmıştır. Bundan sonra

Osmanlı topraklarından pay kapma yarışına dahil olan İngiltere 1882’de Mısır’ı işgal ederek, Osmanlı-İngiliz işbirliğini sona erdirmiştir.(Sander 1993.238)

Görüldüğü üzere Osmanlı-İngiliz işbirliği, Osmanlı Devleti’nin en uzun asrı olan 19.yüzyıla damgasını vuran mahiyettedir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan itibaren giderek güneye inen ve Osmanlı topraklarını kendine yayılma alanı seçen Rusya’ya karşı, Osmanlı Devleti’nin uzun müddet direnmesi, Avrupa dengelerini hassasiyetle gözeterek yanında yer alan İngiltere sayesinde hükümü kanaatimce yanlış olmaz.

İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin yanında yer aldığı 19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı Reform hareketinin de zirveye ulaştığı bir dönemdir. Bu reform sürecinde İngiltere’nin etkisi, Osmanlı reformlarının İngiltere’nin talep ve teşvikleriyle mi olduğu yoksa kendi bünyesindeki ihtiyaçlardan mı kaynaklandığı meselesi daima tartışmaya açık bir mevzu olagelmıştır.Bizim bu araştırmadaki maksadımız, Osmanlı-İngiliz işbirliğinin Osmanlı reform sürecini nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

Osmanlı Devleti’nde reform hareketlerine damgasını vuran Tanzimat Dönemi, bu araştırmanın sınırlarını oluşturmaktadır. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan ve 1876’da Meşrutiyetin ilanına kadar süren bu dönem aynı zamanda Osmanlı-İngiliz işbirliğinin en sıkı olduğu dönemdir. Bu dönemi daha iyi anlatabilmek için, araştırmamız İngiltere’nin 19. yüzyıl siyasetinin temelini oluşturan etkenleri anlattığımız bir bölüm ve ardından Osmanlı-İngiliz tarihçesine bir bakıştan sonra, Osmanlı-İngiliz işbirliğinin ilk devresi olan Mısır Meselesi ile başlamakta ve İngiltere’nin Osmanlı toprak bütünlüğünden vazgeçtiği 1878 Berlin Antlaşması ile son bulmaktadır.

Özetle bu çalışma, Osmanlı reform sürecinde Osmanlı-İngiliz ilişkilerini, İngiltere'nin siyasi ve iktisadi çıkarlarını göz önüne alarak, bir nebze olsun aşikâr etmeyi amaçlamaktadır.

2. Konu Üzerinde Yapılmış Çalışmalar ve Başvurulan Kaynaklar

Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine yapılmış bir çok araştırma mevcuttur. Lakin bunların bir çoğu İngiliz bakış açısıyla yazılmış ve Osmanlı reformları üzerinde İngiltere'nin etkisini ziyadesiyle abartarak, İngiltere'yi bu sürecin esas aktörü addetmişlerdir. Frank Edgar Bailey'nin "British Policy And The Turkish Reform Movement" adlı eseri ile Harold W. Temperley'nin "British Policy Towards Parliamentary Rule In Turkey" kitabında Osmanlı reformları İngiliz baskısına bağlanmışlardır.

Mübahat Kütükoğlu'nun "Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri", Akdes Nimet Kurat'ın "Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı Ve Gelişmesi", Ömer Kürkçüoğlu'nun "Türk-İngiliz İlişkileri", Ali Kemal Meram'ın "Türk-İngiliz ilişkileri Tarihi", Ali İhsan Bağış'ın "Britain And The Struggle For The Integrity Of The Ottoman Empire" bu husustaki referans kitaplardır.

Bülent Özdemir'in "19. Yüzyıl Osmanlı Reformlarını Nasıl İncelemeliyiz?" adlı makalesi ise Osmanlı reform sürecinde İngiltere'nin etkisini değerlendiren bir çok eseri mukayese ederek, bu konuya farklı bir bakış açısı getiren orijinal bir çalışmadır.

3. Araştırmada Başvurulan Kaynaklar

Osmanlı-İngiliz ilişkilerini ve İngiltere'nin Osmanlı reformlarına etkisini inceleyen bu araştırmada basılmış bir çok kitap ve makalenin yanı sıra Osmanlı arşiv belgelerinden de faydalanılmıştır. Özellikle bu dönemi

kapsayan (Hariciye İradeleri ve Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakına Ek) arşiv belgeleri kullanılmıştır.

Bu dönemin önde gelen İngiliz gazetesi The Times'ın 1825-1878 arasındaki nüshaları çalışmamızın bir diğer kaynağıdır.

Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın "Tezakir-i Cevdet", Mahmut Celaledin Paşa'nın "Mir'at-ı Hakikat", Ali Fuat Türkgeldi'nin "Mesail-i Mühimme-i Siyasiye" eserleri de başvurduğumuz diğer kaynaklardır.

Stanley Lane Poole'un kaleme aldığı "Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları" adlı eseri reform sürecine bir İngiliz diplomatının bakış açısını görmek için faydalı olmuştur.

Henry Kissenger'in "Diplomasi" eseri ise bugünkü Avrupa'nın tarihini ve devletler arası dengeleri kavramama çok yardımcı oldu.

Bunlara ilaveten "British Documents On Foreign Affairs", "Parliamentary Papers" ve "The Cambridge History Of British Foreign Policy" gibi bu dönemle ilgili yayınlanmış İngiliz belgelerini içeren kaynaklar da araştırmamızda kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TEMELLERİ

1. XIX. YÜZYILDA İNGİLTERE

1.1. İngiliz Dış Politikasının Doğuşu

İngiltere, yahut 19. yüzyıldaki adıyla Büyük Britanya, Avrupa kıtasının batısında bir ada devletidir. Kıta ile arasında Manş denizi (English Channel) vardır. İngiltere'nin Avrupa kıtasının ucunda bir ada devleti olarak konumlanması onun dış politikasını biçimlendiren çok önemli bir unsurdur. Tudor hanedanından bir devlet adamının sözleriyle “deniz bir duvar gibi” uzanmaktadır ya da Shakespeare'in dizeleriyle “daha az mutlu toprakların kıskançlığına karşı / hendeklerle savunulan bir ev gibi” dir anakaraya, Avrupa'ya karşı. (Love 1998:1)

İngiltere'yi 1485'ten 17.yüzyılın ilk yarısına kadar Tudor hanedanı, 1603-1688 arasında Stuart hanedanı, 1688-1714 arasında Orange ve son olarak da Hanoverian hanedanı yönetmiştir. İngiltere, 17.yüzyıl ortalarından itibaren dünyanın en güçlü denizci ve tüccar ülkesi haline gelmiştir ki bunu da 1649-1660 arasında askeri bir diktatörlük kuran Cromwell'e borçludur. Cromwell 1651'de Denizcilik kanununu çıkararak, İngiltere'ye ithal edilen tüm malların İngiliz gemileriyle taşınmasını şart koşturmuştur. (Armaoğlu 1999:6)

Cromwell'in ölümünden sonra kralın yetkilerini arttırmak isteyen Tory'ler yani bugünkü Muhafazakar Parti ile Whig'ler yani bugünkü Liberal Parti arasında mücadele başlamış ve Orange hanedanından III.William parlamentonun gücünü arttıran Haklar beyannamesini kabul etme şartıyla kral olmuştur. Böylece kralın ilahi egemenliği teorisi sona ermiş ve parlamento krala tacını giydirmiştir. (Armaoğlu 1999:7)

İngiltere'nin bir ada devleti olarak Avrupa'nın içişlerine dahil olma ya da kendini tamamen soyutlayıp bir izolasyon politikası izleme tercihleri onu dış politikasını akıllıca yönlendirmeye sevk etmiştir. Kıtanın bütün kaynaklarının tek bir gücün emri altında olması, Avrupa sahillerinin açığında nispeten küçük bir ada olan İngiltere'nin yaşamını sürdürmesini tehlikeye düşürebilirdi. Çünkü böyle bir durumda çok yetersiz kaynaklara ve nüfusa sahip olan bir ülke olarak İngiltere (ki bu İskoçya ile 1701'deki birleşmesinden öncedir) er veya geç bir kıta imparatorluğunun merhametine terk edilmiş olacaktı. (Kissenger 1998:55)

İşte bu tehlikeyi önlemek için İngiltere kıta üzerinde tek bir devletin hakimiyet kurmasını önlemeye yönelik "denge politikası"nı üretti. Bu politikanın mühendisi sert ve pratik bir kişi olan Hollanda doğumlu İngiltere kralı III. William idi. Denge politikası İngiltere'nin ağırlığını durum gerektirdikçe zayıftan ve daha çok tehdit edilenden yana koyması esasına dayanıyordu. İngiltere raison d'etat'sı kendisini Avrupa'da toprak kazanmaya zorlamayan bir Avrupa ülkesiydi, tek bir güç tarafından Avrupa'nın egemenlik altına alınmasını engellemekten başka kendisi için bir şey istemiyordu. Varlığının devamı bu jeopolitik hakikati ne derece iyi kavrayabildiğine bağlıydı (Kissenger 1998:56)

III. William'ın ölümünden 20 yıl sonra tipik olarak muhalefeti temsil eden bir gazete "The Craftsman" güç dengesinin "İngiliz politikasının orjinal ve ebedi prensiplerinden birisi olduğunu, bir İngiliz bakanlığının bu politikanın devamlı izleyicisi olması ve başkaları tarafından yıkıldığı veya bozulduğu zaman onu tekrar çalışır hale getirmesi gerektiğini" belirtmişti. (Kissenger 1998:57)

İngiliz Parlamentosu'nda iki önemli politik partinin görüşlerini temsil eden iki düşünce ekolü vardı. Liberaller Büyük Britanya'nın ancak güç dengesi fiilen tehdit edildiği zaman işe karışmasını ve ancak tehdidi ortadan kaldırıncaya kadar bunu yapmasını savunuyorlardı. Bazı liberallere göre denge politikası kuzu postuna bürünmüş bir kutsal ittifaktı. (Porter 1987:23)

Buna karşılık muhafazakarlar Büyük Britanya'nın ana görevinin yalnızca güç dengesini korumak değil aynı zamanda ona şekil vermek olduğunu ileri sürüyorlar, olaylara şekil vermek ve barışı korumaya yardımcı olabilmek için devamlı işbirliği düzenlemelerine girilmesini savunuyorlardı. İkisinin dış politika stratejileri arasındaki fark felsefi değil pratik, stratejik değil taktik bir farktı ve Büyük Britanya'nın tehlikeye ne kadar açık olduğu konusunda her bir partinin görüşlerini yansıtıyordu. Liberallerin bekle-gör politikası Büyük Britanya'nın güvenlik payının gerçekten çok geniş olduğuna inançlarını aksettirmekteydi, muhafazakarlar ise durumu daha tehlikeli bulmuşlardı. (Kissenger, 58)

Hanoverian krallarının saltanatında (1714-1837) krallık mülkünün savunulması önemli olsa da XIV. Louis ya da Napolyon'un Avrupa'nın çoğunu istilasını İngiliz çıkarlarını ciddi bir şekilde tehlikeye atacağından,. İngilizler denge politikası gereği zayıf tarafa ellerinden gelen askeri yardımı her zaman yapmışlardır.

1.2. 19. Yüzyılda İngiliz Dış Politikası

İngilizler için kendi ülkeleri haricinde kalan her yer yani dış dünya bir tür hataydı ve İngilizlerin yabancılarla öğretmenler, müşteriler ve seyyahlar dışında pek bir alakası yoktu. Her İngiliz çocuğu şu şarkıyı söylerdi:

“Daha doğarken bana gülümseyen / Rahmet ve faziletler için / Ve beni bu hristiyan günlerinde / Mutlu bir İngiliz çocuğu yaptığı için / Tanrıya şükrediyorum” (Briggs 2000:297)

İngiltere’de imparatorluğun dış meseleleriyle ilgilenen esasen dört grup vardı: yatırımcılar, dış ticaretle uğraşanlar, misyonerler ve bir grup radikal. Bunların her birinin çıkarları ise yekdiğerinden farklıydı. Politikacıların görevi bu çıkarları birbiriyle uyumlu halde sağlamaya çalışmaktı. İngiliz hariciyesi için dünya ikiye bölünmüştü: dış işlerinin uğraştığı ülkeler ve kolonyal ofisin uğraştıkları.(Briggs 2000: 311)

18. yüzyılda İngiltere’de büyük sosyal ve ekonomik gelişmeler oldu. Dokuma sanayisinde mekiğin icadı ile tekstil endüstrisi gelişirken, buharla işleyen makinenin Watt tarafından icadıyla üretim arttı, bu da dış pazarlar ve sömürgeler aramayı hızlandırdı. İngiltere ilk olarak Kuzey Amerika’ya yöneldi. Aynı zamanda doğuda Hindistan hakimiyeti için de Fransa ile mücadeleye başladı. Yedi yıl savaşları sonunda Fransa’yı yenerek 1763’te Paris Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile Hindistan’ı, Batı Hint adalarını ve Kanada başta olmak üzere Mississippi nehrinin doğusunda kalan tüm Amerika’yı ele geçirdi. İngiltere böylece en büyük kolonyel güç haline geldi. (Armaoğlu 1999:7 ; Yurdusev 1999: 560 ; Otte 2002: 6)

İngiltere’nin Avrupa ile irtibatı 1714’ten sonra gelişmeye başlamıştır. Kara Avrupa’sında en büyük rakibi Fransa idi. Manş denizinden gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmek için Fransa’nın (Low Countries) denilen ve

İngiltere'ye yapılması muhtemel bir çıkarmanın ilk adımı olarak kıta Avrupa'sında en uygun yerler olan Hollanda ve Belçika'ya egemen olmasını önlemeye çalışıyordu. Bu yüzden Napolyon savaşları döneminde İngiliz dış politikasının esasını kıtadaki güçlü düşmanı Fransa'ya karşı yaşama mücadelesi teşkil etti. İngiltere'nin Fransa'ya karşı güçlü bir askeri gücü ya da silahı yoktu. Sadece deniz gücü ile sınırlarını korumaya çalışıyordu. Ve Napolyon'un işgal ettiği her yerde ona karşı isyanları destekliyordu. Ama kıtada İngiltere'ye güvenilmiyor, İngilizler ile işbirliği ölüm öpücüğüne eş sayılıyordu. (Byrne 1964:15-16 ; Otte 2002: 5)

“İngiltere en azından beş yüz yıldan beri dış işlerinde aynı hedefi sürdürmektedir: parçalanmış bir Avrupa yaratmak. Bu yüzden de İspanyollara karşı Flemenklerle, Fransızlara karşı Almanlarla, Almanlara karşı İtalyan ve Fransızlarla, İtalyan ve Almanlara karşı Fransızlarla ittifak yapmıştır. Bunun adı da diplomasıdır ve İngiltere'yi büyük yapan bu olmuştur” (Kissenger 1998:82)

Kuşkusuz İngiltere'nin çeşitli ad hoc (özel, geçici) müttefiklerinin de genellikle Avrupa'da etkilerinin veya topraklarının genişletilmesi biçiminde olan kendi amaçları vardı. Hareketleri İngiltere tarafından uygun görülen sınırları aşınca İngiltere ya taraf değiştirdi veya dengenin korunması için eski müttefiklerine karşı yeni koalisyonlar örgütledi. Dış siyasetinde açık uçlu ittifakları her zaman tercih etti. Madem ki kıtada tek başına söz sahibi olamıyordu, iki taraflı ittifaklar söz konusu olabilirdi. Duygusallıktan uzak olma ısrarlı tutumu ve kendi bencil amaçları için gösterdiği kararlılık İngiltere'ye “hain albion” lakabını kazandırmıştı. (Porter 1987: 22)

Savaşlarla geçen 18. yüzyıl İngiliz maliyesini çok sarsmıştı. Bu yüzden de zaferler yüzyılı büyük bir yenilgiyle kapandı ve İngiltere 1783 Versay Antlaşması ile Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunu ve kuzey

Amerika'daki sömürgelerini kaybedişini onaylamak zorunda kaldı. (Armaoğlu 1999:8)

1815'lerde İngiliz imparatorluğu Londra'dan yönetilen bir dizi dağınık koloniden oluşuyordu: Avustralya'nın bir kısmı, Hindistan, Güney Afrika, ve Batı Hint adaları. İlerleyen yıllarda İngiltere'nin etkisi bu resmi imparatorluğunun ötesine geçti çünkü dünya ticaretindeki hızlı büyümesi ona (creeping colonialism-yavaşça nüfuz eden) bir nevi gayri resmi imparatorluk kazandırdı..(Love 1998:5)

İngiltere 1783'te Amerika'daki kolonilerini kaybedince yeni koloniler edinme fikri 1830'lara dek İngiliz devlet adamlarınca pek rağbet görmedi ama 1839'da Hindistan ticaretini genişletmek ve koloni edinmek maksadıyla İngiltere Çin'e saldırdı. Ayrıca 1830'dan sonra hızla artan nüfusunu iskan etmek için Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'da 1840'tan itibaren kolonileşmeye giden İngilizler bu bölgelerin yerli halkları olan. Aboriginler ve Maoriler'i kitleler halinde öldürmekten kaçınmadılar. Yüzyılın ilerleyen zamanlarında beyazların kurduğu koloniler kendi parlamenter sistemlerini oluştururken İngiltere diğerlerine bu hakkı vermeyerek, yönetimlerini sömürgeler bakanlığına bıraktı. (Mcdowall 1989:149)

19.yüzyıl boyunca İngiltere Avrupa'da nüfuzlu bir ülke durumuna geldi. Tek başına ayakta duracak kadar güçlüydü ve coğrafi konumu sayesinde kıtadaki iç ayaklanmalara karşı bağımsızlık avantajlarına sahipti. Fakat aynı zamanda ulusal çıkarlara duygusal olmayan bir şekilde bağlı olan istikrarlı liderlere de sahipti.

1822-27 yılları arasında dışişleri bakanlığı yapmış George Canning İngiliz dış siyasetini şöyle tanımlıyordu:

“Avrupa sistemi ile yakından ilişkiyse de bu demek değildir ki etrafımızı saran devletleri ilgilendiren her olaya kabına sığamayan bir hareketlilik içinde ve başkalarının işine burnumuzu sokarak karışacağız, Büyük Britanya yalnızca ulusal çıkarlarının yol göstericiliğiyle bağlı ve her olayın değerine göre kendi tutumunu belirleme hakkını saklı tutacaktır ve bu politikada müttefikler ya ikincil konumdadırlar veya gereksizdirler” (Kissenger 1998:80)

Bu siyaset doğrultusunda 1820'deki Yunan ayaklanmasında İngiltere, Yunanistan'ın Türk yönetiminden koparak bağımsızlığına kavuşmasına , Rus etkisini arttırarak doğu Akdeniz'deki stratejik pozisyonunu tehlikeye atmadığı sürece sempati ile baktı. Fakat 1840'ta Rusya'yı dizginlemek için müdahale etmek ve bu suretle Osmanlı imparatorluğundaki statükoyu desteklemek zorunda kalacaktı. 1848 Macar devriminde resmen müdahaleci olmayan İngiltere gerçekte Rusya'nın statükoyu korumak için yaptığı müdahaleyi memnuniyetle karşıladı. İtalya 1850'lerde Habsburg yönetimine karşı ayaklandığı zaman sempati gösterdi fakat müdahale etmedi. Güç dengesini korumak isteyen İngiltere kategorik olarak ne müdahaleciydi ne de müdahaleye karşıydı, ne Viyana düzeninin koruyucusu ne de revizyonist güçtü. Üslubu son derece pragmatikti. (Kissenger 1998: 83)

İngiliz devlet adamları her zaman bir amaç doğrultusunda hareket etmişlerdi: denizaşırı imparatorluklarını genişletmek ve mümkün olursa Fransa'yı ortadan kaldırmak.

İngiliz dış politikasının dört temel ögesi vardı:

1)İngiliz gücünü yansıtan silahlı kuvvetler ki bundan deniz kuvvetleri yani donanması kastedilmektedir , kıta Avrupa'sından gelecek bir tehdidi önleme de ve zenginliği koruma da çok önemli olmuştur.

2)İngiltere'nin mali gücü ki 18 ve 19. yüzyıllarda dünya ticaretine hakimiyeti ve endüstri devrimi ile bu zenginlik artmıştır.

3)İngiltere'nin küresel stratejisi: imparatorluk kaynaklarının kullanıma geçirilmesi, ham maddelerin ve insan gücünün zenginliği uzun savaşları kaldırabilmesini sağlamıştır. Mesela gerektiğinde sömürgelerinden asker getirebilmiştir.

4)Savaşta ve barışta takip ettiği diplomasıdır ki; kıta Avrupa'sında tek bir gücün sivrilmesini önleyen ve low countries ile İngiltere'nin bağlantısını kesmeyen bir strateji izlemiştir.

Kısacası 19.yüzyıl İngiliz dış politikası barışı sağlamak, dünya ticaretini yaymak, Belçika kıyılarının tarafsızlığını temin etmek ve Avrupa'nın tek bir güç tarafından kontrolünü önlemeye yöneliktir. Ayrıca Gladstone'un 1878'de ki sözleriyle tarif edersek: "medeniyetin, özgürlüğün ve hristiyanlığın tohumlarını ekmek" her İngiliz'in arzusuydu. (Otte 2002: 2-3 ; Love 1998:8)

1.3.Victoria Çağında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası

Kraliçe Victoria 1837-1901 yılları arasında tam olarak altmış dört sene hüküm sürmüştür. 19.yüzyıl İngiltere'si bu sebeple "Victoria Çağı" olarak adlandırılmaktadır. Bu çağ aynı zamanda İngiltere'nin gücünün zirvesine ulaştığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. İngilizler yani Britonlar 19.yüzyıl boyunca sadece Napolyon'u yendikleri için değil, sanayi inkılabını gerçekleştiren ilk devlet oldukları için de kendilerinin en büyük devlet olduğu

inancını taşımışlar, bu döneme damgasını vuran Palmerston gibi devlet adamları da İngilizleri aynen John Bull gibi iyiliksever ve dünyaya parlamenter sistemi ve özgür ticareti yayan bir millet olduklarına inandırmıştır. Bu dönem İngiliz tarihinde “Pax Britannica” olarak da adlandırılır. (Love 1998:89-91)

Napolyon tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra 19. yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere’nin kendisine rakip ve çıkarlarına tehdit olarak gördüğü yegane ülke Rusya olmuştur. Hindistan hakimi olan İngiltere bu hakimiyetinin devamı için Hindistan’a ulaşan tüm yolların güvenliğini sağlamayı Ortadoğu stratejisinin temeli olarak görmüştür. Bu yüzden de Avrupa devletleri içerisinde Orta Asya ile ilgilenen tek devlet İngiltere’dir. Rus yayılmacılığı güneye doğru ilerledikçe Londra’nın protestoları artmıştır.

Hindistan, donanmasının üstünlüğü sayesinde Akdeniz’deki ticaret yollarının güvenliğini sağlayabilen İngiltere’nin karadan da Rusya’ya kafa tutabileceği bir üs halindedir. Hindistan hakimiyetiyle İngiltere’nin gayrisafi milli hasılası Rusya ve Fransa’nın iki katına çıkmış, Bengal’in sömürülmesiyle elde edilen gelir, İngiltere’ye büyük bir ordu kurma fırsatı vermiş ve İngiltere de bunu sadece Hindistan’daki gücünü sağlamlaştırmak için değil, 1790’dan sonra güney ve doğu Asya ile Ortadoğu’daki İngiliz çıkarlarını karşılamak için de kullanmıştır. Demiryolları, buharlı gemiler ve kömür bu dönem İngiliz emperyalizminin yayılma hızını arttırmışlardır. (Bradley 1994:60)

İngiltere, Rusya ile rekabetinde ilk olarak Rusya’yı sıcak denizlerden uzak tutmaya çalışmış ve Rus donanmasının Akdeniz’e inişi için kilit nokta olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları’ndan geçmesini önleme gayretinde olmuştur. Rus emellerini dizginlemek için diğer Avrupa devletlerinden de diplomasi vasıtasıyla yararlanma yoluna gitmiştir. Bu hususta ittifak yaptığı başlıca devlet Avusturya olmuşsa da bu uzun sürmemiştir. Çünkü her ikisinin

de çıkarları farklıdır. Avusturya-Rusya rekabeti büyük ölçüde Rusya'nın Avusturya'ya bağlı olan Slav vilayetlerini etki altına alma çabasından kaynaklanıyordu, bu durum da İngiltere'yi ilgilendirmiyordu. Çanakkale Boğazının kontrolü de Avusturya için hayati bir çıkar değildi. Dolayısıyla İngiltere Rusya ile üstünlük mücadelesinde yalnızdı. (Kissenger 1998:85)

19.yüzyıl boyunca İngiliz dış politikasını yönetimde liberallerin yahut muhafazakarların bulunması değil, ortaya çıkan problemler ve başbakan ile dışişleri bakanının bunları ele alış biçimi şekillendirmiştir. Lord Aberdeen ve Palmerston devirlerinde Rus korkusu ana sorunken, Gladstone ise Rusya'yı Slav ırkının hamisi, Türklerden koruyan bir kuvvet olarak görmüştür. (Love 1998:14)

1830-1863 seneleri arasında kesintilerle dışişleri bakanlığı ve başbakanlık yapmış olan Palmerston diyordu ki:

“Rusya her tarafta evrensel saldırı sistemi izleyen bir ülkedir. Bu kısmen imparatorun (Nikola) kişisel karakterinden kısmen de sürekli hükümet sisteminden gelen bir özelliktir”.

İngiliz zihniyeti Rusya'ya durdurulması gereken bir güç olarak bakıyor ve bu maksatla yapılan Kırım Savaşı'nı “uygarlığın barbarlığa karşı mücadelesi” olarak görüyordu. Ancak Kırım Savaşı İngiltere'nin arzu ettiğinin tersine bir sonuç verdi ve Akdeniz'e inmesi engellenen Rusya 1860'lardan itibaren Orta Asya'ya yöneldi. 1860'larda İngiliz dış politikası , 1861'de Lord Derby'in The Times'da yer alan beyanıyla, “bu denli değersiz bir hedef için bu denli büyük çaba gösterilen Kırım savaşının hayal kırıklığıyla” yeniden şekillendi ve kıtanın içişlerine müdahil olmama yolunu seçti. (Love 1998:5 ; Porter 1987:2 7)

1877-78 de Rus-İngiliz ilişkilerinde tansiyon iyice yükselmişti. Jingoism yani savaş çığırtkanlığı had safhadaydı. Son dizesi Ruslar Konstantinople'ı alamayacaklar diye biten bir şarkı her yerde söyleniyordu. Kraliçe Victoria 1877'de Hindistan imparatoriçesi ünvanını aldığıında İngiltere'nin çifte hükümdarlığı resmen onaylandı. Britanya İmparatorluğu ve Hindistan imparatorluğu. Bunlar arasındaki çizgi bir can damarıydı ve bu damar üzerine çarların kılıcının gölgesi düşüyordu. Kraliçe Victoria: "Bu, dünyada Rus ya da İngiliz üstünlüğü sorunudur" diyerek bu rekabeti ifşa ediyor ve "Hint bahçesinin duvarları" olan İran ile Afganistan'dan ve sıcak denizlerin kapısı olan İstanbul'dan Rusya'yı uzak tutmakla geçen senelere atıfta bulunuyordu. (Fromkin 1993:14)

İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı ele geçirerek çarların kılıcının gölgesinden uzak kalmayı başaracaktı.

1.4.Pax Britannica'nın Kurumsal Temelleri

19.yüzyıl İngiliz etkisinin doruk noktasına ulaştığı yüzyıldır. İngiltere en önde gelen sanayi devletiydi ve kraliyet donanması da denizlere hakimdi. Avrupa'yı sarsan iç ayaklamalar devrinde İngiliz iç politikası hayret uyandıracak kadar huzurluydu. Bunun sebeplerinden biri İngiltere'nin zenginliği ve gücü, diğeri ise İngiliz politik kurumlarıydı.

İngiltere'nin kriz zamanlarındaki değışmez düşünce tarzını yani statükoyu koruması Politik kurumlarının temsili doğasından kaynaklanmaktadır. 1700'den beri kamuoyu İngiltere'de önemli bir rol oynamıştır. 18. yüzyıl Avrupa'sında diğeri hiçbir ülkede dış politika

mevzularında muhalefet yok iken İngiltere’de bu sistemin doğasında mevcuttu. 18.yüzyılda muhafazakarlar kural olarak kralın dış politikasını temsil ederlerdi ve genellikle kıta anlaşmazlıklarında müdahaleden yana tavır koyarlardı. Liberaller ise kıtadaki kavgadan uzak durmayı tercih eder ve denizaşırı yayılcılığa önem verirlerdi. 19. yüzyılda roller değişti, Palmerston gibi liberaller hareketli bir politikayı temsil ederlerken muhafazakarlar yabancı bağlantılardan sıkılır olmuşlardı. (Kissenger 1998:85)

19. yüzyıl boyunca İngiliz hükümetleri doğu büyük devletleri denilen güçlerin hükümetlerinden daha sık değişti. İngiltere’nin Palmerston, Gladstone ve Disraeli gibi politik şahsiyetlerinden hiçbirisi Metternich, I. Nikola, Bismarck gibi kesintisiz bir görev süresi yaşamamalarına rağmen İngiltere’nin politik çıkarlarını ısrarla koalamışlardır.

Mid-Victorian çağında iç politikada zaman zaman sürtüşmeler yaşansa da mesela yeni koloniler edinme hususunda, ki en küçük koloniler bile yönetimlerinin ve savunmalarının maliyeti sebebiyle birer ayakbağı olarak görülmeye başlanmışlardır, bu devirde bile kolonizasyon devam etmiş, Aden, Hong-Kong, Singapur, Lagos emperyal imparatorluğa eklenmişlerdir. (Love 1998:10)

Bu devirde Londra’dan İngiliz devlet adamları, askerleri, tüccarları, misyonerleri, eğitimcileri, bürokratları, bilginleri ve casusları Avustralya, Yeni Zelanda, Hong-Kong, Yeni Gine, Seylan, Malezya, tüm Asya yarımadası, Ortadoğu’nun çoğu, Mısırdan Güney Afrika’ya kadar Doğu Afrika, Batı Afrika’nın büyük bölümü, Kanarya adalarının çoğu, İrlanda ve Kanada’yı idare etmek için çalışmışlardır. (Said 1994:239)

İngiliz basını da bu yüzyılda baskı tekniklerindeki ve dağıtımdaki gelişmeler sonucunda her geçen gün kamuoyunu yönlendirmede daha etkili hale gelmiştir. Lakin İngiliz basını milli çıkarlarda son derece hassas davranmış ve bazen kıta Avrupa'sını dahi yabancılar olarak nitelemekten kaçınmamıştır. Özellikle Palmerston ve Disraeli'nin basını hükümet lehine kullanma çabalarına editörler kuvvetle direnmişler ve hükümet etkisinden uzak kalmışlardır. Öyle ki hükümet mensupları çoğu zaman yabancı diplomatları gazetelerdeki haber ve görüşlerin hükümetle alakası olmadığına inandırmakta zorluk çekmişlerdir. (Love 1998:16)

İngiliz dış politikası açık görüşmeler sonucunda belirlendiğinden İngiliz halkının tutumu alınan kararlarda etkili olmuştur. Bu yüzden de bu kadar açıkça partizan olan bir dış politika seyrek olmakla beraber, başbakan değişince dış politikanın değişmesini de mümkün kılmıştır. Örneğin 1870'lerde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleme politikası Türkler'i ahlaki yönden hatalı bulan Gladstone, 1880 seçimlerinde Disraeli'yi yenince aniden sona ermiştir.

1.5. 19. Yüzyılda İngiliz Ticareti ve Kolonizasyonu

Bir ada devleti olan İngiltere'nin ham madde ve yiyecekte dışa bağımlılığı, ana politikasının donanmayı güçlendirmek olmasını sağlamıştır. Gemiler ve denizaşırı ticaret İngiltere'nin yaşaması için hayati öneme sahip olduğundan, donanma İngiliz milletin en mühim silahı olmuştur. Öyle ki daha 18.yüzyılın sonunda toplam tonajı yarım milyon tonu bulan yaklaşık altı bin kadar ticaret gemisiyle İngiltere, en yakın rakibi Fransa'dan bile birkaç kat büyük bir filoya sahiptir. İngiliz dış siyasetinde donanmanın görevlerinden birisi denizaşırı ticareti korumaktır. Çünkü Avrupa'da güçler dengesini

belirleyen koloniler, ticaret ve deniz gücüydü. Buna rağmen İngiliz dışişlerine göre bir ülkenin önemi onunla yapılan ticaret miktarıyla doğru alakalı değildi. Avrupa'dan başka hiçbir yer dışişleri mensupları için önem taşımıyordu, Avrupa dünyanın merkezi, diğerleri ise sınırlarıydı. Paris ve Viyana dışişleri mensupları için en gözde yerlerdi, diğerleri sadece bir sıçrama taşı olarak görülürdü.. (Love 1998:2 ; Porter 1987:11)

İngiltere bir ada devleti olduğundan kendisini her zaman güvende hissetmiştir. Kendisinininkinden üstün bir donanmanın da yeryüzünde mevcudiyetinin yokluğu, İngiltere'yi sahillerine bir çıkarma yapılabileceği endişesinden uzak tutmuş ve bundan dolayı kara askerine de önem vermemiştir. İngiliz kamuoyu İngiltere'nin sadece bir dünya gücü değil en süper güç olduğu kanaatindeydi. Fakat endüstrileşmiş ve tüccar bir millet olmaları bunu savaş gücüne kolayca çevirebilecekleri anlamına gelmiyordu. Tam teçhizatlı büyük bir ordu arttırılan vergiler, azalan işgücü, garnizonların gölgesi altında yaşayan şehirlerle özdeş olduğundan liberal-kapitalist İngiliz toplumu buna son derece soğuk bakmış ve sıcak savaş karşıtı olmayı ticari çıkarlarına uygun bulmuştur. (Porter 1987:19)

Bundan dolayı İngilizlerin gelişmesindeki önemli bir etken ekonomik güçlerini askeri güce transfer etmeyişleri olmuştur. Askeri savunmaya ayrılan miktar bütçelerinin sadece %2-3'ü gibi komik bir rakamdı. Fakat bu aynı zamanda 1860'tan sonra İngiltere'nin kıtadaki etkisinin zayıflamasına ve kendini Avrupa'dan izolasyonuna yol açmıştır. 1860'lardan sonra anakaradaki asker sayısı sadece yirmibindi ve bu Bismarck'ın İngilizlerle dalga geçmesine sebep oluyordu. Diyordu ki : "Sadece Prusya'nın polis kuvvetleri bile İngiliz askerlerini tutuklayabilir" (Love 1998:12 ; Porter 1987:25)

İngiltere her şeyden evvel "dükkan sahiplerinin ülkesi" olarak biliyordu ve en karakteristik yurttaş tipi tüccardı. Ülkenin kendi kaynaklarına dayalı

üretimi toplam zenginliğinin dörtte birine ancak ulaşıyordu, geri kalanını ise sömürgelerine ve diğer ülkelerin zenginliklerini taşıyarak ve bunların ticaretini yaparak devamlı kendi zenginliğini arttıran ülke sakinlerinin çalışmasına borçluydu.¹ (Hobsbawm 2003:25)

İngiliz yayılcılığı yani kolonizasyon hareketinin ayırt edici vasıflarından birisi devlet eliyle değil millet eliyle olmasıdır. İngiltere'nin bir ada devleti olarak çok fazla nüfusa sahip olması insanları ekonomik ve sosyal açılardan arayışlara itmiş, yabancı ülkelerde yerleşmek isteyen çiftçi, küçük endüstri erbabı ve muhacirler dünyaya açılmışlar, İngiliz diplomasisi de buna yardım etmiştir. Yani İngiliz yayılcılığında fetihten ziyade ticari teşebbüs arzusu vardır. (Shahani 1993:321)

İngiltere'nin hiçbir kesiminin denizden yetmiş milden daha uzak olmaması ve ulaşım yapılabilir bir nehre bundan daha da yakın olması da İngiliz topraklarında ulaşım ve iletişimi nispeten kolay ve ucuz kılmış, deniz ticareti ve nakliyatını İngiltere dışına gitmek isteyen müteşebbis ve muhacirler için kolay hale getirmiştir. (Sagay 1972:9)

İngiliz ticareti, diğer ülkelerin pazarlarına serbestçe giriş hakkını yani “serbest ticareti” talep edebilecek güce ulaşana kadar genel olarak korunmuş bir iç pazarda gelişti, daha 17.yüzyılda tekstil üreticileri patiska ithalatını yasaklatmışlardı. İngiliz tüccar için serbest ticaretin anlamı “mümkünse dolaylı olarak ticaret yap, değilse gerekli olan yerde yöneterek ticaret yap” idi. İngiliz ticaret anlayışına göre düşmanın bile fakirleşmesi, alım gücü

¹ “İngiltere üzerinde kapasitesinden çok fazla yaklaşık elli milyon insanın yaşadığı, ada olarak kömür haricinde endüstri için önemli hammaddeleri ihtiva etmeyen ve yine ada özelliği sebebiyle üzerindeki nüfusun yarısını bile besleyemeyecek durumda olan bir devlettir. Tüm bu gerçekler İngiltere'nin dış politikasına zorunlu temel oluşturmakla kalmamış, onun ekonomi, savunma ve koloni politikasını da etkilemiştir. Bu statü de İngiltere politikası tabii olarak ticaret üzerine kurulmuştur” C.W. Woodhouse: Britain and The Middle East. (Paris,1959), 23-24

düşeceğinden dolayı, İngiltere'nin aleyhineydi. Öyle ki İngiliz tüccarlar, savaşta oldukları dönemde dahi düzenli ödeme yapıldığı müddetçe Napolyon'un ordusuna askeri giysiler ve hatta silah satmışlardır. Savaş ve ticaret ahlakıyla bağdaşmayan bu durum onlar için mübahtı. İngiliz ticari ahlakına göre kapitalizm şeytana çakılan bir haç gibi, tüm savaşların sonunu getirmeli ve güvenli ticareti sağlamalıydı. (Hobsbawm 2003:30 ; Porter 1987:20)

19. Yüzyılda İngiltere'nin dünya ticaretindeki ağırlığını rakamlarla örnek vererek anlatmak gerekirse; İngiltere 1850'de 30 milyon sterlinlik ihracat gerçekleştirirken, 1875'te bu miktarı 75 milyon sterline çıkarmıştı. 1860'ta dünyadaki üretilen malların %40'ı, kömür, demir, çelik ve pamuk üretiminin %50'si İngiltere tarafından karşılanıyordu. 1850'de tüm Avrupa İngiltere'nin yalnız kendisinden daha az endüstrileşmişti. İngiltere dünyanın yalnız mağazası değil atölyesi konumuna da gelmişti. (Love 1998:9)

1893'te yurtdışı yatırımlarındaki İngiliz sermayesi İngiltere'nin tüm zenginliğinin %15'ine eşitti. Bunun yarısı yabancı hükümetlere yahut kolonilere borç olarak verilmişti, diğer yarının bir kısmı ise demiryolu, banka, telgraf, kamu hizmetleri gibi hükümet kontrolündeki servislerdeydi, geri kalanı ise toprak ve madenlere yatırılmıştı (Hobson 1989:63)

19. yüzyılın ortalarında her ne kadar resmen yasaklanmış olsa da Afrikalı köle ticaretinin yarısından fazlası İngiliz tüccarlarca yapılmaktaydı (Hobsbawm 2003:50)

1860'ta İngiliz ticaretinin sadece beşte ikisi Avrupa ülkeleriyleydi; geri kalan %21 Kuzey Amerika, %9 güney Amerika, %15 Asya, %6 Afrika, %5 Avustralya ileydi. (Porter 1987:16)

İngiltere yüzyılın ortalarından itibaren sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa'nın dışarı açılmasını denizaşırı imparatorluğu için tehlikeli buluyordu. 1860'ta Benjamin Jowett: "Tüm zenginliğimize rağmen bazen Amerika ve Fransa tarafından suyu sıkılacak bir portakal olmaktan endişe duyuyorum" diyerek bu tedirginliği dile getiriyordu. (Newsome 1997:115 ; Burak 2004:8)

1.6. 19. Yüzyılda İngiliz Toplumu

19. yüzyılda sanayi devrimi ve kolonizasyon yoluyla "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" lakabını alan İngiltere bu yüzyılı diğer Avrupa devletleri kadar olmasa da yine de sancılı geçirmiştir. Daha yüzyılın başında 1815'te Napolyon savaşlarının sona ermesinden sonra, savaş boyunca hem İngiliz ordusuna hem de müttefiklerin ordularına silah ve malzeme satan fabrikalarda üretim durmuştu. Birçok kişi işsiz kaldı, bu durum asker olan üçyüzbin kişinin tahliyesiyle daha da kötüleşti. Çiftçilerin de durumu dışarıdan ithal edildiği için ucuzlayan hububat sebebiyle kötüydü. Bunun üzerine büyük toprak sahipleri, hükümeti, yerel tarımı korumak için dışarıdan hububat ithalini yasaklamaya ikna ettiler.

1815 hububat yasası (corn law) ile tahıl ithalatı yasaklanınca evvela ekmeğin ve buna bağlı olarak da her şeyin fiyatı bir anda arttı. Buna rağmen işçi ücretleri aynı kalınca insanların alım gücü düştü ve ülke genelinde huzursuzluk baş gösterdi. İnsanlar aç kalmamak için büyük toprak sahiplerinin (landlords) özel mülkü haline getirilmiş ormanlarda, kırlarda avlanmaya başladılar. Bunun üzerine soylular ve büyük toprak sahiplerinin işbirliğiyle özel mülkiyeti korumak için ağır yasalar çıkartıldı. Mesela özel mülke girerek avlanmak Avustralya'ya yedi yıl sürgüne gönderilmeye hatta idam edilmeye sebep olabiliyordu. (Mcdowall 1989:132)

1850'lere kadar İngiltere nüfusunun %10'u dilenciydi. 1834'te açlık son haddine varmışken "yoksullar yasası" adlı bir kanun çıkarılarak devletin sadece ıslahevlerindekilere yardım etmesi kararlaştırıldı. 1834 tarihli yoksullar yasası tüm yardımları dışarıdaki en düşük ücretten daha düşük tutan, yoksulları cezalandırmak ve onların yeni dilenciler yaratmasına engel olmak için kocaları, karıları ve çocuklarını zorla birbirinden ayıran ve hapishaneye benzeyen darülacezeye koyan bir yasaydı. Buralarda insanlar sabah erken saatlerden itibaren gece geç vakitlere kadar çalıştırılıyor, ancak hayatta kalmalarını sağlayacak kadar yiyecek veriliyor ve aileler ayrı yerlerde barındırıldıklarından bölünüyordu. Charles Dickens'ın "Oliver Twist" romanı buraları tasvir etmektedir. Tüm eksikliklerine rağmen bu yasa Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'de yoksullara yardım sisteminin temelini oluşturdu (Hobsbawm 2003:82)

Avrupa ülkelerinde sosyal patlamalar doğuran 1830 ihtilallerinin İngiltere'ye fazla bir etkisi olmadı. Liberal Parti Whigler iktidara geldiler ve seçim kanununu değiştirerek 1832'de Reform Bill denilen ve her 30 kişiden birinin seçme hakkına sahip olduğu bir yasa çıkarttılar. Mukayese yapmak gerekirse seçme hakkı aynı devir Fransa'sında ancak her 200 kişiden birine verilen bir haktı. (Armaoğlu 1999:299)

1832 reform yasasıyla ve 1822-46 yılları arasında hububat kanununun yürürlükten kaldırılmasıyla İngiltere'de sosyal yapı değişmeye, aristokrasi yerini orta sınıfa bırakmaya başladı. Sanayi devrimiyle İngiltere bol miktarda demir, kömür ve çelik üretmiş, bu madenleri diğer ülkelere ihraç ederek zengin olmuştu. Bunlar sayesinde dayanıklı gemiler ve buharlı makineler imal ediyordu. Yünlü ve pamuk dokuma fabrikaları tüm dünyaya mal satarken, ithal edildikleri ülkelerin de yerli sanayini çökertiyorlardı. Dünyada deniz filosunun yarısından fazlası İngiltere'nindi ve güçlü bir banka sistemi de bu zenginliği pekiştiriyordu. İngiltere dünyanın atölyesi haline gelmişti ve sanayi

devrimiyle ortaya çıkan “orta sınıf” İngiliz olmanın gururunu adeta iliklerinde hissediyordu. Yazar Charles Dickens bunu romanlarındaki karakterlerinden biri olan Mr. Podsnap’ın ağzından şöyle ortaya koyar: “İngiltere tanrı tarafından seçilmiş bir ülkedir, diğerleri ise yaratılış hatalarıdır” (Porter 1987:1 ; Mcdowall 1989:131-138)

İngiltere’yi 19.yüzyıldan bu yana zorlayan bir mesele de “İrlanda” dır. İngiliz’lerin daha 12. yüzyılda işgal ettiği ve Birleşik Krallığa bağladıkları İrlanda halkı mezhep olarak farklıydı. İrlandalılar Katoliklerdi. Toprakları ellerinden alınarak İngiliz asillere dağıtılmasına rağmen İrlanda halkına İngiliz parlamentosunda söz hakkı verilmedi.1800’de parlamento bu hususta teklif verilmesine rağmen 1829’a kadar kral tarafından onaylanmadı. 1829’da Daniel O’connelle’in çabalarıyla İrlandalılar seçim ve oy hakkını kazandılar. Bundan sonra da bağımsızlık mücadelesine başladılar. 1832’den sonra işçiler istedikleri hakları alamayınca onlar için oy hakkını savunan Radikal Parti yani Katolik İrlandalıların İrlanda partisi ortaya çıktı. İşçilerin durumu son derece kötüydü, ücretleri çok düşüktü, çalışma saatleri 11-16 saat arasındaydı. Sosyal şartları bir felaketti.Mesela Manchester’da İrlanda mahallesinde 200 evde toplam 4000 kişi yaşıyordu. (Armaoğlu 1999:155)

1842’de İngiltere büyük bir ekonomik kriz yaşadı, işçi ücretleri daha da düştü, hükümet ile işçiler arasında bunalım boy gösterdi. 1845’te İrlanda’da İngiliz hükümetine karşı bir ayaklanma olduysa da başarısızlıkla sonuçlandı. 1846’da ise İrlanda’da büyük bir kıtlık oldu. Halkın en önemli gıdası olan patates üretimi durdu. Sekiz milyonluk nüfusun 1,5 milyonu açlık ve sefalet içinde öldü. İki milyon İrlandalı başta Amerika olmak üzere dünyanın bir çok yerine göç ettiler. İrlanda’da kalanlar da çöp ve ot yiyerek yaşamaya çalıştılar. Bu kıtlık zamanında aslında Katolik olan İrlandalıları beslemeye yetecek kadar buğday varken, Protestan toprak sahipleri ticari çıkarlar ve mezhep ayrımcılığı yüzünden bunu İngiltere’ye ihrac etmeyi tercih ederek kıtlığın felakete dönüşmesini sağlamışlardır.. (Mcdowall 1989: 149-150)

İrlandalılar 1848 ihtilalleri döneminde tekrar ayaklandılarsa da İngilizler liderlerin kimini hapse attı, kimini öldürdü. İrlandalıların çoğuna ancak 1885'te oy kullanma hakkı verildi. Bu gün bile "patatoes famine" olarak adlandırılan kıtlık ve göç döneminin etkileri devam etmektedir ve İrlanda 1840'taki nüfusundan çok farklı değildir. ²

İngiltere'de sosyal yapı üzerinde büyük etkilere sahip olan hububat yasası 1846'da kaldırılmıştır. İngiltere ancak bu tarihte serbest ticaret ilkesini uygulamaya geçmiştir çünkü işverenler işçi ücretlerini arttırdığı gerekçesiyle bunun kaldırılmasını talep etmişlerdir. (Armaoğlu 1999:156)

Bu yüzyılda İngiliz parlamentosunda oy hakkına sahip olanlara bakarsak İngiltere'ye bağlı kolonilerdeki insanların İngiliz vatandaşlık haklarına sahip olmadıklarını görürüz. Bu kolonilerde "Sömürgeler Dairesi" tarafından atanan vali tek hakimdir, genellikle kendisi tarafından seçilen, o yörenin ileri gelenlerinin oluşturduğu bir sözde meclis mevcuttur. İngiliz hükümetinin gerçekten olduğu yerlerde özgürlük ya da kendi kendini yönetme yoktur; eğer varsa orası aslen İngiltere'ye tamamen bağlı değildir. İngiliz imparatorluğu nüfusunda, İngiliz medeniyetinin göstergesi olan politik ve sivil

² Osmanlı Devleti bu hususta da alicenaplığını göstererek İrlanda halkına yardım etmiştir.

"Zat-ı şevketsimat-ı hazret-i şahanenin kariha-i bediha-i mülûkanelerinden sudur eden iş bu eseri fütüvvet ve sadaka hususu hak bu ki İngiltere devletinin ziyadesiyle mahzuziyetini müstevcib olmuştur...İngiltere devletini yalnız münasebat-ı politika ive revabıt-ı ticaret le değil belki iki devlet tarafından yekdiğeri hakkında ibraz-ı asar-ı hayırhahi ve dürüstî ile rapt etmeğe rağbet buyurduklarına pek kavi bir delil mütezammındadır.."

Bu yardıma karşılık Kraliçe Victoria da Sultan Abdülaziz'e teşekkür mektubu göndermiştir.

"..İrlanda fukarasına ihsan buyrulmuş olan atıyye-i celile-i cenab-ı mülûkâne haşmetlü kraliçe cenabları ve umum devlete ziyadesiyle muceb-i memnuniyet ve teşekkür olmuş olduğunu resmen beyan etmek üzere.. İngiltere elçisinin nezaret-i hariciye makamına varid olan iki kıta takriri tercümesi.."(İrade Hariciye 40/1888)

haklara sahip olanların oranı bu devirde %5'i bile bulmamaktadır. (Hobson 1989:116)

1829'da Katoliklere de oy hakkı verilmesinden sonra motherland'da yani İngiltere'de yaşayıp da İngiliz vatandaşı kabul edilmeyen bir Yahudiler kalmıştı. Onlar hakkında da parlamentoya ilk teklif 1830'da yapıldı ama 1860'ta ancak kabul edildi. Bir İngiliz müessesesi olan Anglikan Kilisesine geçmeden yani din değiştirmeden Lordlar Azası seçilen ilk Yahudi de 1886'da Lord Rotschild oldu. (Maurois 1938:604)

19.yüzyıl İngiltere'sindeki sosyal gelişmelere de kısaca değinecek olursak 1815'te İngiltere'nin nüfusu 15 milyon iken 1871'de iki katına çıkmıştı. Bu nüfus artışı ve insanların taşradan şehirlere göçü politikada önemli etkiler yaptı ve yüzyılın sonunda daha fazla erkek oy hakkına sahip oldu.

1820de Londra'nın nüfusu 1.25 milyondur. Giderek sanayileşen ve kalabalıklaşan kentlerde suç oranı artınca ilk olarak Londra'da 1829 da polis teşkilatı kuruldu. 1832'de şehirlerde temiz su ihtiyacı sağlanamadığından kolera salgınında otuz binden fazla insan öldü, doğan her dört çocuktan biri bir senede ölüyordu. 1833'te İngiliz imparatorluğunda kölelik ve köle ticareti resmen kaldırıldı. Köle sahiplerine devlet tazminat ödedi. 1840'ta doğum ve ölümler resmi kayıtlara geçirilmeye başlandı (Mcdowall 1989:31-137 ; Hosbawm 2003.40))

Hızlı sanayileşme İngiliz aile hayatında da olumsuz etkilere yol açtı. Yoğun çalışma saatleri ve yoksulluk sebebiyle evlilik oranları azaldı. Ancak 1842'de çıkarılan bir yasayla kadınların ve 10 yaşından aşağı çocukların maden ocaklarında çalıştırılmaları yasaklandı. 1847'de ise kadınların çalışma süreleri 10 saate indirildi. Bu dönem İngiliz kanunlarına göre yasal olarak

kadın ve çocuklar erkeğin malı kabul ediliyorlardı. Bir erkek karısını ve çocuklarını yasal olarak satabilirdi. (Maurois 1938:625)

1850 de İngiltere nüfusunun %16'sı orta sınıfın evlerinde hizmetçi olarak çalışıyordu. Bu tarım ve tekstil sektöründen daha fazlaydı. Demiryolu sayesinde bu insanlar çok ucuza banliyölerden şehir merkezindeki işlerine gidip gelebiliyorlardı (Mcdowall 1989:139)

1851'de İngiltere dokuz tanesinin nüfusu yüzbinden fazla olan yirmidokuz şehre sahipti. Üzerlerini duman bürümüş, kire batmış, su ve kanalizasyon temizlik hizmetleri olmayan kentler ile kolera ve tifo olağan hale geldi. (Hobsbawm 2003.80)

1857'de Charles Darwin "Türlerin Kökeni" adlı kitabını yayınladı. Bunun bir tehlikeli sonucu, üstün ve aşağı ırklar diye bir tarifi sosyal darwinizm kuramıyla ortaya çıkışıydı.. İngilizlerin çoğunun kendilerinin aşağı ırkları yönetmekle görevli ileri bir ırka mensub olduklarına dair inançları pekişmeye başladı. Bu da İngiltere'nin emperyal politikasını etkiledi. Dini sebepler ile kolonizasyonu meşrulaştırma yolu açıldı (Mcdowall 1989:155)

2. TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

2.1. Osmanlı Devleti ve İngiltere İlişkisinin İlk Devresi

Türkler ile İngilizlerin ilk karşılaşmaları Haçlı seferleri dönemine kadar uzanmaktadır. II. ve III. Haçlı Seferine katılan İngilizler, “Aslan Yürekli Richard” kumandasında Bizanslılardan Kıbrıs’ı almış ve Latin Krallığı’nı kurmuşlardır. Lakin Akka’da karaya çıkan ve Kudüs üzerine yürüyen Richard şehri ele geçirememiş ve esir düşmüştür. (Turan 2003: 23)

Osmanlılar ile İngilizler arasındaki ilk temas ise 1396 Niğbolu muharebesindedir. Osmanlılara karşı en büyük haçlı seferlerinden biri olan Niğbolu’ya İngilizler bin kişilik bir kuvvetle iştirak etmişlerdir. (Kocabaş 1985:24)

Bu tarihten sonra Osmanlılar ile İngilizler arasında uzun müddet bir münasebet kurulmamıştır. Bu kopukluğun başlıca iki sebebi vardır. İlki İngiltere’nin mesafe itibarıyla Osmanlı topraklarına çok uzak oluşu diğeri ise İngiltere’nin Doğu Akdeniz yani Levant ticaretine geniş ölçüde katılımının ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmesidir. Öyle ki 1453’te İstanbul’un Türkler tarafından alınması dahi bu devre ait İngiliz tarihlerinde zikredilmemiştir. Bu devir İngiltere’si Fransa ile devam eden Yüzyıl Savaşları ve iç meseleleriyle meşguldür. Türkler ise Avrupa ahalisinin tamamını “Frenk” olarak adlandırmakta ve hangi milletten olduklarını pek de umursamamaktadırlar. (Kurat 1953:1-7)

Coğrafi keşiflerin başlamasından sonra özellikle İspanya ve Portekiz deniz aşırı seferler yapmış ve ticaret sahalarını genişletmişlerdi. İngiltere’de ise ancak 16.yüzyılın ortasından itibaren denizcilik hızla gelişmiş, imalat çoğalmış ve 1557’de Hindistan’ın ele geçirilmesiyle de zenginleşen İngiliz tüccarları Doğu Akdeniz yani Levant ticaretine katılmışlardır. 1553’te de ilk defa Anthony Jenkins adında bir İngiliz tacir Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için Kanuni Sultan Süleyman’dan müsaade almıştır. Bu vakte kadar İngiliz tüccarlar, diğer milletlere mensup tüccarlar gibi, ancak Fransız bandırasıyla Osmanlı karasularına girebilmekte ve bunun karşılığında da Fransız konsolosuna “konsolos resmi” denilen bir tür vergi ödemek mecburiyetindeydiler. Bu vergiyi kendi konsoloslarına ödemek için İngilizler Osmanlı Devleti ile resmi temasa geçtiler. Bir diğer maksatları da karayolu ile Çin’den gelen ipeği başka milletlere mensup tüccarların aracılığı olmaksızın doğrudan kendi gemileriyle nakletmek istemeleriydi.³ (Kütükoğlu 1974:9)

1578’de daha sonra resmi elçi olacak William Harborne İstanbul’a gelerek Sokulu Mehmet Paşa ile görüşmeye ve onun aracılığıyla Sultan III. Murat’tan Kraliçe Elizabeth’e yazılmış ve üç İngiliz tüccarın Osmanlı mülkünde ticaretine izin veren bir mektup alarak dönmeye muvaffak olmuştur. 1579’da Kraliçe Elizabeth’in sultana yazdığı mektupla geri dönen William Harborne 1580’de ise İngilizlerin Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapmalarına imkan sağlayan ilk ahidnameyi almıştır. (Uzunçarşılı 1949:615-17 ; Wood 1964:8)

³ “1557’de Hindistan gibi zengin bir bölgeyi istila eden İngiltere’ye Osmanlı Devleti’nin bir karşı tutumu olmamıştır çünkü bu tarihlerde Osmanlı Devleti eski gücüne nispeten zayıflamaya başlamıştır ve Hindistan da Osmanlı’nın yayılma siyasetinde yer almayan bir bölgedir. 1557’de Hindistan hakimi olunca İngilizler Moskova, Kafkaslar ve Hürmüz üzerinden Hindistan ile bağlantı kurmaya çalışmışlar ancak bu projeleri Osmanlıların 1587 de Azerbaycan’ı ele geçirmeleriyle suya düşmüştür”

Halil İnalçık, : Makaleler I, (Ankara, 2005), 251

Osmanlı devlet adamları da bundan sonra nispeten ucuz İngiliz kumaşları, silah yapımında kullanılan kalay ve çelik gibi hammadde temini için İngilizler ile işbirliğine girmekte bir sakınca görmemiş ve hatta ilk Osmanlı tüccarı 1580'de Londra'ya sultan için mal almaya gelmiştir (İnalçık 2005:251)

16. yüzyılda başlayan İngiliz-İspanyol rekabeti İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne siyasi olarak da yaklaşmaya itmiştir. Avrupa'da İngiltere'nin zaten çatışma içinde bulunduğu İspanya-Almanya imparatorlukları yani Habsburg hanedanı ile mücadele eden Osmanlı Devleti'ne İngiltere Kraliçesi Elizabeth (1558-1603) 1583'te William Harborne'u resmi elçi olarak göndermiştir. III. Murat tarafından kabul edilen W. Harborne padişaha kraliçe Elizabeth'in hem bir ticaret antlaşması hem de İngiltere'yi istila tehdidinde bulunan İspanyol donanmasına karşı ortak bir deniz harekatı yapmayı öneren mektubunu sunmuştur. Lakin Osmanlı-İran savaşları sebebiyle bir ittifak yapılamamıştır. (Kütükoğlu 1974:12)

Kraliçe Elizabeth 1587'de İspanya kralı II. Philip'e karşı destek isteğini yineleyen bir mektubunu Osmanlı payitahtına göndermiş ve bu mektubunda İspanya kralını putperest olarak nitelendirmiştir. Bu durum karşısında veziriazam Sinan paşa hayretini "İngilizlerin Müslüman olmaları için parmak kaldırıp şahadet getirmekten başka bir şey kalmadı" sözleriyle belirtmiştir. (Kocabaş 1985:12)

1601'de ise İngiltere altın ve gümüş para vergilerinden muaf tutulup, ödemek zorunda olduğu gümrük vergisi oranı %3'e düşürülünce en imtiyazlı millet haline gelmiştir. Hal böyle olunca da diğer milletlerin tüccarları da gemilerine İngiliz bayrağı çekerek ticaret yapma yoluna gitmişlerdir. 1675'te John Finch'in elçiliği döneminde o zamana kadar resmi yazışmalarda yalnız Fransa kralının kullanma hakkına sahip olduğu padişah ünvanı İngiliz hükümdarına da tanınmıştır. 1679'ta Fransa Habsburglar ile barış yapınca

Bab-ı ali İngiltere'ye Mısır'da İngiliz konsolosluğu açma izni ve Mısır ile İstanbul arasında ticaret yapma hakkı tanımıştır. (İnalcık 2005: 253)

İngilizlere göre tanrı papalığın tiranına karşı durdukları için onları seçmiş ve onlar da 1588'de en büyük Katolik gücü olan İspanya'yı yenmişlerdi. Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı bu dönemde papalığın önderliğiyle kurulan kutsal ittifaklara İngiltere aleni olarak destek vermemiş ve bu hususta Protestan ülkelerin Osmanlıya tutumu da diğerlerinden farklı olmuştur. Özellikle İngiltere papanın Osmanlılara mal satma yasağını gözardı ederek 16.yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'ne yüksek kaliteli barut ve çelik ihraç etmiştir. Osmanlılar da tüm Avrupa'da Protestan ve Kalvinistleri desteklemişlerdir. (Newsome 1997:91)

Öyle ki 1654 senesinde Şeyhülislam Mehmet Bahai efendi bir mesele sebebiyle İngiltere sefirini hapsedince İngiltere de sefirini azl etmiştir. Fakat Osmanlı devlet adamları Şeyhülslama tepki gösterip: "İngiltere eski dostumuzdur, Venedikliler'e yardım etmez ve taşıt gemilerini kiraya verir, devletimize yardımda bulunur" diyerek şeyhülislamı azl ettirmiş ve İngiltere'ye tarziye vermişlerdir. (Kocabaş 1985:13)

1683 Viyana bozgunundan sonra Avrupa'da Osmanlılara karşı Habsburglar tarafından papalığın tasdikiyle kutsal ittifak yapılmıştır. Polonya, Venedik ve Rusya da bu ittifaka dahil olmuşlardır. Rusya böylece ilk defa Avrupa sistemi içinde yer almıştır ve bunu Osmanlı ülkelerini istila için kullanmak niyetindedir. Kutsal ittifak kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini yenerek ilerlerken, Fransa'nın Ren vadisinde ilerlemesinden telaşlanan İngiltere ve Hollanda Habsburglara baskı yapmış, İngiliz elçisi Lord William Paget'in arabuluculuğuyla Karlofça barışının imzalanmasını sağlamışlardır. Onların bu yardımına müteşekkik kalan sultan da İngiltere'ye yeni ticari imtiyazlar bağışlamıştır. Esasen bir tarih vermek gerekirse 1699 İngiltere'nin kısa

fasılalarla kesilecek olsa da Osmanlı üzerinde 1878'e kadar sürecektir olan siyasi desteğinin başlangıcı addedilebilir. (Uzunçarşılı 1949:580)

2.2. İngiltere'nin Osmanlı Devletine Yakınlaşması

Sömürgeleştirme hareketinin dünya çapında hız kazanması ilk etapta ticari, dini, kültürel yahut askeri çıkarların yaratılmasını gerektirmiştir. Doğunun zenginliklerine erişmek ise batı için islamîyetin egemen olduğu bölgelerden geçilmesini zaruri kılan bir teşebbüstü. Lakin artık 18. yüzyılda Avrupa'da sakin bir hale gelen ve ilerleyişi duran Osmanlı devleti bu teşebbüsleri engelleyecek kudrette değildi. (Said 1995:76)

1557'de Hindistan'ı istila eden ve Fransa ile 1744-48 ile 1756-63 arasında durmaksızın buranın tek hakimi olmak için savaşan İngiltere nihayet 1763 Paris antlaşması ile Hint yarımadasında tek söz sahibi haline gelmiştir. İngiltere için Hindistan artık vazgeçilmez bir sömürge'dir. Çünkü bu sayede dönemin endüstrisinin temel hammaddesi olan hintkenevirinde dünya üretiminin tamamı, çayda yarısı, fındık ve pamukta önemli miktarı burada yetiştiğinden İngiltere bu ürünlerde dünya piyasasını elinde tutmuş olmaktadır. Ayrıca Hindistan İngiliz ordusunun yarısına ücretsiz ev sahipliği yapan, orduya insan gücü sağlayan ve İngiliz malları için Pazar oluşturan bir müstemlekeydi. (Love 1998:1)

Hindistan'a ulaşan yollar üzerinde konumlanan Osmanlı devleti de İngiltere için bu dönemde sadece karlı bir pazar konumundan öteye gitmemişti. Öyle ki 1821 senesine kadar İstanbul'daki İngiliz elçisi 1592'de kurulan "Levant Company" yani Doğu Akdeniz Kumpanyası tarafından

atanan ve maaşı ödenen, dolayısıyla da evvela İngiliz tüccarların çıkarı için çalışan biriydi (Cunningham 1993:3)

17.yüzyıl boyunca Fransa, ispanya ve Portekiz ile sömürgecilik rekabeti içerisinde olan İngiltere bu sebepten Osmanlı devleti ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdi. Ancak 18. yüzyılın sonunda Fransa ile rekabeti sebebiyle Osmanlılar karşısında Rusya ile ittifak yaptı ve 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın yanında yer aldı. Bu savaş esnasında Fransa dışında hiçbir Avrupa ülkesi Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne destek vermedi. (Anderson 2001:24 ; Turan 2003: 24)

İngiltere Hindistan'ı Fransızlardan tamamen aldıktan sonra Hindistan ticaretini yürütmek için İngiliz kumpanyasını kurmuştu. En büyük müşterilerinden biri de Rusya idi. Gemileri için Rusya'dan kereste satın alıyor ve diğer mamülleri Rusya'ya satıyordu. Bu dönemde Rusya Hindistan üzerinde bir tehdit oluşturmuyordu, Karadeniz'de bir donanması yoktu ve ayrıca Fransa'ya karşı düşmanlık hisleriyle doluydu. Bu sebeplerden dolayı, İngiltere bu savaşta bilfiil olmasa da Rusya'yı destekledi. İngiliz subayları Rus donanmasına katıldılar ve Rus donanmasını Batlık denizinden Akdeniz'e kadar getirdiler. Hatta 10 Temmuz 1770'te Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılmasını da bir İngiliz subayı olan Elphinstone idare etti (Kocabaş 1985:16)

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın kuvvetlenmesi ve Akdeniz'e çıkması İngiltere'de evvela bir huzursuzluk oluşturmadı hatta Türk düşmanı bazı çevrelerce takdirle karşılandı. İngiliz elçisi Sir Robert Ainslie'in Kırım'ın Rusya tarafından 1783'teki ilhakı meselesinde Osmanlı Devleti ve

Rusya arasındaki arabuluculuğu sayesinde de 1784'te İngiliz tüccarları Mastariye vergisinden muaf oldular.⁴ (Bağış 1999:45)

Fakat 1784'te William Pitt başbakan olunca İngiltere'nin Osmanlı'nın dış işlerine kayıtsızlığı sona erdi. Pitt Rusya'nın Karadeniz sahiline yerleşmesinin ileride İngiltere için ne kadar büyük bir tehlike olacağını kavramıştı. İlk olarak İngiliz denizcilerin Rus donanması emrine girmelerini yasaklayan bir tamim (kararname) çıkarttı. (Temperley 1938:45 ; Bullard 1951:319)

Rusya'ya karşı tedbirli bir siyaset izlemeye başlayan genç başbakana Çariçe Katerina cevap vermekte gecikmedi ve 1786'da süresi dolan İngiliz-Rus ticaret antlaşmasını yenilemediği gibi Fransa ile bir antlaşma yaparak onu Rusya'da en fazla ticari imtiyaza sahip ülke konumuna getirdi. (Bağış 1999:46)

1787-1792 Osmanlı-Rus savaşı başlayınca, 1789 baharında Pitt savaş öncesi statükonun korunması şartıyla bu savaşa bir son vermek için her iki tarafta teşebbüste bulundu. Bu çağrısına Fransa'dan da destek istedi çünkü Özi (Oçakov) kalesini ele geçiren Rusya güçlü bir Polonya için tehdit oluşturuyordu. 29 mart 1791'de İngiliz parlamentosunda yaptığı bir konuşma ile Rus yayılcılığına dikkat çekti ve gerekirse Rusya ile savaşa girilmesini istedi.⁵ Ancak İngiliz kabinesi ve sanayi çevreleri Pitt'e destek vermediler ve kabinde sert eleştirilerde bulundular. (Kurat 1990:39 ; Anderson 2001:38 ; Armaoğlu 1999:8)

⁴ "Mastariye: yabancı bir memlekette Osmanlı topraklarına getirilip satılan maldan alınan vergidir" Mübahat Kütükoğlu.:1838 Osmanlı-İngiltere Ticaret Muahedesi (Ankara,1985),54

⁵ Pitt avam kamarasındaki nutkunda şöyle demiştir: "Rusların işgal ettikleri memleketleri muhafaza edip ileri hareketlerini sonuna kadar götürmelerine ve Türkleri Avrupa'dan kovmalarına müsaade etmenin bizim için bir zararı olmadığını söyleyenlerle konuşmaya bile lüzum görmüyorum. Eğer Rus imparatoriçesi Türkler üzerine akına devam ederse denge politikamız bozulacak ve gücümüz ve varlığımız için bir tehdit haline gelecektir. " Raif Karadağ. Şark Meselesi (İstanbul, tarihsiz),30

İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin bozulmuş olan ilişkileri Pitt'in 27 mart 1791'de Rusya'ya verdiği nota ile düzelmeye başladı ve 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgal teşebbüsü ile de yeni bir seyre girdi. Bu dönem İngiltere'si Kuzey Amerika'da yenilmiş ve ister istemez ticaretinin yönünü Akdeniz'e çevirmiş haldeydi. Uzun deniz yolu ile Hindistan'a gitmektense Anadolu ve Mezopotamya üzerinden ticaret daha karlıydı. (Kırkpınar 2004:41)

İngiltere'nin Hindistan ile bağlantısını kesmek ve Fransa'ya nisbeten yakın bir sömürge kazanmak isteyen Napolyon'un Mısır'a asker çıkarmasıyla Osmanlı Devleti, çıkarları tehdit edilen İngiltere ve Rusya ile ittifak yaptı. Bunun neticesinde Akdeniz'deki tüm limanlar Fransa'ya kapatıldı, Osmanlı Devleti Mısır'a onüçbin kişilik bir kuvvet çıkardı ve İngiltere de donanmasını seferber ederek, Amiral Nelson kumandasındaki İngiliz donanması 1 Ağustos 1798'de Ebuhiir'de Fransız donanmasını yakıp yok etti. (Uçarol 1978:31)

Bu ortak hareketin ardından 1798 Temmuz ayı sonunda İstanbul'daki İngiliz bankası müdürü Mr. Spencer Smith İngiliz Osmanlı işbirliği için bir proje hazırladı ve Reis efendinin önerisiyle, Aralık ayında İngiliz subaylar Osmanlı ordusunu güçlendirmek için İstanbul'a geldiler. (Anderson 2001:47)

30 Ekim 1799'da ise sultan III. Selim tarafından çıkarılan bir ferman ile İngilizlere Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkı verildi. (Armaoğlu 1999:86)

Bu gelişmelere ilave olarak ikili ilişkileri daha yakınlaştırmak için Osmanlı Devleti diplomatik tarihinde ilk olarak 1793'te Londra'ya daimi bir elçilik açılmış ve Yusuf Agah Bey 1797 senesine kadar burada elçilik yapmıştır. Onun sır katibi olan ise İngiliz lakabıyla tanınan ve daha sonra yazdığı bir

kitapta İngiliz demokratik müesseselerini Osmanlı camiasına tanıtan Mahmut Raif Efendi olmuştur. ⁶ (Kuran 1994:14)

2.3. İngiltere'nin Osmanlı Politikasının Şekillenmesi

18.yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti ve Türk boğazları esasen İngiliz dış politikasında mühim bir yere sahip değildi. Bu politikada önemli değişikliğe yol açan iki olay oldu: İlk olarak 1763 Paris Antlaşmasından sonra Hindistan İngiliz mülkiyetine geçti ve böylece İngiltere en büyük deniz gücü ve koloni imparatorluğu haline geldi. Böylece Hindistan'ın muhafazası İngiliz dış politikasında "Primus inter pares" konumuna yükseldi. Artık İngiltere Akdeniz boyunca uzanan ve Süveyş yahut Mezopotamya üzerinden Hindistan'a ulaşan yolların güvenliğini dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sağlamak zorundaydı. İkinci olarak da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Karadeniz'e açılmış ve sıcak denizleri zorlamaya başlamıştı. İngiliz stratejistleri için bu savunma hattı Türk Boğazlarından başlayan Hint yolu için bir tehditti. ⁷(Yurdusev 1999:562)

Ticari kaygıları dış politikasını şekillendiren İngiltere için Osmanlı hakimiyetindeki yerler de vazgeçilmez pazarlar olmuşlardı. Napolyon savaşları sonrası İngiliz mamüllerini tüketemez hale gelen Avrupa; Amerika

⁶ Yurtdışında açılan elçiliklerde görev yapan Osmanlı diplomatları kültür hayatımızın batılılaşmasında etkili olmuşlardır. 1797-1800 arasında Londra elçiliği görevinde bulunan İsmail Ferruh Bey'in Ortaköy'deki yalısında toplanan Cemiyet-i İlmiye daha sonra dağıtılmış ve Bektaşilikle suçlanan İsmail Ferruh Bey sürgünde ölmüştür. Ercüment Kuran.Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler (Ankara, 1994), 13

⁷ "Hindistan'ı koruma adına İngiltere'nin yaptıkları o kadar dikkat çekiyordu ki Alman iktisatçılarından en önemli simalarından birisi Friedrich List 1830'ta İngiltere'nin Akdeniz'de aldığı tedbirleri ironik bir şekilde anlatarak İngiltere'nin Cebelitarık'tan başlayan ve Malta-Girit-Kıbrıs-Kahire-Süveyş-Şam üzerinden Bağdat'a uzanan bir köprüyü ne zaman yapacağını soruyordu" H.Bayram Say: Almanya'nın İngiltere İle Türkiye Üzerinde Nüfuz Mücadelesi (Ankara, 2004),5

ve Kanada ile ticareti eskiden yıllık beş milyon sterlin fazla verirken şimdi altı milyon sterlin açık veren İngiltere için karlı bir pazar olmaktan çıkmıştı. Halbuki siyasi açıdan kutuplaşmalardan uzak kalan ve hala son derece liberal klasik sistem ekonomisini devam ettiren Osmanlı Devleti bu bakımdan son derece elverişliydi. (Kasaba 2005:39)

Kaptan David Sutherland “A Tour of The Straits From Gibraltar To Constantinople” adını taşıyan ve 1790 senesinde Londra’da basılan seyahatnamesinde Osmanlı Devleti’nin sunduğu ticari imkanları şöyle anlatmıştı:

“Türkler, imparatorlukları buna o kadar müsait olmasına rağmen, bizim için ne büyük mutluluk ki tüccar insanlar değiller. Onların topraklarının durmaksızın ürettikleri olmasa bizler ne yapardık? Türkler zengin bir maden devralan mirasyedi gibi , bizlerin zenginleşmemize ne kadar fırsat veriyorlar” (Bağış 1984: 183)

Ayrıca buharlı gemilerin gelişmesiyle Akdeniz’de, Kızıldeniz ve İran körfezi civarında İngiliz bandıralı gemilerin ticari hacmi de artmıştı, İngiliz ticaret gemileri İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon ve Beyrut gibi liman kentlerinde giderek daha fazla görüldü, bu da Türk boğazlarının İngiltere için önemini pekiştiriyordu. Savaş gemilerine kapalı olacak Türk Boğazları Akdeniz’deki İngiliz ticaretine ve donanmasına gelebilecek zararları önlerdi. İngiltere bu yüzden Türk Boğazlarının güvenliğini ön plana almaya başladı (Otte 2002:9 ; Yurdusev 1999:565 ; Issawi 2000:163)

İngiliz-Rus rekabeti Osmanlı toprakları üzerinde kızışmaya başlarken Avrupa dengelerinde de aleyhlerine değişmeler olmasını engellemeye

alışıyorlardı. Öyle ki 1812’de Rus general Kutuzov’a bir İngiliz diplomat Moskova önlerine kadar gelen Fransız ordusunu niçin imha etmeyip geri çekilmelerine izin verdiklerini sorduğunda İngiltere ile rekabetlerini kasteden bir cevap almıştı:

“Fransız ordusunun imhası dünyayı hoşnut edecekti fakat onun tahtına geri dönmesi bizi yahut Avrupa’yı değıl, zaten denizlerin hakimi olan ve bu boşlukla daha da güçlenecek bir gücü rahatsız edecektir” (Bartlett 2002:58)

Artık İngiltere’nin Osmanlı politikası şekillenmişti: İngiliz ticaretini Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerde etkin kılmak, gvenliğıni sağılamak için Rusya’nın yayılışını kontrol altına almak ve böylece İngilizler için sınırsız bir pazar ve hammadde deposu olan Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmak. (Tuncer 2000:100 ; Bourne 1970:19; Kurdakul 1976:63)

2.4. 1821-1829 Yunan İsyanı Sırasında İngiltere’nin Tutumu

Napolyon’un Mısır’ı işgal teşebbüsünden sonra İngiltere Yakındoğı ile eskisine nispeten daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Bunda Rusya’nın Balkanlar üzerinde daha aktif hale gelmesinin büyük payı vardır. İngiltere’yi Rus çıkarları ile doğırudan yüzleştiren ve daha aktif bir siyaset izlemeye sevkeden gelişmelerden biri de Yunan isyanıdır.

Yunan isyanı 1821’de başlamasına rağımen İngiliz kamuoyu ve dışışleri ilk başlarda pek ilgili bir tavır takınmamışlardır. Fakat Yunanlıların İngilizlerin gözünde Osmanlıya tb diğerkristiyan halklardan ayrıcalıklı bir yeri vardı. Medeniyetlerinin kökünü Eski Yunan medeniyetinde buluyorlardı..

1823’de Lord Byron’un Yunanistan’a gidişı ve bir sene sonra Türkler ile savaşıırken Missolonghi’de ölümü İngiliz kamuoyunda Yunanlılara duyulan sempatiyi arttırmış ve İngiliz liberallerini yunan sempatzanlığından yani philhellenism’den ateşli bir yunan taraftarlığına itmışti.⁸(Hayes 1975:236)

Bir taraftan Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak ve Levant Company’nin ticaretini devam ettirmek diğet taraftan Rusya’nın Yunanlıları kullanarak Osmanlı üzerinde hakim olmasını önlemek ise İngiliz siyasetçilerini zor durumda bırakmıştı. (Byrne 1964:88)

Dönemin dış işleri bakanı George Canning ne yapacağını bilemiyordu. İzmir, İstanbul, Selanik ve Patras’ta şubeleri olan Levant Company’e ait bir çok İngiliz gemisinin Yunanlı korsanlarca talan edilmesi onun bir karara varmasını çabuklaştırdı. İngiliz tüccarların yoğun baskısı altında kalan George Canning 1823’te Yunanlıları savaş muharibi olarak tanıdı ve İngiliz gemilerini yağmadan kurtardı.⁹ (Cunningham 1993 II:94)

George Canning Yunanlıları desteklemenin Rusya’nın yararına olacağını farkındaydı. Bu sadece Rusya’nın Yunanlıları kullanarak Balkanlara ve Türk boğazlarına inmesini kolaylaştıracaktı. Ege denizindeki adalar Rus üniforması giymiş ve gerek Türk gerekse Avrupalı yetkililere diktatörce tavır sergileyen Yunanlı asilerle doluydu. (Anderson 2001:27)

George Canning bu yüzden asilerle anlaşmaları için Türk yetkililerini ikna etmeye çalıştı. İngiltere’nin Babıali ve Yunan tebaası arasında

⁸ “Batı irfanının yunan-ı kadimden başka kaynağı var mı? ... Geçen asrın bütün Türk düşmanları Helenizm bayrağı altında toplanırlar. Yunan yüceltildikçe Osmanlıya karşı duyulan husumet de kabarır. Yunancılık bir baştan bir başa sarar Avrupa’yı. Bu yeni mezhep İngiliz ile Rus’u Alman’la Fransız’ı kaynaştırır. Byron’un hayatına mal olur bu kara sevda, Hugo’ya neşideler ilham eder” Cemil Meriç. Umrandan Uygurlığa (İstanbul,1998),10

⁹ 15 Ekim 1827 tarihli The Times’ta Yunanlı korsanların tüm ticaret gemilerini yağmalamaya devam ettiğı haberi vardır.

arabuluculuk yapabileceğini ümit ederek 1826'da kuzeni Stratford Canning'i elçi olarak İstanbul'a gönderdi.

Yıllar sonra İstanbul'da İngiliz büyükelçisi olacak ve İngiltere'nin doğudaki sesi olarak anılacak Stratford Canning daha Amerika elçiliği döneminde Temmuz 1821'de yazdığı mektupta:

“Zavallı Yunanlılar! Hani neredeyse şu korkunç Türklerin ekmeğine yağ sürüyor diye Avrupa dengesi denen gaileyi lanetleyeceğim. Babıali'nin elinden bağımsız bir Yunanistan kurulmasına elverişli toprakları bir koparabilirsek. Onların içinde de ipsizi sapsızı var amma ellerinden tutmamız bir insanlık borcu oluyor bizim için. Avrupa'nın menfaatleri keşke müsaade etse de Rus sürülerini Türkiye üzerine bir saldırsak”

diyerek aslında İngiliz kamuoyunun bu dönemdeki düşüncelerine tercüman oluyordu. 1826 Ocak ayında İstanbul'a giderken Yunan asilerinden Mavrokardotos ve Zografos ile görüşen Stratford Canning İpsera limanında kıyıya çıkınca isyan eden ada halkının akıbetini gördü ve “çilekeş yunan halkına barış sağlamak uğruna hiçbir fedakarlıktan kaçınmamaya” karar verdi. (Lane-Poole 1999:47-52)

Bu dönemdeki İngiliz gazeteleri Yunan isyanını liberal bir hareket olarak görüyorlardı. 16 Mayıs 1826 tarihli The Times'a yazdığı makalede Dük Wellington: “Yunanlılar daha fazla Türklerin kölesi kalmamalı” diyerek İngiliz hükümetinin sözcüsü oluyordu.

İstanbul'a varan Stratford Canning ile görüşen Sultan II. Mahmut isyancılarla uzlaşma lafını bile işitmek istemeyince George Canning bu defa Rusya'ya döndü. Üç olay bu manevrasında onu destekledi: İngiltere'nin

katılmadığı St. Petersburg Konferansı'nın kutsal ittifakı sona erdiren Rusya-Avusturya tartışmasıyla kapanması; Mısır ordusunun Yunanistan'a girmesi ile İbrahim Paşa'nın Mora halkını tahliye edip buraya Mısırlıları yerleştirme haberi ve bunun üzerine Avrupa kamuoyunun infiale gelmesi; Çar Alexander I'in ölümlüğü yerine daha savaş yanlısı olan kardeşi Nicolas'ın çıkması. (Anderson 2001:83)

4 Nisan 1826'da Rusya'da imzalanan protokolle İngiltere Yunanlılar ile Türkler arasında arabuluculuk yapmayı taahhüt etti. Ağustos 1827'de Fransızlar da Londra antlaşması ile buna katıldı.¹⁰ Sultan II. Mahmut bu arabuluculuğu kabul etmeyince üçlü ittifak 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yakarak Yunan bağımsızlığını temin etti. 27 Kasım 1827'de The Times gazetesi Navarin olayıyla Yunanlıların en azından Osmanlı donanmasından kurtulduklarını ve Babıali'nin kendine güvenini yitirdiğini haber veriyordu.¹⁴ Eylül 1829 Edirne Antlaşması ve Londra Protokolü ile de Yunanistan bağımsız oldu ve Rusya Yunanistan'ın üç garantör devletinden biri konumuna geldi. ¹¹ (Graves 1999:3)

Yunan isyanının sonucu aslında ironiktir, büyük güçlerin birbirlerine duydukları güvensizlik hiç düşünmedikleri halde bağımsız Yunanistan'ı ortaya çıkarmış; Osmanlı donanmasının yakılması İngiltere'nin Rusya karşısında elini zayıflatmış ve eski Rus düşmanlığını alevlendirerek Russophobia yani Rus korkusunu arttırmıştır. 1830'lardan itibaren yazılan İngilizce seyahat kitapları da Rusya'ya karşı güçlü bir Osmanlı idealine hayat vermek için

¹⁰ 17 Mayıs 1827 tarihli The Times "İngiltere'nin diplomatik görüşmelerde Yunan milletinin ümidi olduğunu" belirtiyordu.

¹¹ "Yunan bağımsızlık mücadelesi başlayınca İngiliz kamuoyunda iki grup orta çıktı. Lord Byron'ın başını çektiği liberaller ve başında David Uguhart'ın (1805-77) bulunduğu muhafazakarlar. D.Uguhart 1827'de Navarin'de savaşmış ama sonra II.Mahmut'un bazı bakanları ve alt görevlileri ile dostluk kurmuş tam bir Anti-Rustu. Fakat kamuoyunda etkili değildi. Çünkü Balkan olaylarından sonra İngiliz kamuoyunda dinsel motivasyon ağır basıyordu" Kenan Kırkpınar. Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere Ve Türkiye (Ankara,2004),42)

kamuoyunda Türklerin eğer reforme edilirlse iyi olacaklarına dair fikirler öne sürer hale gelmişlerdir. (Cunningham 1993 :112)

Ayrıca Eski Yunan hayranlığı üzerine kurulan bağımsız Yunanistan kendisi hakkında tasavvur edilenin yanına bile yaklaşmamıştır. Batı kamuoyunun bu husustaki yorumu şudur:

Garantör devletlerin ittifakıyla Yunan kralı olarak atanan ve kral olduğu ülkenin dilini dahi konuşamayan Bavyeralı Otto Yunanlılara öğretti ki: Hristiyan yabancılar tarafından kurulan bir meşruti hükümet de en az bir Türk paşasının yönetimi kadar kötü olabilir.¹² (Lane-Poole 1966: 349)

1832’de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çıkan sınır anlaşmazlığı üzerine İngiliz hükümeti tarafından arabuluculuk göreviyle Stratford Canning tekrar İstanbul’a doğru yola çıktı. Yunan isyanının ilk günlerinden hayli farklı duygular içindeydi:

“Yunan kıyılarına yaklaştığımız şu sırada kendimi Yunan milletin lehinde duymamak beni hayli üzüyor. Nifak, parti kavgaları, politika dalavereleri artık çığırından çıkmış halde. Tevekkeli İncil’de Yunanlılara sapık denmemiş. Kimi zaman Yunanlıların lanetlenmiş bir millet olduklarına inanasım geliyor.”¹³

¹² 16 Ocak 1829 tarihli The Times’da Stratford Canning’in Yunan kralına yazdığı bir mektup yer almıştır. Bu mektupta Yunanlı birlikler tarafından esir alınan altmış kadar Türk askerinin alınlarından dağlanmasının ne kadar insanlık dışı bir hareket olduğu belirtilmiştir.

¹³ Stratford Canning bir taraftan böyle düşünürken bir taraftan da bu meseleyi İngiliz bakış açısıyla ele alıyordu: “Osmanlı İmparatorluğu bugün için Yunanlılara av olacak derecede güçsüzleştiğine göre kuracakları endüstri için karlı bir Pazar, verimli bir alan olarak Türkiye’den yararlanmaya bakmalılar” (Stanley Lane Poole. Lord Stratford Canning’in Türkiye Hatıraları (İstanbul,1999),78

Stratford Canning Lord Palmerston' a yolladığı 8 mart 1832 tarihli muhtırasında ise değişen İngiliz politikasını net olarak ifade ediyordu:

“Halledilecek ana mesele şu: Türkiye'nin bu yolda giderse ordu ve maliyece kötürüm kalacağını görerek mevcut idare sistemi içinde ne gibi yenilikler yapılabilir?..Türkiye konusunda belirli bir politika hattı seçip uygulamanın zamanı geldi. Türk imparatorluğu son günlerini yaşamaktadır. Ancak Hristiyan medeniyetine yaklaşmak suretiyle dağılmasını bir müddet için önlemek mümkün olabilir. Bu ihtimal bile zayıf ama ne olursa olsun tek çare. Aksi halde imparatorluk . dağılacak ve sonuç olarak Avrupa barışı uzun yıllar tamiri imkansız bir hercümerç içine yuvarlanacaktır” (Lane-Poole: 1999:90)

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İŞBİRLİĞİNİN BAŞLAMASI

1.MISIR MESELESİ

1.1. 1831-1833 Arası

Osmanlı Devleti Yunan isyanının hemen ardından Mora yarımadasında bağımsız bir Yunan prensliğinin kurulması ve 1830'da Fransızların Cezayir'e çıkmaları gibi sıkıntılar içerisindeyken, Mısır gailisi ortaya çıktı. Evvela Osmanlı Devleti ile asi bir valisi mahiyetindeki bu gaile zaman ilerledikçe beynelmilel bir mesele haline gelip, Osmanlı Devleti'nin bekasını tehdit etmeye başladı.

Mısır meselesinin esas müsebbibi olan Vali Mehmet Ali Paşa aslında 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal teşebbüsüne karşı durmak için Kavala'dan gelen başıbozuk askerlerdendi.Zeki becerikli ve muhteris bir kişiliği olan Mehmet Ali, Kölemen beylerinin yarattığı karışık ortamdan istifadeyle hızla yükseldi. Arkasına Mısır ulema ve eşrafının desteğini almasından sonra da, 1805'te valiliği Babıali tarafından onaylandı.(Ortaylı 2003:53 ; Karal 1988: V,126)

1811 yılında tertip ettiği bir hileyle tüm Kölemen beylerini ortadan kaldıran ve Mısır'ın tek hakimi haline gelen Mehmet Ali Paşa Mısır'ı daha güçlü ve engin hale getirmek için o zamana kadar Osmanlı mülkünde görülmemiş derecede reform hareketlerine girişti. Sulama kanalları açtırarak pamuk ekimini yaygınlaştırdı, iplik, bez, alkol ve şeker fabrikaları kurdurdu. Mısır'da asırlardır faaliyet gösteren Katolik misyonerlerin sayesinde bir

Fransız geleneği oluşmuş ve Napolyon'un işgal teşebbüsü de bunu körüklemişti. Mehmet Ali Paşa bu ilgiyi kullanarak Fransa ile ilişkisini canlı tuttu. Fransa'dan teknisyenler getirterek düzenli ve disiplinli bir ordu teşkil etti, ayrıca modern bir filo kurdu. Tüm bu bayındırlık çalışmaları neticesinde de Mısır'ın yıllık geliri dörtüzbün keseyi aştı .(Kösoğlu 1997: 550 ; Ülman 1972: 72 ; Anderson 2001: 96)¹

1811'de oğulları Tosun ve İbrahim Paşalar idaresindeki Mısır ordusu senelerdir Osmanlı Devleti'ne isyan halinde bulunan Hicaz'daki Vahhabilerin üzerine yürüdü ve 1819'da Necit Sultanlığını işgal ederek bu meseleye son verdiler. Mehmet Ali Paşa'nın tüm bu gayret ve başarıları onun İslam dünyasındaki sevgi ve itibarını arttırdı (Armaoğlu 1999: 197)

Gün geçtikçe kuvvetlenen Mehmet Ali Paşa'ya Osmanlı Devleti başındaki bitmek bilmeyen meseleler yüzünden müdahale etmedi. Yunan isyanında padişahın isteği üzerine ordu ve donanmasını seferber eden Mehmet Ali Paşa'ya bunun karşılığında Girit, Suriye ve Trablusşam valiliklerinin kendisine verilmesi vaadinde bulunuldu. Ancak oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır donanması 1827'de Navarinde Osmanlı donanmasıyla beraber yakılınca, İbrahim Paşa sultanın iznini almadan Mora'dan çekildi. Mehmet Ali Paşa 1828-29 Osmanlı-Rus harbinde askeri yardımda bulunmadığı gibi, kendisi ve oğlu için Anadolu ve Rumeli seraskerliklerini istedi. Kendisine daha önce vaad edilen valilikleri de istemesi bardağı taşıran son damla oldu. Paşa'ya sadece Girit valiliği verildi ve "derun-i Mısır'da bir ihtilal peydası ile hakkından gelinmek" üzere tertipler hazırlandı. (Kara 1988: V, 128-9 ; Altundağ 1942:230)

Bu tertipleri haber alan Mehmet Ali Paşa ağır vergiler ve baskı sebebiyle Mısır'dan kaçarak Suriye'ye sığınan altıbin fellahı Akka valisi

¹ "Bir kese altın 17. ve 18. yüzyıllarda ortalama olarak onbin altından müteşekkildi" İber Ortaylı. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (İstanbul,2003), 54

Cezzarzade Abdullah Paşadan istedi ve verilmemelerini bahane ederek de 1 Kasım 1831'den itibaren Suriye'ye girdi.

İbrahim Paşa kumandasında bir ordu Gazze, Kudüs, Yafa ve Akka'yı aldı. Esas niyeti Suriye'yi alarak Mısır'ın tam güvenliğini sağlamak olan Paşa Babıali'nin geri çekilmesi talebini reddedince asi ilan edildi. Buna rağmen ilerlemeye devam ederek Şam, Halep, Humus ve Hama'yı da aldı. 1832 senesi 29 Temmuzunda ise Belen'de Osmanlı ordusunu yenerek Anadolu içlerine ilerlemeye başladı.(Armaoğlu 1999:199)

Osmanlı ordusunun ardı ardına mağlup oluşu karşısında, Mısır kuvvetleriyle son bir kere karşılaşmadan evvel Sultan II. Mahmut büyük devletlerden yardım istemeye karar verdi. 1832 Kasım ayında Namık Paşa yardım talebinde bulunmak için Londra'ya gönderildi. ²

B.Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın İmzalanması

Namık Paşa İngiltere'den onbeş parça savaş gemisi, olmazsa da aylıklı topçu subay ve deniz eri istedi. Bu esnada İngiliz donanmasının bir bölümü Antwerp'te Belçikalılar ile diğer bir kısmı ise Portekizliler ile meşguldü. (Temperley ve Benson 1938: 118)

² "Mısır Valisi Mehmed Ali'nin fesadının önüne geçilmesi için evvela kuvve-i bahriyesinin iptali lazım geldiği cihetle donanma-i hümayuna on beş kadar İngiliz gemisinin ilhakı iktiza ettiği ve name-i hümayunun İngiltere Kralına verilmesi son derece çalışıldıktan sonra İngilizler gemi vermezlerse topçu, ofçiyal, gabyar gibi neferlerin donanmaya gönderilmesi taleb olunması ve Mehmed Ali ve oğlu İbrahim'in affı için Mısır kalelerinde Devlet-i Aliyye muhafızlarının bulunmasının ve nizamât-ı devlete Mehmed Ali'nin riayet etmesinin ve askerini ve donanmasını Devlet-i Aliyye'ye vermesini ve İbrahim'in huzura gelmesinin şartıyla affedilecekleri" (Hatt-ı Hümayun, 20339)

İngiliz hükümeti Babıali'nin bu müracaatını dikkate almayarak sadece diplomatik yardımda bulunabileceğini bildirdi. Genel seçimler yaklaşmaktaydı ve İngiliz kamuoyu Osmanlı Devleti'ne ilgisizdi. Hatta kabineden bazı bakanlar Osmanlı imparatorluğunun sonunun geldiğini ve onun yerine daha kuvvetli bir Mehmet Ali'nin geçmesinin daha iyi olacağını düşünüyorlardı. (Tukin 1947: 138-9 ; Anderson 2001:97)

Sultan II.Mahmut'un ilk olarak İngiltere'den yardım istemesi şaşırtıcı değildir. Fransa Mısır valisine desteğiyle biliniyordu ve Cezayir'i işgaliyle de niyetini açığa vurmuştu. Prusya ve Avusturya da yardım tekliflerini reddetmişlerdi. Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emelleri ise herkesin malumuydu, yani geriye yalnızca İngiltere kalıyordu.(Altundağ 1942: 242)

Bu sırada Yunanistan'ın sınırları ile ilgili düzenlemelerde arabuluculuk görevi yapmak için İstanbul'da bulunan Stratford Canning Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu kavramış ve bir taraftan II. Mahmut'u İngiltere'den yardım istemeye teşvik ederken diğer taraftan da İngiliz hükümetini bu talep konusunda bilgilendirmişti. Londra'ya döndüğünde de Osmanlı Devleti'ne niçin yardım edilmesi gerektiği hakkında dışişleri bakanı Lord Palmerston'a bir memorandum sunarak Mehmet Ali Paşa gibi zinde bir gücün Mısır'da bağımsız bir devlet kurmasının İngiliz ticaret ve siyasetine ne denli olumsuz etkilerde bulunacağını göstermiştir.³(Bailey 1942: 246)

Ancak İngiliz kabinesi Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi reddetti. Dışişleri bakanı Lord Palmerston altı yıl sonra İngiltere'nin bu tutumu hakkında

³ 19 Aralık 1832 tarihli bu belge için bkz. Frank Edgar Bailey' "British Policy And The Turkish Reform Movement" (London, 1942), 237-246

“İngiliz hükümetinin korkunç hatası! Sultanın istediği yardım ve korumayı reddetmekle Lord Grey kabinesinin dış politikada işlediği hata o kadar büyüktür ki İngiltere tarihinin hiçbir döneminde hiçbir İngiliz kabinesi böyle bir hata işlememiştir” diyecekti (Love 1998:45)⁴

II. Mahmut İngiliz yardımını ümit ederken, bu esnada İbrahim Paşa kuvvetleri üzerlerine gönderilen son Osmanlı ordusunu Konya’da 21 Aralık 1832’de yenmiş ve 20 Ocak 1833’te Bursa’ya ilerlemeye başlamıştı. .Bu gelişmeler üzerine başka çaresi kalmayan II.Mahmut, yardım kabul etmezse tahtını kaybedeceğini söyleyen Ferik Ahmet Paşa’nın da etkisiyle Çar I. Nikola’nın yardım teklifini mecburen kabul etti. İngiliz sefiri Ponsonby Rus yardımının sakıncalarını söyleyince sultan “denize düşen yılanı sarılır” cevabını vermişti. Osmanlı Devleti’nin bu derece güçsüz kalması Rusya’nın çıkarlarına uymuyordu. Bir darbeye dağılabilecek bir Osmanlı, Rusya’nın istediği Boğazlar ve Balkanlar üzerinde diğer büyük güçlerle zamansız bir çatışma doğururdu. (Kurat, 1990:60 ; Burçak 1942:23-24)

20 Şubat 1833 günü dokuz parçalık Rus filosu İstanbul boğazından içeri girip Büyükdere önlerinde demirledi. Osmanlı Devleti “devlet-i aliyyenin dost-ı halisi ve muhib-i muhlisi olan Rusya devletinden iane-i matlub-ı ali olan asakir-i berriye” de isteyince 7 Nisan 1833’te beşbin kişilik bir Rus kuvveti Beykoz’da karaya çıktı.(Temperley ve Penson 1938: 118)

⁴ “Babiâlinin rus yardımını kabul etmeye hazır olduğu bir dönemde İngiltere ve Fransanın İstanbul’da sadece maslahatgüzar düzeyinde temsil ediliyor olması Avrupalı iki büyük gücün yakındoğuya gösterdiği kayıtsızlığın nişanesidir”. Matthew Smith Anderson: Doğu Sorunu (İstanbul 2001),99

Büyük telaşa kapılan İngiltere ve Fransa duruma müdahil olmaya karar verdiler.⁵ Her iki tarafa baskıları neticesinde Mehmet Ali Paşa ile Sultan II. Mahmut arasında 14 Mayıs 1833'te Kütahya Barışı imzalandı. Mehmet Ali Paşa'ya, Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam; İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana muhassıllığı verildi. Ayrıca Anadolu'da İbrahim Paşa'ya katılanlar için genel bir af ilan edildi (Karal 1988:V,135-136; Danişmend 1972:IV,118-119; Ortaylı 2003:55).

Ancak her iki tarafta sükuna ermemişti ve askeri hazırlıklara tekrar başladılar. II. Mahmut Rusya'nın desteğini sağlama almak maksadıyla 8 Temmuz 1833'te Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Hünkâr İskelesi adı verilen bu antlaşma sekiz yıl geçerli olacaktı. (Kürkçüoğlu 1972:73 ; Tükin 1947:181)

Bu antlaşmaya eklenen gizli bir madde, Osmanlı Devleti Rusya'ya yardım olanaklarından yoksun olduğundan, bir savaş durumunda Çanakkale Boğazı'nı diğer devletlerin savaş gemilerine kapatmasını öngörüyordu. Böylece Rusya, Akdeniz tarafından kendisine yönelebilecek bir tehdidi önlemiş olacaktı. Rusya bu antlaşma ile dışişleri bakanı Nesselrode'un :

“Aramızda böyle bir ittifakın varlığı gerektiğinde Osmanlı topraklarında asker bulundurmamız ve kullanmamız meşru bir hareket olacak ve bu sayede herkesten önce olayların vuku bulacağı yere yetişmek ve orada daha sağlam bir durum almak ve doğu meselesine –ister Osmanlı imparatorluğunun devam ve bekasını mümkün addedelim ister çökmesini

⁵ “Bizi uyandıran Rusların kendileriydi, gözümüzü ovarak bir de baktık ki Rus kartalı İstanbul minareleri üzerinde uçuyor, bu yüzden de bu mahaldeki kötü gidişattan biz sorumluyuz!” – (Reflections On The Domestic And Foreign Policy Of England Since The War, By A British Merchant, Quarterly Review, London, 1833, vol:49, p.527’ den naklen Frank Edgar Bailey. British Policy And The Turkish Reform Movement (London, 1942), 59

kaçınılmaz hal bilelim- daima hakim olmak başka bir deyişle
bu meseleyi dilediğimiz şekilde kendi menfaatlerimize uygun
bir şekilde çözmek imkanı olacaktır”

sözleriyle belirttiği gibi Osmanlı üzerinde güçlü bir konum kazanıyordu. Metternich’in de bu antlaşmayı öğrenince “Osmanlı devletinin bundan böyle bab-ı ali değil bevvab-ı ali yani yüksek kapıcı olduğunu” söylediği rivayet edilir. (Karal 1988:V,137-139; Armaoğlu 1999:207; Danışmend 1972:IV,119 ; Tukin 1947:181; Kurat 1990:62)

1.3. Hünkâr İskelesi Antlaşması ve İngiltere’nin Osmanlı Siyasetine Etkisi

Hünkâr İskelesi antlaşmasının gizli maddesi açığa çıktığında İngiltere ve Fransa diplomasi çevrelerinde büyük gürültü koptu ve hem Osmanlı hem de Rusya hükümetlerine birer protesto notası yolladılar. Bunun üzerine Osmanlı ve Rusya bu antlaşmanın boğazların kapalılığını ihlal etmediğini açıklamak zorunda kaldılar.(Karal 1988:V,138) Böylece boğazların kapalılığı kuralının milletlerarası bir antlaşma ile garanti altına alınması fikri de olgunlaşmaya başladı.

Bu antlaşma İngiltere’nin Osmanlı Devleti hakkında izleyeceği siyasette dönüm noktası oldu. 1828’de İran ile Türkmençayı Antlaşması yapan Rusya Kafkasya’yı kontrol altına almıştı. Şimdi ise Akdeniz’e inerek “Imperial Road” adı verilen Hint yolunu kesebilirdi. Lord Palmerston giderek yaklaşan bu tehdit üzerine Osmanlı Devleti’nin çökmekte olduğu kanısının hatalı olduğunu beyan etti ve daha 1835 yılında Osmanlı Devletinin bütünlüğünün Avrupa tarafından garanti altına alınmasını ortaya attı (Charmley 2002:84 ; Armaoğlu 1999: 194)

Lord Palmerston Rus yayılcılığının Osmanlı Devletinin varlığını tehdit ettiğine inandığından, Hünkâr İskelesi Antlaşmasından sonra 1834 ve 1836 senelerinde İstanbul'daki İngiliz sefiri Ponsonby'e eğer sultan talep ederse Akdeniz'deki İngiliz filosunu çağırabilme yetkisi verdi.(Anderson 2001: 109)

Lord Palmerston'un bundan sonra Yakındoğu ile ilgili en mühim planlarından birisi Osmanlı Devleti'nin askeri, mali ve idari yapısını güçlendirerek onu Rusya'ya karşı dik durabilecek bir vaziyete getirmektir. Osmanlı Devleti de bunu arzu ediyordu. Fakat o zamana kadar askeri sahada rehberlik yapan Fransa, Mısır meselesi, Cezayir'i işgali gibi sebepler ile gözden düşmüştü. İngiltere de Osmanlının gözünde haklı olarak Yunanseverlik ile damgalıydı. Bu yüzden Sultan II. Mahmut 1834'te Palmerston'un Osmanlı ordusunu eğitmek üzere subay gönderme önerisini reddetti.(Lewis 2005.82)

1835-36 senelerinde İngiliz yardım teklifi yineleni ve bazı Türk subaylar İngiliz harp akademisi Woolwich'e kabul edildiler. İngiltere Osmanlı ordusunun yapısını güçlendirmek ve askeri potansiyeli hakkında bilgi toplamak için de üç İngiliz subayını İstanbul'a gönderdi.⁶ 1838 Eylül ayında da bir Osmanlı filosu Akdeniz'de İngiliz donanmasıyla beraber tatbikat yaptı. Lakin tüm bu girişimler çok az sonuç verdi. Osmanlı hükümeti kendisi davet etmeden gelen bu subaylar için yapacak bir şey bulamadı, orduda zaten yeterince Prusyalı ve Avusturyalı subay mevcuttu. Bu arada Rusya'da bu

⁶ "Malum-ı devletleri buyrulduğu vechile mekteb-i bahriye-i şahane talebesine fûnûn-ı bahriye talim ve tedris etmek için Londra'dan muallim celb-i iktiza-yı emr ü ferman-ı hikmetnişan—ı cenab-ı cihanbaniden olmağın....mekteb-i mezkur için lisan dersi ve fûnûn hocaları tedarik ve tayin olunmasıyla şimdilik bunlardan başka haocaların lüzumu olmadığına binaen beyan-ı keyfiyete iktidar kılındığı..." (Harici Mektubi 19/ 86)

İngiliz subayların gelişine karşı çıktığından 1839'da geri gitmek zorunda kaldılar.(Anderson 2001:111; Bailey 1942:146)

İngiltere'nin Osmanlı üzerinde nüfuz kazanma politikası devam ederken, İngiliz kamuoyunda da Yunanseverlik dalgası ilk heyecanını yitirerek yerini Rus korkusuna bırakmıştı ve İngiliz hariciyesinden Osmanlı meselesinde daha aktif bir siyaset talep ediyordu. Mesela bir İngiliz tüccar 1835'te Londra'da yayınladığı broşürde "İngiltere, Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığının İngiltere için vazgeçilmez olduğunu ilan etsin..." diyebilmekteydi⁷.(Bailey 1942: 133)

İngiliz basını da bu meseleyle yakından ilgiliydi. 1835'te David Urquhart tarafından Osmanlı yanlısı bir kampanya başlatılmıştı.⁸ 1833'te Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumunun ve kaynaklarının İngiliz tüccarlar için son derece elverişli olduğun bildiren bir memorandumu krala gönderen Urquhart'ın aynı sene içerisinde "Turkey and Resources" adlı kitabı İngiltere'de yayınlandı. (Puryear 1931 : 107)

Son derece liberal görüşlere sahip olan Urquhart tam bir Rus aleyhtarıydı. Osmanlı- İngiliz işbirliğinin tesisi ve Osmanlı Devleti'nin Rus nüfuzundan kurtulması için İngiliz hükümetini ve kamuoyunu etkilemeye gayret etti. Bu sırada İngiliz kamuoyu, 1830'da Rusya'nın

⁷ 18 Mayıs 1835 tarihli The Times Levant ticareti yapan tüccarların Londra'da Osmanlı sefiri onuruna bir yemek verdiğini, bu yemekte Türkiye ile yapılan ticaretin çok önemli li olduğunun belirtildiğini çünkü İngiliz tüccarlara en fazla müsamananın Osmanlı topraklarında gösterildiği haberini veriyordu.

⁸ "19.yüzyıl başında İngiltere'de doğan ve gençliğinde askeri eğitim alan Urquhart 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasında yer alan askerlerim içindeydi. İngiltere'ye döndüğünde yazdığı askeri raporlarla IV. William'ın dikkatini çekti.1831 senesinde Stratford Canning ile beraber İstanbul'a gelen heyet içerisindeydi.Osmanlı coğrafyasında seyahat ederek imparatorluğun kaynakları ve sosyal yapısı hakkında bilgiler toplamıştır" Geoffrey Lewis: Dörtüzyıl Boyunca Türkler ve İngilizler (Ankara, 1985),113-123

Polonya isyanını son derece şiddet kullanarak bastırmasından ve İngiltere'ye sığınan Polonyalı mültecilerden dolayı zaten Rusya'ya nefret doluydu. Urquhart İngiltere'ye dönüşünde çıkardığı "The Portfolio" adlı dergi ve çeşitli gazete yazılarıyla kamuoyunu etkilemeyi başarmıştır. (Koloğlu 1986:15)

1.4. Mısır Meselesi 1839-1841

Hünkâr İskelesi antlaşması hem II. Mahmut'u hem de Mehmet Ali Paşa'yı tatmin etmemişti. Lakin 1834'te Suriye'de ve hemen ardından Arnavutluk'ta çıkan isyanlar II. Mahmut'u asi valinin üzerine gitmekten alıkoymuştu. Mehmet Ali Paşa da Osmanlı Devleti'ne düzenli vergi vermiyor ve 1838'de Kahire'deki İngiliz ve Fransız konsoloslarına bağımsızlığını ilan edeceğini açıklamaktan çekinmiyordu. İngiltere ise olası bir savaş hem ticari faaliyetlerine sekte vuracağından hem de Rusya'ya müdahale yetkisini kullanma imkanı vereceğinden buna taraftar değildi. Palmerston eğer harekete geçmezlerse Osmanlı Devleti'nin biri Rusya diğer Fransa kontrolünde iki ayrı devlete bölünmesinden de endişe ediyordu. (Karal 1988: V, 139 ; Bailey 1942: 167 ; Hayes 1975:245)

Lord Palmerston yine de olası bir savaşta Babıali'nin yanında yer alacağını belirtiyordu:

"İngiltere Devleti'nin politikası Mısır'ı bir hey'et-i müstakiliyye koymak hususuna ma'tûf ve masarûf olmayub belki bi'l-âkis orasının memâlik-i mahrûsa-i şahanenin sair mahalleriyle olan revâbıtını bir kat daha te'kîd ve tahkim etmekten ibarettir" (İrade Mısır 412)

Tüm bu gelişmeler olurken Babıali Mısır meselesinin ilk safhasında olduğu gibi, İngiliz elçisi Ponsonby'in de teşvikiyle 1838 Ağustos ayında Mustafa Reşit Paşa'yı askeri yardım istemesi için İngiltere'ye göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin ne denli desteğe muhtaç bir süreçten geçtiğini bilen Ponsonby bu esnada uzun müddettir müzakere edilen ticaret antlaşmasının imzalanması, Kudüs'te bir Anglikan kilisesi inşası gibi taleplerde de bulunmuş ve bunlar gerçekleşirse İngiltere'nin desteğinin kısa zamanda sağlanabileceğini vaad etmiştir. Lakin Londra'da altı ay kadar kalan Mustafa Reşit Paşa umulan desteği alamayarak ancak bir savunma antlaşması taslağı ile geri geldi. (Kaynar 1991 : 134-151)

İngiltere'den umduğunu bulamayan II. Mahmut, Osmanlı ordusunun ıslahıyla uğraşan ve ordunun şu anda böyle bir savaş için hazırlıksız olduğunu bildiren Helmuth Von Moltke'nin tavsiyesini de göz ardı ederek Mehmet Ali Paşa üzerine yürünmesini emretmiştir. Savaşın sonucu beklenildiği üzere olmuş, 24 Haziran 1839'da Osmanlı ordusu Nizip yakınlarında yenilmiştir. Yenilgi haberini almadan ölen II. Mahmut'un yerine ise Oğlu Abdülmecid tahta geçmiştir. Bu sırada Koca Hüsrev Paşa sadrazam olunca, 13 Temmuz 1839'da Osmanlı donanması Kaptan-ı Derya Ahmet paşa tarafından Mısır'a götürülüp Mehmet Ali Paşa'ya teslim edilmiştir. (Karal 1988: V, 142 ; Danişmend 1972: IV, 120;)

1.5. Londra Antlaşması ve Boğazlar Sözleşmesi

Tahta çıkışında ordu ve donanmadan yoksun kalan Abdülaziz, Mehmet Ali Paşa'ya taviz vererek anlaşma niyetindeyken, beş büyük devlet (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya) 27 Temmuz 1839'da verdikleri

bir nota ile Osmanlı Devleti'nin kendi destekleri olmadan Mehmet Ali Paşa ile müzakere etmemesini istemişlerdir. (Armaoğlu 1999:214 ; Bailey 1942: 169, Hurewitz 1975: I, 268)

Lakin beş büyük devletin içerisinde de esasen bir anlaşmazlık baş göstermiştir. Fransa Mısır'ın asi valisini kullanarak Kuzey Afrika hakimiyeti peşindedir; İngiltere Levant ticaretinde ağırlığı giderek artmasına rağmen Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ve Mısır'da kendisine uyguladığı tekelleri kaldırma çabasındadır⁹ ; Rusya ise süresi dolacak Hünkar iskelesi anlaşmasının boğazların kapalılığı ilkesini kullanarak İngiltere'yi safına çekme hesapları yapmaktadır.¹⁰(Marriott 1930:239)

Abdülmecid'in ortak notayı kabul ettiğini bildirmesinden sonra Londra'da Fransa hariç diğer dört devletin katılımıyla bir konferans toplandı. 15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması ile Mısır valiliği babadan oğula geçmek suretiyle Mehmet Ali Paşa'ya bırakıldı, kayd-ı hayat şartıyla Akka ve Güney Suriye de buna dahil edildi. Ancak Mehmet Ali Paşa bu şartları kabul etmeyince, Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'nın tüm haklarını kaybettiğini ilan etti. Ortak İngiliz-Avusturya donanması Suriye kıyılarını topa tuttu, İngilizler Lübnan'a asker çıkardı. Fransa bundan hoşnut kalmadıysa da ses çıkaramadı ve Mehmet Ali Paşa sadece Mısır valiliğine razı olarak Osmanlı donanmasını da iade etti. 13 Şubat 1841 tarihli ferman ile de Mısır valiliği veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa ve ailesine bırakıldı, Mısır ordusu azami onsekizbin asker ile sınırlandırıldı, vergilerin padişah adına toplanması ve

⁹ İngiltere Babiali ile anlaşarak 1839'da Aden'i işgal etmiş böylece Fransa tarafından kesilmek istenen Hindistan yoluna alternatif aramıştır. Karşılığında da İngiliz donanması Mısır ve Suriye sularında dolaşarak Mehmet Ali Paşa'ya gözdağı vermiştir.(Kurdakul : 1976, 62 ; Briggs :2000, 315)

¹⁰ 23 Eylül 1840 The Times:" Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'yı desteklerse medeniyete karşı çıkıp bir zorbayı desteklemiş olacağı" nı yazmıştı.

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı anlaşmaları ve Gülhane Hatt-ı Hümayununu kabulü de şart kondu.(Karal 1988: V,202 ; Armaoğlu 1999:215)¹¹

Londra Antlaşması daha önceden Pencap, Burma ve İran körfezlerinde olduğu gibi İngiltere'yi Osmanlı ile Mısır arasında garantör devlet konumuna getirerek nüfuzunu arttırdı. Ayrıca 1838 Balta Limanı Antlaşması burada da geçerli olduğundan, serbest ticaret sömürgeciliği vasıtasıyla İngiltere gelecekte Mısır üzerine resmi müdahale hakkı kazandı ki böylece İngiltere kendi lehine ticari ve stratejik düzenlemeler yapabilmıştır (Harrison 1995: 33-34)

13 Temmuz 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak da Türk boğazları barış zamanında tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı hale getirilmiştir. Bu antlaşma ile boğazlar milletlerarası statü kazanarak güvenliği tüm devletlerce taahhüt edilmiştir. Bu aslında İngiltere'nin bir zaferidir ki Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde kazandığı nüfuzu bertaraf etmiş ve Akdeniz'e inmesini engellemiştir.(Karal 1988: V, 209 ; Anderson 2001:124)

¹¹Palmerston'un bu mevzuyla ilgili mektubu: "Mısır'ın Padişah hazretleriyle olan münasebât-ı haliyesi el yevm câri olduğu halde münasebat-ı mezkurede ülke-i Mısıriyyeyi memalik-i saltanat-ı seniyyeden ifraz etmek maksadını şamil bir güne takayyüd idecek olur ise bu keyfiyet Mısır Valisine kâni' olamayacak zira ülke-i Mısıriyye idare eden zat ülke-i mezkure Memalik-i Mahrusa azasından olmak cihetiyle mazhar olduğu hümayundan mahrum kalacak ve hem de Mısır'ı memleket-i münferide olarak idare edecek olsa kendi istiklalini vikaye etmeğe kuvvet-i kâfiyyesi olmayacağı derkar İngiltere Devleti Mısır'ın hala saltanat-ı seniyye hakkında olan münasebatda bir güne tagayyur vukuna men etmeğe lede'l-hace nüfuzumu tebeddül eder ve devlet-i müşarünileyhanın ol veçhile tavır ve hareketi Mısır valisine muzırr olur" (İrade Hariciye, 1676).

2. 16 AĞUSTOS 1838 BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI

2.1. Osmanlı Devleti'ni Bu Antlaşmaya İten Koşullar

1833'ten itibaren Osmanlı Devleti iç ve dış siyasetinde fevkalade problemlerle boğuşuyordu. Yunan isyanının yaraları henüz sarılmamışken Mısır valisinin isyanı Babıali'yi çok zor durumda bırakmıştı. Mehmet Ali Paşa kuvvetleri karşısında ardı ardına bozguna uğrayan orduyla birlikte bir uçurumun eşiğine gelinmişti. İşte bu zamanda Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi ancak Avrupa'nın büyük güçlerinin desteğiyle olabilirdi.

İngiltere böyle zor bir zamanda Osmanlı Devleti'ne yardım edebilecek yegane devletti. Mısır isyanıyla mimli olan Fransa ve son yüzyılını Osmanlı ile savaşıarak geçiren Rusya alternatif olarak düşünülemezdi. Bu mecburiyeti İngiliz hariciyesi de iyi kullandı. 1825'te Levant Company lağv edilmiş ve Akdeniz ticareti tüm İngiliz tüccarlara serbest kalmıştı. Ancak 1828'da afyon başta olmak üzere ipek, zahire, zeytinyağı, pamuk tiftik ve yapağı üzerine konan yed-i vahit denilen devlet tekeli , yabancı tüccarların serbestçe mal alıp satmasına engeldi. İngiliz tüccarlar Mısır ve Suriye'de de Mehmet Ali Paşa'nın ipek üzerine koyduğu tekel sebebiyle şikayet ediyorlardı. İngiltere için artık bu duruma son verip, İngiliz tüccarlara Osmanlı ticaretini açmanın zamanı gelmişti. Bu yüzden de ordu ve donanmasının masraflarının büyük kısmını Suriye ve Mısır'da tatbik ettiği yed-i vahit yani tekel sistemi sayesinde elde eden Mehmet Ali Paşa'nın, bu uygulama sona erdirilirse zor duruma düşüp artık Osmanlı Devleti'ne isyan edemeyeceğine Babıali'yi inandırdı. (Kütükoğlu 1985: 56 ; Anderson 2001:112)

Osmanlı Devleti zaten iktisadi açıdan zor durumdaydı. Tüm tedbirlere rağmen kaçak mal giriş ve çıkışını önleyemiyordu. Devletin güçlü çağında tek taraflı olarak verilmiş ve Osmanlı memalike ticari ve iktisadi hayata canlılık kazandırmış imtiyazlar ile başı dertteydi. Gümrük gelirlerine şiddetle ihtiyacı olan devletin elinden, kaçak ticareti kontrol altına alıp yasallaştırma yolu aramaktan başka çare gelmiyordu. Yani Osmanlı bürokrasisinin bilgisizlikten değil, imkansızlıktan dolayı böyle bir antlaşmaya ihtiyacı vardı.¹² (Ortaylı 2003:106)

2.2. Antlaşmanın Maddeleri ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi

Gümrük emini olan Tahir Bey ve Londra elçisi Namık Paşa'nın tüm çabalarına rağmen 16 Ağustos 1838'de " bütun siyasi meselelerin hal merkezinin Londra olduğuna inanan" Sadrazam Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki konağında İngiliz elçisi Ponsonby ile imzalanan bu antlaşma iki ayrı bölümden meydana geliyor, ilk kısmında burada değiştirilmemiş olan eski ahidname maddelerinin aynen devam ettiğini teyid

¹² III. Selim zamanında, o devre kadar yalnız Avrupalı tüccarlara verilen imtiyazlar, Osmanlı tebaası olan ve yabancı ticaret temsilcilerinin hizmetinde çalışan hristiyanlara da verildi. Kapitülasyonlarla Avrupa elçilerine tercüman kullanma hakkı verilmişti ve bu dönemde elçiliklerin vilayetlerdeki konsoloslarına da böyle bir hak tanındı. Yerli tercümanlara beratla izin verildiğinden bunlara beratlı denirdi, tıpkı elçi ve konsoloslar gibi bunlar da vergi vermezler ve diplomatik ayrıcalıklara sahip olurlardı. Bu hak her iki tarafa da yaradı. Yabancı elçilikler berat satışıyla dolgun gelirler elde ettiler, beratlılar ise imtiyazları sayesinde hükümet nizamları dışında serbestçe ticaret yapıp gayrimenkul satın alma hakkı kazandılar. Gayrimüslimlere verilen bu haklar özellikle Ege adalarından Anadolu'ya göçü hızlandırdı. Bunun 18.yüzyıldan itibaren Anadolu'nun Rumlaştırılmasında bir etkisi olduğu da söylenebilir. Bu hakkın nasıl istismar edildiğine ise yabancı konsolosların ancak bir tercüman kullanma hakkı olduğu halde yalnız Halep'te Rus, İngiliz, Fransız ve Avusturya konsoloslarının hizmetinde 1500 beratlı olduğunu söylemek yeterlidir..(Berkes 2004:152)

ederken, ikinci kısmında ise Osmanlı devletinde o vakte kadar cari olan yed-i vahit, ihraç yasakları ve malların naklinde tezkire kullanma mecburiyeti uygulamasını kaldırıyordu.¹³(Kaynar 1991: 121-122 ; Kütükoğlu 1999: 335)

Gümrük vergilerinde de yeni düzenlemeler yapıp, ihracata %12, ithalata %5 vergi getirildi.Yabancı tüccarlar iç gümrüklere vergi ödemekten muaf tutulurken yerli tüccarda ise %8 iç gümrük vergisi devam edecekti. Halbuki bu zamanda İngiltere dahi tüm Avrupa ülkelerinde yüksek gümrük duvarları ve tekeller vardı. Antlaşmanın bir diğer dikkat çeken oranı yabancı tüccarın %3, yerli tüccarın %2 gümrük ödeyerek, aralarındaki farkın neredeyse ortadan kalkmış olmasıdır. Ayrıca Osmanlı bürokratları bağımsız dış ticaret politikasını terk ederek, bundan sonra gümrük vergisi oranlarını Avrupalılar ile birlikte saptayacaktı¹⁴.(Findley 1994: 138 ; Pamuk 1993 : 164 ; Kocabaş 1985: 48)

Bu muâhede ile İngiliz tüccara Osmanlı tebaası olup da en fazla imtiyaza sahip olan tüccarlar gibi ticaret yapma hakkı verilmişti. Fakat antlaşma metninin İngilizce ve Türkçe nüshaları da farklı yazılmış ve böylece İngilizler perakende ticarete de hak kazanmışlardı. Artık İngiliz tüccarlar da Osmanlı Devleti'nde esnafılık yapabileceklerdi.(Kütükoğlu 1999: 336)

Bu hususu Cevdet Paşa Tezakir'de şöyle anlatmıştır:

“... her yerde tevessü'-i ticaretin menafi-i azimesi olduğu cay-ı bahs değildir. Ama bizde Avrupa ticaretinin tevessü'ü baka neler yaptı. Müteveffa ihtiya johnson'un kendisinden

¹³ Yed-i vahit ile bir malın herhangi bir yöredeki ihracı bir kişinin tekeline bırakılabiliyor, hammadde ve gıda darlığında bir malın ihracı yasaklanabiliyor, savaş dönemlerinde ise ek gelir sağlamak için dış ticarete olağanüstü vergiler konabiliyordu.(Pamuk 1993: 164)

¹⁴ Antlaşmanın tam metni 19 Aralık 1838'de The Times gazetesinde de yayınlanmıştır.

işittim: “İstanbul’a geldiğimizde Galata’da 11 ecnebi mağazası vardı, bizimle 12 oldu der idi. O zaman bu ecnebilerin davaları gümrükte bir komisyon ma’rifetiyle rü’yet olunurdu. Serbest-i ticaret muahedesinden sonra memleketimize o kadar ecnebiler tehacüm etti ki idareleri pek müşkil oldu. Onlar için ayrıca bir mahkeme küşad olunmak lazım geldi. himaye-i ecnebiye belası bize yeter iken bela üstüne bela olarak bir de mahkeme-i muhtelite yapıldı. salifü’z zikr ticaret muahedenamesinde ecnebiler büyük ve küçük ticaret edebilir fıkrası münderic olup, esnafın dükkanlarındaki ahz-u itaları küçük ticaret tabirinde dahil olduğunu bilmeyerek imza eylemiş oldukları bir müddet sonra ba-ı ali ile sefaretler beyninde zuhura gelen keşakeşlerden anlaşılmıştır.” (Aksun 1994: 227)

Aslında bu antlaşma Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki iktisadi eşitsizliği yansıtıyordu. İngiltere Osmanlı’ya pamuklu bezler, yünlü kumaşlar, hırdavat sanayi ve değerli saatçilik eşyaları, şeker, kalay, demir ve maden kömürü gibi yüksek kar getiren mallarını ihraç etmekte; Osmanlı’dan ise işlenmiş yün ve ipek, tahıl, afyon almaktaydı. Bu ticari dengesizliğe rağmen, tüm Avrupa’da ve özellikle İngiltere’de gümrük duvarları bu kadar yüksekken ve tütün, tuz ve enfiye gibi mallar üzerinde devlet tekeli uygulanıyorken, Babıali karşılığında bir şart öne sürmeden gümrük duvarlarını tek taraflı indirmek zorunda kalmıştı. Bu durumdan en çok faydalanan ve yabancı elçiliklerden berat satın almayı hızlandıran ise Rumlar oldu. (Ubicini, 365-389 ; Bailey 1942: 103)

1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması Osmanlı ekonomisini çok yönlü etkiledi. Bir taraftan el sanatlarına darbe vurup, daha ucuza mal üreten Avrupa piyasasıyla rekabetten uzaklaştırır ve fabrika endüstrisinin gelişmesini engellerken, diğer taraftan da Osmanlı üreticisinin lehine olan

hammadde ve gıda ihracatını arttırdı. Böylece iki durumda da dış ticaretin gelişmesini sağlayarak, Osmanlı artık dünya ticaretine entegre olduğundan, dünya piyasasındaki dalgalanmalara açık hale getirdi.¹⁵(Say 2004: 6 ; Reyhan 2005: 88)

Bu ticaret antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin hedeflediği gibi Mısır'ın geliri de azaldı, Mısır idaresi çok zor duruma düştü. Öyle ki Mısır askerinin yirmi sekiz aydır biriken borçları ödenemez hale geldi. (Fatma Aliye Hanım 1994: 55)

Sonuç olarak bu antlaşma en fazla Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkiledi. Olağanüstü hallerde vergi koyma ve ihracatı sınırlama hakkından vazgeçen Osmanlı hükümeti özellikle Kırım savaşı esnasında zor duruma düşerek Avrupa'dan borç almak zorunda kaldı.(Pamuk 1993:164 ; Sander 2000: 272)

2.3. Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve İngiltere

İngiltere'nin Yakındoğu politikasında bir dönüm noktası olan 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın taslağı daha 1836 senesinde İngiltere elçiliği

¹⁵ “..bizim milli ruhumuza uymayan İngiliz politik ekonomisi bizi Tanzimat'tan bu yana yanlış yönlendirmiştir. İngiltere'yi bir model olarak almanın sonucunda Türkiye'de devletin endüstriyi kurma ve milli sanayiye teşvik edip korumaktan aciz olduğuna inanılmıştır. İngiliz modeline göre sadece bireyler yahut şirketler ekonomik girişimciliği taşıyabilirlerdi. Fakat Türkiye ve İngiltere'de şartlar farklıydı. İngiltere bir tarım ülkesi değildi ve büyük ölçekli yatırımlar devlet desteği olmaksızın bireylerce geliştirilebiliyordu. Lakin Türkiye'de durum tam tersiydi. Özel müteşebbislik yoktu ve bireylerde şirket kurma ve büyük ölçekli endüstri oluşturma donanımı yeterli değildi (Barlas : 45-6)

sekreteri David Urquhart tarafından hazırlanmıştı. Liberal ekonomi yanlısı Urquhart eski Osmanlı rejiminin liberal olduğunu ve bunu da tüm Avrupa'nın örnek alması gerektiğini söylerken, bu şartları taşıyan bir antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin batı medeniyetine gireceğini iddia ediyordu. 1838'de Baltalimanı Antlaşması Osmanlı Devleti'nce mecburen imzalanınca İngilizler bunu göklere çıkardılar. Çünkü İngiliz mallarına 1825'ten itibaren Avrupa ülkelerinden sonra Rusya da yüksek oranda gümrük uygulamaya başlamıştı ve Osmanlı Devleti bu zararı telafi edecek gibi gözüküyordu. (Bağış 1999: 51 ; Kütükoğlu 1999 : 334 ; Bailey 1942: 73)

1800-1850 döneminde Osmanlılar pamuk bezini ve İstanbul için unu bile batıdan ithal ediyorlardı. İngiliz tüccarlara verilen 1838 imtiyazıyla İngiltere'nin Yakındoğu'ya ihracatı tüm dış ticaretinin üçte birine ulaştı. Mesela General Moore'un raporuna göre 1845'te sadece Beyrut'ta 365 tane İngiliz ticaret evi vardı. (İnalçık 2005:208)

Bundan sonra Osmanlı toprakları üzerinde İngilizlerin faaliyetleri giderek arttı. İngiliz şirketlerine ve hükümetine tavsiyede bulunma maksadıyla Osmanlı topraklarının haritası çıkarılmaya başlandı. Uydu ekonomiler yaratma maksadı, buna engel olabilecek yerli üreticilerin dışlanmasını haklı gösterecek söylemlerle pekiştirildi. İngiliz konsoloslarının gücü giderek arttı. Beyrut'tan yazan bir Osmanlı görevlisi İngiliz konsolosundan "Burası sanki İngiliz toprağıymış da bizim kalmamıza lütfen izin veriyorlarmış gibi bir tutum takınıyor" diye yakınmıştı.¹⁶ Öyle ki Sosyal Darwinizm kuramından yararlanılarak "Rumlar sahtekar ve uşak ruhlu, Ermeniler zeka ve hırstan

¹⁶ Musul'daki İngiliz ve Fransız konsoloslarının bazı olumsuz tavırları hakkında bilgi veren bir arşiv belgesi:

"..Bu iki konsolosun böyle muhayyirü'l ukûl olan keyfiyetleri doğrusu şayan-ı taaccüb olmakda olub her ne ise gerek İngiltere konsolosunun zaptiye neferatını darb eylemesinden dolayı...bunların bu makule şeylerde tahrike müsabekatları ve bir takım bi esas ve vahi şeylere hak diyerek sefaretleri canibine yazmakda oldukları emsali delaletiyle.." (Harici Mektubi 27/64)

yoksun, Türkler ise kafasında Avrupalılar gibi bir beyin taşımayan” milletler olarak lanse edildiler. Aynı kuram İngiltere’nin sömürgelerindeki insanlar için de yapıldı. Bizzat Palmerston’a göre “Çinliler zihinleri sığ olan ve ancak sırtlarında sopayı hissedince laftan anlayan” bir millettir. (Kasaba 2005:59-69)

Osmanlı iktisadına bu kadar nüfuz ettikten sonra değişen İngiliz politikasına Lord Palmerston’dan bir alıntı çok güzel bir örnektir: 1829’da arkadaşı Littleton’a yazdığı mektupta :

“İtiraf etmeliyim ki günün birinde Türklerin Avrupa’dan kovulduğunu ve bağdaş kurup nargile tütürmek, afyon çiğnemek zorunda bırakıldıklarını, kelleleri de boğazın Asya yakasında uçurduklarını görsem hiç üzülmem. Biz Avrupa’da uygarlık, hareketlilik, ticaret ve iş istiyoruz. Oysa sizin Mustafalarınızın incir ve kırmızı terlik dışında hiçbir alışverişe akli ermiyor, ayakkabılarının topuğu olmayan ve bütün yaşamlarını pasaklı geçiren bir ulustan nasıl bir enerji beklenebilir ki?...”

diyen Lord Palmerston on yıl sonra İstanbul’daki İngiliz elçisine:

“İnsanlar eski bir monarşiyi eski bir bina, yaşlı bir ağaç ya da bir adamla kıyaslıyor ve çürüyeceği ya da öleceği gerçeğinin bir toplum için de geçerli olduğunu sanıyorlar. Bundan daha büyük ve felsefeden uzak bir hata olmaz...haftanın her günü Türk imparatorluğunun çöktüğü, artık ölü bir vücut veya özsuyla kurumuş bir ağaç gövdesi olduğuna dair işittiklerimiz ve benzeri laflar katıksız bir saçmalaktan ibarettir” diyordu. (Kasaba 2005: 53)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE İNGİLİZ ETKİSİ

1.TANZİMAT FERMANI'NIN İLANI

Osmanlı Devleti esasen 18. yüzyıldan itibaren reform hareketlerine girişmiştir. Lakin Osmanlı devlet adamlarının bu dönemde reform lafzından anladıkları Hristiyan Avrupa'ya özellikle de Rusya'ya karşı durabilmek için askeri gücün yeniden diriltilmesi olmuştur ki askeri modernleşme de Osmanlı modernleşmesinin itici gücüdür. Özellikle III. Selim devrinden itibaren devletin temeli addedilen ordunun yeniden yapılandırılması gündeme gelmiş ve “Nizam-ı Cedit” adı verilen reform programıyla da Avrupa örnek alınarak bir ordu oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak 1807 Yeniçeri ayaklanması bu girişime balta vurmuştur. (Ortaylı 2003:44)

II. Mahmut'un tahta çıkmasından sonra ise reform hareketleri hız kazanmış ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla da uzun zamandır devletin önünde en büyük engel addedilen bir kurum tarihe karışmıştır. Bundan sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye adını taşıyan batı modelinde yeni bir ordu kurularak evvela devlet otoritesi yeniden tesis edilmiştir. Merkezi hükümet de bu değişimden nasibini alarak hariciye, dahiliye ve maliye nezaretleri şeklinde teşkilatlandırılmış, 1833 senesinde ise reform hareketlerine adeta lokomotif görevi yapacak olan “Tercüme Odası” Babıali'de faaliyete geçmiştir.(Karal 1988: V, 42-164 ; Davison 2000:30)¹

¹ Ayrıca vergilerin ıslahı için tedbirler alınmış, posta teşkilatı kurulmuş, ilk nüfus sayımı yapılmış, ilk resmi gazete Takvim-i Vekayi yayınlanmaya başlamış, Harbiye

Bu dönem reform hareketleri sadece askeri yahut kurumsal sahada kalmayıp kültürel alanlarda da Avrupa ile uyuma dönük olmuştur. 19.yüzyıl Avrupa devletlerinin “sembolizme, törenselliğe, devletlerin resmi efsanelerinin plastik öğelerle vurgulanmasına, nişan, bayrak, müzik gibi duygusal öğelere” olağanüstü bir önem atfetmeye başladıkları bir dönemdi. Düvel-i muazzamaya dahil olup da hristiyan olmayan tek devlet olan Osmanlı Devleti de Avrupa’ya uyum sağlamak için arayış içinde oldu. Mesela II. Mahmut bir İtalyan ressama arma-i Osmani’yi sipariş etti, 1832’de fes bürokratlara mecbur kılındı, Guiseppe Donizetti’ye Mahmudiye Marşı besteletildi. (Deringil 1991: 50)

Bir yandan askeri, idari ve kültürel reformlar devam ediyordu ama bir yandan da Osmanlı devleti artık kaçınılmaz olan sona ilerliyordu. Batının üstünlüğü bariz bir şekilde kabul edilmiş, “Osmanlı demirperdesi” hızla yıkılmaya başlamıştı. Mısır valisinin isyanıyla, devlet içişlerinde dahi Avrupa müdahalesine ihtiyaç duyar hale gelmişti. Bu esnada “devlet-i aliyyede diplomasi usulünü vaz’ ve tesis eden” Reşit Paşa Londra’da elçi olarak bulunuyor ve Avrupa hükümetleri ile görüşerek Osmanlı Devleti’ne destek sağlamaya çalışıyordu. (Shaw 1995: 49 ; Kuran 1994: 51 ; Baysun ; 1953: 79 ; Rasim 1987 : 225)

Avrupa Devletleri içerisinde Osmanlı Devleti’nin geleceğiyle en yakından ilgilenen İngiltere idi. Hünkar İskelesi ve Balta Limanı Antlaşmaları İngilizlerin Osmanlı’ya bakış açısını değiştirmiş, İngiliz hariciyesi gibi kamuoyu da Osmanlı lehine bir tutum takınmıştı. Lord Palmerston Londra’daki Osmanlı elçisine:

ve Tıbbiye açılarak Avrupa’ya çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. (Armaoğlu 1999: 219)

“Devlet-i Aliyye'nin tâ Basra Körfezi'ne kadar hükm ü fermanı carî olan memleketlerde zira'at ve ticaret-i külli tevsî bularak ahal-i Memalik-i Mahrûsa kâffeten kesb-i istirahat ve asayiş ederek her türlü bîhuzurluktan kurtulacaktır...ancak Saltanat-ı Seniyye'nin düşmanı olanlar işbu refah ve sa'adeti istemezler...hasedlerinden birtakım entrikalar ve vesa'il aramakda iseler de İngiltere Devleti'nin inzîmâm-ı ittifakıyla Devlet-i Aliyye'nin asla pervası olmayub... Saltanat-ı Seniyye'nin muhafıza-i mülk ve istiklâl-i âlîsine sarf-ı makderet eyleyeceğim..." diyordu. (İrade Hariciye, 2440).

Yalnız bu desteğin devam etmesi Osmanlı Devleti'nin devamına dolayısıyla bünyesinde yapacağı reformların etkisine bağlıydı. Lord Palmerston İstanbul'daki İngiliz elçisi Ponsonby ve Reşit Paşa aracılığıyla II. Mahmut'a tavsiyelerde bulunuyordu: “Osmanlı Devleti, Rusya'nın hilelerine ve korkutmalarına aldırış etmeksizin, askerine nizam vermeye, ziraat ve ticaretini geliştirmeye ve memleketini imar etmeye devamlı olarak dikkat etmelidir. Ordunun ve Harp Okulunun Fransız subayları, donanmanın da İngiliz subayları yardımıyla düzenlenmesine çalışılmalıdır. Ticarette tekel, vergide iltizam usûlü kaldırılmalı ve karantina sistemi mutlak surette kabul edilmelidir" (Kaynar 1991:91-92)

Nitekim İngiltere'deki seçim reformunu, liberalizm hareketini ve 1830 ihtilallerini yakından takip etmiş olan Reşit Paşa da 12 Ağustos 1839'da Lord Palmerston'a hukuk düzenine dayanan, can ve mal güvenliğini ihtiva eden bir memorandum sunarak Osmanlı reform projesi hakkında desteğini istiyordu. (Bailey 1942: 184 ; Kaynar 1991: 160-167))

Bu esnada Osmanlı ordusu Nizip'te Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ordusuna bir kere daha yenilmiş, II. Mahmut bu haberi duyamadan vefat ederek yerine Abdülmecit tahta çıkmıştı. Olayların böyle gelişmesiyle

İstanbul'a dönmek zorunda kalan Reşit Paşa Hariciye Nazırı olarak görevine devam etti. Genç sultan ile sık sık görüşen Reşit Paşa devletin bekası için yeni bir düzenin gerekliliğine onu da ikna etmişti.En yakın zamanda Mısır meselesinde destek bulmak ve Osmanlı Devleti'nin geleceğini sağlama almak için Osmanlı Devleti bir hamle yapmak mecburiyetindeydi.(Türköne 1995: 11)

Aslında bu fermanın 1838'de ilanı planlanmış ancak Akif Paşa tarafından padişaha "hukuk-ı şahaneniz tahdid olunacak" denilerek "sultanın zihnini tağlit eyleyüb bi'zzarure te'hîr olunmuştu" (Türköne 1995:9)

Nitekim 3 Kasım 1839'da Reşit Paşa tarafından Gülhane Hatt-ı Hümayunu yani Tanzimat Fermanı okunarak Osmanlı Devleti'nin yeni bir döneme girdiği ilan edildi.

Fermanın okunuşunda padişah, nazırlar, ulema, devletin yüksek kademedeki asker ve sivil memurları, hristiyan tebaanın temsilcileri ve yabancı elçiler de hazır bulundu. Ferman III.Selim'den bu yana meydana gelen yapısal ve kurumsal değişimlerin hukuki ve siyasi anlamda kabulüydü. Bu fermanla dini ne olursa olsun tüm tebaanın can,mal ve namus güvenliği sağlanıyor, iltizam sistemi ve müsadere kaldırılarak vergiler düzenleniyor,askerlik süresi beş yıla sınırlandırılıyordu. Din farkı gözetmeksizin tüm tebaa eşit sayılıyor ve "tebaayı saltanat-ı seniyyemizden olan ahali-i İslam ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilaistisna mazhar olmak üzere" deniyordu.(Armaoğlu 1999:222 ; Karpat 2000: 140)²

² Ehl-i İslam ve milel-i sirenin müsavâtı meselesi bu hattın en mühim ve geniş kitlelerce en fazla tenkid edilen kısmıdır. Bu hususu bize telkin eden bütün batılı devletlerin tebaası da ırki ve dini vahdetten uzaktı. Bunlar hukuk-ı siyasiyeden hatta medeniyeden bile yoksundular. Hatta hristiyan olmalarına rağmen Avusturya'da Sırp, Hırvatlar, Macarlar, Çekler ve Slovaklar bazı haklardan yoksundular ve millet-i hakime de Almanlardı. Rusya da çok çeşitli hristiyan kavimler arasında Ruslar hakim millettir. İşin garibi bu devletlerin hiçbirinde ekalliyetler Osmanlı

1839 Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nde yeni bir reform süreci başlatıyor, siyasi, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda daha geniş ıslahatların yapıldığı bir dönemi açıyordu.(Turhan 2003:35) Ferman aslında tarihsel motifler, geçmişte denenip kabul görmüş kalıplar kullanılarak yazılan bir Osmanlı adaletnamesinin radikal değişiklikler içeren bir düzenlemesiydi. Bir anlamda geleneğin icad edilmiş haliydi. Bu yüzden Arap vilayetlerinde mahalli şartlar düşünülerek femandaki eşitlik ilkesi vurgulanmadı.Zaten fermana göre artık askerlikle mükellef olan hristiyan tebaa da eskisi gibi bedel ödeyip, ticaretine devam etmeyi tercih ettiğinden Müslüman-Hristiyan eşitliği ilk darbeyi aldı. (Deringil 1991: 51)³

Tanzimat Fermanı çoğu Osmanlı'ya göre 1839-40 krizinde Avrupa desteğini kazanmak için ilan edilmişti. Reşit Paşa “Bütün devletler kendi başkentlerini korumaya çalışır, bizi başkentimiz koruyor” diyerek bu desteğin aslında karşılıksız olmadığını çok güzel belirtmişti.Nitekim 1841 Mart ayında Reşit Paşa'nın görevden alınıp, Paris elçiliğine gönderilmesi bu kanıyı pekiştirdi.(Anderson 2001: 125 ; Beriş 2003: 513)

İngiltere'nin İstanbul elçisi Ponsonby Tanzimat Fermanını Mehmet Ali Paşa için bir darbe olarak görüyordu. Lord Palmerston'a yazdığı mektupta fermanı değerlendiriyordu:

ülkesindeki reayanın asırlardan beri sahip olduğu haklarına ve müreffeh durumlarına malik değildiler. (Aksun 1994: 259)

³ “Geleneğin icadı: hızlı toplumsal değişim sonucunda toplumda eski geleneklerin içine oturduğu sosyal örüntünün zayıflaması veya yok edilmesi durumunda tarihsel malzemenin tümüyle yeni dürtülere cevap veren geleneklerin icadı için kullanılması” Eric Hobsbawm & Terence Ranger . Invention Of Tradition, (Cambridge, 1983), 1

“Bu ferman imparatorluğun artık eskimiş olan bir yönetimle kurtulamayacağını söyleyenlere muzafferane bir cevaptır, Türkiye’nin düşmanları ve Mehmet Ali’nin dostları yedikleri darbenin ağırlığını hissetmektedir”

Lord Palmerston da bu mektubu şöyle cevaplıyordu:

“Sizin hatt-ı şerif gerçekten büyük bir siyasal hamledir..ben zaten Türkiye’nin kuvvet dengesinin esas unsuru olarak başını tekrar dik tutacağı ümidini hiç kaybetmedim” (Webster 1951: II, 656-567)

İlginçtir ki hatt-ı şerifi bu kadar takdir ettiğini söyleyen İngiltere’de dahi dinler arasında bir eşitlik yoktu. “....bütün Osmanlı tebaasının adalet önünde bağlı bulunduğu dine göre yemin etmesini kabul eden şu oldukça liberal tedbir bugün medeni milletlerin başında sayılan İngiltere’de bile gerçekleşmemiştir ve Yahudiler idare ve politikanın acizliğiyle ezilmektedirler.(Ubicini:c.1, 182)⁴

Zaman geçip Tanzimat Fermanı’nın muğlak bıraktığı meseleler ortaya çıktıkça İngiliz elçisi başta olmak üzere Avrupalı devletlerin temsilcileri Tanzimat maddelerinin denetleyicisi konumuna gelmiş ve Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale bahanesi bulmuşlardır.⁵ Ortodokslar Rusya, Katolikler Fransa ve Protestanlar İngiltere himayesine girip Osmanlı üzerindeki rekabetlerine hız vermişler ve nihayetinde Islahat Fermanını yayınlamışlardır. (Rasim 1987: 219 ; Berkes 2004:216)

⁴ Ubicini’nin kitabının İngilizce çevirisinde bu parça atlanmıştır.(Berkes, 249)

⁵ 14 Nisan 1842 tarihli The Times’da “Doğu’daki İngiliz Çıkarları” başlıklı bir bölümde, Stratford Canning’in Babıali’ye verdiği bir nota yer alıyor. İzmir’de İngiliz uyruğundaki bir kişinin vali tarafından, yargılanmadan onbir gün boyunca hapsedildiği ve sonuçta suçsuz bulunarak serbest bırakıldığı, bu durumun Gülhane Hatt-ı Şerifini ihlal ettiği” yazılmıştır.

2. MÜRTED MESELESİ

Osmanlı Devleti'nin klasik çağından itibaren İslam dinini seçip Müslüman olmak itibar sahibi olmak ile eşdeğerdi ve İslam'dan dönenene rastlanmıyordu. Ancak Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayıp, Avrupa ile uyumlu olmak için bir takım reform hareketlerine girişince bazı problemler boy gösterdi. Osmanlı yenileşmesinin kayda değer ilk merhalesi olan Tanzimat Fermanı da irtidatla ilgili problemleri beraberinde getirdi. 19.yüzyılda kişinin dini bir anlamda onun etiketiydi. Osmanlı vatandaşları evvela dini kimlikleriyle varolurlardı. 1839 tarihli hatt-ı hümayun ise Müslüman ve (gayrimüslimler için kullanılan) Zımmi kavramları yerine “tebaa-i devlet-i Osmaniyye” yani “Osmanlı Vatandaşlığı”nı getirdi.(Okur: 2002:359 ; Subaşı 2002:1 ; Davison 1999: 229))

Ancak Tanzimat Fermanı'nda din değiştirenlerin durumuyla ilgili bir madde yoktu ve Osmanlı Hukukunda İslam dininden başka bir dine dönenler idama mahkum oluyorlardı. 1843'te Ermeni Avakim'in⁶ ve hemen ardından Bilecik'te bir Rum gencinin irtidat vakası nedeniyle idamı ile Muhittin adında bir Türk'ün Selanik'te İslam dinine ve peygamberine sövmesi nedeniyle

⁶ ...Ermeni taifesinden ve çizmecî esnafından Avakim nam-ı zımî sene-i sabıka-i şehri muharreminde huzur-u şer'i şerifde akıl ve balığ olduğu halde cemî-i edyan-ı batıladan teberi etmiş ve şeref-i İslam ile müşerref olarak ismi kendi talebiyle Mehmet tesmiye olunmuşken bu defa merkum elyaizubillah-i ta'ala islamdan rücu birle mürted olub bildef'at şüphesi keşf ve ihmal olundukta adem-i kabul ile irtidadinde ısrar etmekle mürted-i mesfurun şer'en katli lazım geldiğini mutazammın verilen ilamı şer'i fetva-i hanedana celb olunan fetva-i şerif iş bu cumartesi günü meclis-i umumiden sonracı akd olunan meclis-i hass-ı vükelada tezekkür ve kıraat ve mersum İngiltere sefareti hademesinden birinin akrabası olmasıyla hakkında merhamet-i şer'iyye-i şehriyari buyurulması mösyö canning canibinden savb-ı aciziye ve nezaret-i hariciye makamına bi'l- def'at baş tercüman pisani vasıtasıyla ifade ve iltimas olarak....kabul-u İslam eylediği takdirde dahi tevbesi makbul olacağına mumaileyh canning bu suretle iltimas etmiş idüğüne binaen onun dahi diyecek kalmamak için mersum bir kere dahi meclis-i vala'ya irtidadında ısrar eylediği halde hükm-ü şer'i mucibince katl ve idam olunacağı kendisine ifade olunarak yine ısrar eder ise bermuceb-i ilam-ı şer'i bilatehir katl ve idamı zımında.." (irade-i mesail-i mühimme no:1825, 1843)

mahkumiyeti, dini mesele olmaktan çıkarak bir anda Osmanlı Devleti'ni Avrupa Devletleri ile karşı karşıya getirdi. Hususen İngiltere büyükelçisi Stratford Canning bu mevzunun peşini bırakmayarak uluslar arası politik bir mesele haline gelmesinde başrolü oynadı. Ona göre Hristiyan dünyası ile Osmanlı arasındaki en büyük engel, Osmanlıda mürtedliğin yasak oluşuydu.(Byrne 1964: 169)

“Üzücü bir olay Osmanlı hükümetinin ilkelerinde olmasa bile törelerinde yeni bir değişikliğe yol açtı. Genç bir Ermeni İslamiyeti kabul etmiş, sonradan pişman olarak eski dinine geri dönmüş. Bu yüzden Türklerin gazabına uğruyor, hapis mahkeme filan derken başı uçurulacak. Akrabalarının şikayeti üzerine olan biteni öğrendim. Büyükdere yolunda arabamın önüne durarak ağlaya sızlaya yardımımı istediler. Ben de dostça bir ağızla Babıali'ye başvurdum. Ermeni gencin bağışlanmasını rica ettim. Meğer o arada biçare öbür dünyayı boylamış. Ama boşuna dökülmedi kanı. Hariciye nezaretine yolladığım raporlarla Fransız elçisinin faaliyeti iyi sonuç verdi. Lord Aberdeen'den kesin talimat aldım. Babıali'den bundan böyle İslamiyeti kabul ettikten sonra eski dinine dönen azınlıkların cezaya çarptırılmamasını talep etme yetkisi kazanmış bulunuyorum. ...Hariciye nazırı Rıfat Paşa nezaketle notamı kabul etti ve böylece çatallı bir müzakere kapısı açıldı..”⁷(Lane- Poole 1999: 95)

⁷ “...İngiltere elçisi mürted maddesine dair lakırdı açıp güya canib-i saltanat-ı seniyyeden sefaretlerine söz verilmiş olduğu halde muahharan Bilecik'te zuhur eden mürtedin katli ve idam olunması devletlerinin pek aşırı gücüne gitmiş olduğunu serd ü beyan eylemiş olduğuna binaen..” (Harici Mektubi 1/53)

Stratford Canning, Rıfat Paşa'ya: İngiltere'nin esasen Osmanlı vatandaşı olan bu şahısların davasını bir insanlık vazifesi olarak gördüğünü fakat aynı olay bir İngiliz vatandaşı için söz konusu olursa müdahalelerinin çok daha farklı olacağını söyleyerek "Eğer Avrupa'da kalmak istiyorsanız bunu ancak din için kan dökmeyi bırakarak yaparsınız" demiş ve Rıfat Paşa'dan : "Siyasi konularda Avrupa'nın tavsiyelerine tamamen uyacağız. Dini konularda tam bir serbestliğe ihtiyacımız var. Din bizim kanunlarımızın temelidir. Din hükümetimizin aslıdır. Zat-ı şahane ona bizden daha fazla dokunamaz" cevabını almıştı. Fransız elçisi Bourqueney de : "Sizin için bir eyaletinizi kaybetmek dün bu Ermeni genci idam etmenizden daha hafif kalırdı" diyordu.(Graves 1999.10 ; Lewis 2004: 103 ; Subaşı 2002:13-15)

Lord Aberdeen de Stratford Canning'e yolladığı mektupla , Osmanlı makamlarını "Hristiyanların desteği olmadan ayakta kalamayacakları hususunda" uyarmasını talep etmişti.(Subaşı 2002:13)

İngiltere elçisi bu mevzunun üzerine boşuna gitmiyordu. Yakındoğu'daki Hristiyanlar üzerinde büyük güçlerin hamilik rekabeti başlamıştı. Özellikle Akdeniz havzasında bulunan Lübnan Hindistan yolu için kilit noktadaydı. Burada bulunan Katolik Maruniler üzerinde Fransa nüfuz sahibiydi. Bir anlamda Fransa İngiltere'den Mısır'ın rövanşını burada almak istiyordu. İngiltere'nin desteklediği Protestan misyonerler Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra buradaki farklı bir İslam anlayışına sahip Dürziler üzerinde Hristiyanlık propagandasına başlayarak, Dürzileri Protestanlaştırdılar ve onların hamisi rolünü benimsediler. (Karal 1988:V, 211)

"...Cebel-i Lübnan'da meri olan usul-i idare-i hazıranın büsbütün tebdil ve tağyir olunması ve meclislerin fesh ü ilgasıyla masalih-i vakıanın rûyet ve tesiyesi Beyrut meclisine ihale kılınması niyaz ve istidasını mütezammın bir

varaka arzıhalin takdimi için saadetl  Emin Efza hazretleri Dürzi taifesinin  eyhlerini tahrik ve teşvik etmiş olduğu Beyrut'ta mukim İngiltere konsolosu canibinden tarafıma vaki olan tahriratta bast-ı beyan kılınmıştır. Ve bir de taife-i mezkure tarafından düvel-i ecnebiye ve hususuyla İngiltere konsoloslarıyla kat-i münasebet ve ihtilat olunmasını ihtizaen m m  ilayh merkumlardan talep etmesi de....”(Harici Mektubi 36/93)

Stratford Canning de Osmanlının gayri Müslim tebaası içinde İngiltere'yi onların haklarını koruyan ve kollayan bir göçü olarak tanıtmaya amacındaydı. Diğer devletler de m reter meselesinde kendisini desteklemek mecburiyetindeydiler. Eğer desteklemezlerse itibar kaybedecekler, desteklemeleri ise İngiltere'ye itibar kazandıracaktı. Ayrıca misyonerlik faaliyetlerine zemin hazırlamak ve i i lerine müdahale ederek Osmanlıyı daha sıkı bir kontrol altına almak bu meseleyle kolayla acaktı.(Suba ı 2002:1; Davison, 1999:231 ; Okur 2002.361)

Stratford Canning'e göre bu meseleyi kullanmanın zamanı gelmişti: “Türkiye'de sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkanlara göre ne koparabilirse koparır, kendinden zayıfı ezer, kendinden göçü olanlar karşısında boyun eğer” (Poole 1999:93)

1844'te Selanik'te irtidat dolayısıyla bir idam vakası daha ger ekle ince, bekledikleri fırsatı bulan İngiltere ve Fransa Babıali'den m rteredlere  er'i hüküm uygulanmayacağına dair resmi taahhütte bulunmasını istediler. Bunun  zerine Babıali Paris büyükelçisi olan Mustafa Reşit Paşa'yı Avrupa devletlerine Osmanlının bu meseledeki “mazeret-i  er'iyeye ve mecburat-ı diniyyesini” anlatmakla görevlendirdi. Avrupa kamuoyunun bu tür kan dökme hadiselerine tahammül edemeyeceğini söyleyen Fransa Dı i leri Bakanı Guizot ile ve devlet-i aliyyenin de “icabat-ı asriyyeyi bi'l-mülahaza” bu

uygulamalara son vermesini söyleyen Fransa kralı Louis Philippe ile görüşen Reşit Paşa: “ahkam-ı şer’iyyenin kavanin-i akliyye gibi tegayyür olunamayacağını, bu keyfiyetin kimsenin yed-i iktidarında olmadığını” söylemiştir. Nihayet Metternich’in araya girmesiyle Babiali 1844’te Staratford Canning’e Hristiyanlıktan gelme Müslümanların tekrar eski inançlarına dönmeleri halinde ölüm cezası uygulamayacağına dair söz verdi. (Kaynar 1991. 567 ; Türköne 1999:115)

1850’li yıllarda Halep ve Edirne’de çıkan karışıklıklar üzerine İngiliz büyükelçisi din değiştirmenin cezalandırılmayacağını resmen ilanını Babiali’den talep etti ancak Sadrazam Ali Paşa’dan şu cevabı almıştır:

“Padişah böyle bir talebe muvafakat ederse artık millet-i islamiyyenin halifesi olamaz, saltanatı da muhafaza edemez. Mürtedler ile küfürbazların bundan sonra idam olunmayacaklarına dair diplomasi tarikiyle size teminat verebiliriz fakat bu müsaade-i mahsusayı ilan etmek, sınıf-ı avam ile ulema arasında o kadar şiddetli bir galeyan-ı taassuba sebep olur ki önünü almaktan aciz kalırız”
⁸(Engelhardt 1976:116)

⁸ Engelhardt bu hususta aynen şunları söylemekteydi: “İngiliz diplomatı pek ileri gidiyordu. Osmanlı kanunlarına ithal etmek istediği prensibin bizzat kendi memleketinde ve garb hükümetlerinin ekserisinde tahdid edilmiş ve kayıtlanmış olduğunu bile düşünmeden şeraitin bir hükmünü kaldırmak istiyordu. ...acaba İngiltere’de papanın ruhani hükümetini tasdik etmek, Musevileri mebus sıfatıyla parlamentoya kabul eylemek usulü ne vakitten beri caridir? Dinsizler bu gün İngiliz parlamentosundan ihraç edilmiyorlar mı? Nitekim 1881 senesi 26 nisanında avam kamarası Bradlog’ın dinsizlik hakkındaki neşriyatından dolayı yeminine mani olarak mebusluğuna mani olmadı mı? Fransız ve Avusturya devletleri aynı fikirde olmadıkları için....Protestan misyoner cemiyetlerinin ve bunlara dolayısıyla hizmet eden Lord Stratford’un tahmin ve emellerinden ayrılıyorlardı”

Bu dönemde bir Osmanlı Rumu olan Kalimaki Bey Avusturya’ya büyükelçi olarak tayin edilmiş fakat Avusturya hükümeti onu ancak orta elçi olarak kabul edebileceğini bildirmişti. Sual üzerine de Müslüman yollasanız yine kabul ederdik ama bunun rütbesi dokunur demişlerdi.. (Aksun 1994: 371-386)

Ortadoğu ile daha yakından ilgilenmeye başlayınca dini cemaatlerin değerini anlayan İngiltere, Sultan Abdülmecit'ten Eylül 1845'te Kudüs'te Alman ve İngiliz uyrukları için bir Protestan kilisesi kuruluşu iznini aldı⁹ (Kösoğlu 1997: 557).

İngiltere bundan sonra Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıklar üzerinde misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırdı. İlginç olan husus Protestan misyonerlerinin İngiltere'den değil Amerika'dan gelmesiydi. Okul ve yetimhane açarak Protestanlığı yayan Amerikalı misyonerler İngiliz diplomasisi vasıtasıyla rahat hareket ediyorlardı. Özellikle Ermeniler ve Suriye ile Filistin Arapları üzerinde çalışıyorlardı. Nitekim 1850'de onbeşbin kadar Ermeni Protestan olmuştu. (Ortaylı 2003.120)

Stratford Canning'in ısrarlı girişimleriyle 1850 Kasım ayında Protestan cemaati resmen tanınarak Ortodoslar ve Katolikler gibi millet statüsü elde etti Stratford Canning bununla, Yunan-Rus ve Fransız–Katolik cemaatlerine karşı bir denge unsuru olarak Protestan cemaatinin sivrilmesi için gerekli imtiyazı almıştı. Protestanlığa ya da diğer bir Hristiyan mezhebine geçişler sadece dini sebeplerle gerçekleşmiyordu. Kilise vergisinden kurtulmak, bu dönemde Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi devletlerin himayesinden yararlanarak çıkar elde etmekte akla gelen ilk sebepler arasındaydı. Mesela bir Gregoryen Ermeni piskopos, üstüyle sorun yaşayınca Katolik olmuş ve Fransız konsolosunun himayesine girmişti. (Davison 2005: 125)

Misyonerlik faaliyetleri bunları himaye eden konsolosluklar için de sorunluydu. Anglikan kilisesine mensup ve birleşmiş tek bir kilise isteyen bir Protestan dindar olan Stratford Canning dahi doğu hristiyanları üzerinde

⁹ “..Kudüs'te inşası altı sene olunan Protestan kilisesi meselesi üzerine asaletlü Lord Aberdeen cenablarıyla cereyan eden müzakerat ve musahabatın tafsilatı...” (Harici Mektubi 18/86)

faaliyet gösteren Protestan misyonerlerin aşırılığından hazzetmiyordu. Öyle ki bir İngiliz konsolosluk mahkemesi yargıcı, adi suçlulardan sonra en çok misyonerlerden yakınıyordu. Aşırı dinci Protestan misyonerler işi çığırından çıkarmış, bir gün Ayasofya camine gelip duvarlara Hz. Muhammed'i sahtekarlıkla itham eden afişler yapıştırmışlardı.(Byrne 1964: 223 ;Davison 2005.77)

Stratford Canning Protestanlığı kabul eden Ermeni ve Arapların ayrı bir millet olarak tanınmasıyla yetinmedi. Aynı sene içerisinde Osmanlı tebaası Hristiyanların orduya alınmalarını gündeme getirdi. Meclis-i Vala bu nazik konuyu görüşerek kabul etti ve sadece donanmaya az sayıda Rum denizcinin alınması kararlaştırıldı.Zaten Osmanlının hristiyan uyrukları bu teklife sıcak bakmadılar ve muafiyet vergisini ödemeye devam ettiler.

Stratford Canning 1850 senesindeki diplomatik başarılarına Türk cezaevlerinin denetlenmesi ve Türk gemilerine zenci esir bindirilemeyeceği gibi son derece insani gözüken tavizleri almayı da ekledi. Aslında bu esnada Afrikalı köle ticaretinin yarısından fazlası İngiliz tüccarların tekelindeydi ve İngiliz donanması bu ticaretle meşgul yabancı gemileri ve malları müsadere ederek bir nevi meşru korsanlık yapıyordu. (Aksun 1994:311 ; Hobsbawm 2003:50)

3. 1856 KIRIM SAVAŞI

3.1. Kırım Savaşı Öncesinin Siyasi Olayları

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşmasından sonra Osmanlı üzerinde diğer büyük devletlere nazaran daha nüfuzlu hale geldiğini düşünen Rusya, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile tekrar eski konumuna dönmüştü. Rusya Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlatan Tanzimat Fermanından da rahatsızdı. Çünkü Tanzimat'ı ortaya atan ve uygulayan kadro İngiltere tarafından destekleniyor, bu da Osmanlı üzerinde İngiliz nüfuzunu gün be gün arttırıyordu. (Armaoğlu 1999:230)

Rusya, Osmanlı Devleti'nin beklenmedik bir zamanda yıkılmasından ve toprakları üzerinde diğer devletler ile çatışmaktan çekiniyordu. Eğer Osmanlı aniden yıkılacak olursa Balkanlarda Avusturya, Akdeniz havzasında ise İngiltere ve Fransa karşısına rakip olarak çıkacaktı. Ayrıca bu devletler Rusya'nın tek başına Boğazlar'ı ele geçirmesine göz yummayacaklardı. Bunu önlemek için Rusya bu devletlerle anlaşma yoluna gitti. Maksudı bu süreçte Tanzimat'ın getirdiği reformları kullanarak Balkanlar'daki Osmanlı Ortodoks tebaayı etkilemek ve beklediği vakte yani Osmanlı'nın dağılışına hazırlanmaktı. (Küçük 1999.52)

31 Mayıs 1844'te Çar I. Nikola maiyetiyle beraber İngiltere'ye geldi. Kraliçe Viktorya ile görüşerek "Osmanlı Devleti'nin varlığını mümkün olduğunca devam ettirme kararında olduğunu lakin beklenmedik bir gelişmede beraberce karar vermelerini" teklif etti. Bu sırada İngiltere'de dışişleri bakanı Rusya'ya sempatiyle bakan ve "Türklerden nefret ediyorum çünkü onların hükümeti dünyada mevcut en fena ve despot hükümettir"

anlayışına sahip olan Lord Aberdeen'di.(Yeniçeri 2002. 841 ; Bailey 1942:130)

Windsor Sarayındaki bir kabulde Çar Nikola, Lord Aberdeen ile görüşerek ona Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili düşüncelerini açıkladı. “ Türkiye ölüm yatağındadır, biz onun hayatını muhafaza için gayret sarf edebiliriz fakat bunda muvaffak olamayacağız. O ölüme mahkumdur ve muhakkak ölecektir. Ben o zaman ordularımı harekete geçirmek mecburiyetinde kalacağımı şimdiden görüyorum. Bu harekete yaparken ben Fransa'dan başka hiçbir devletten çekinmem...” diyerek İngiltere'ye işbirliği teklif etti. (Kurat 1990:66)

Çarın bu teklifi üzerine Nesselrode Memorandumu olarak adlandırılan ve açık bir yazılı antlaşma şeklinde olmayan, sözlü bir muvaffakata varıldı. Buna göre İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü üzerinde hemfikirlerdi. Osmanlı tebaası Hristiyanların şartlarının düzeltilmesi için işbirliği yapacaklardı. Eğer Osmanlı Devleti beklenmedik bir zamanda yıkılırsa da karşılıklı çıkarlarını tehlikeye atmadan bir anlaşmaya varacaklardı. (Hurewitz 1975: I, 290-92 ; Sander 1993: 211)

Ancak 1848 ihtilalleri ve Macar mültecileri meselesi ortaya çıkınca Rusya ve İngiltere'nin arası tekrar soğudu. Macar ve Lehler üzerine yürüyen. Rus orduları, Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar asileri, Rusya'nın onları geri isteyen ve Osmanlı Devleti'nin vermeyerek Avrupa'da hayranlık uyandıran tavrı, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a girişi ve İngiltere'nin bunun üzerine donanmasını Çanakkale Boğazına göndermesi İngiliz politikasındaki bir anlık Rus yanlılığını yok etti.¹⁰ Hatta “eğer Rusya'yı Tuna üzerinde durduramazsak

¹⁰ “1849 sene-i miladisinde İngiltere devleti ikinci amirali Mösyö Parker'ın zir-i kumandasında bulunan donanma fırkasının kal'a-i sultaniye boğazına muvasalat etmiş olduğuna dair Rusya devletinin iddiası vukuuna mebni donanmayı mezkurun boğaz-ı mezbura ve boğaziçine duhul etmiş olduğunun beyanını havi taraf-ı

bir gün İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız” fikri yeniden canlandı.(Armaoğlu 1999: 230 ; Yeniçeri 2002:841)

Bu dönemde Stratford Canning’in Palmerston’a yolladığı mektup İngiliz desteğinin neden devam etmesi gerektiğini ortaya koyuyordu:

“Ya fedakarlıkları, tehlikeleri, sıkıntıları sineye çekip Osmanlı İmparatorluğu’nu sistemli ve kararlı olarak destekleyeceğiz ya da moralce, enerjice, kaynakça üstün bir komşusunun baskısı altına girmesine göz yumacak ve böylece Türkiye aleyhinde toprak kazancı sağlanmasından çok daha tehlikeli birtakım sonuçlara razı olacağız...Bâbîâli ya yüzer ya batar, bundan böyle sürüklenip gidemez...” (Poole 1999:123)

Buna rağmen Çar Nikola İngiltere ile anlaşma fikrinden vazgeçmedi. 1853 senesinde 9 Ocak’ta sarayda verdiği bir baloda Osmanlı üzerine olan paylaşma teklifini İngiliz elçisi Sir G. Hamilton Seymour’a yineledi. Osmanlı Devleti’ni hasta bir adama benzeterek. “Türkiye hasta bir adamdır. Her şeyin hatta Osmanlı İmparatorluğunun çözülmesi dahi göz önünde bulundurulmak gerektir. Vakaların ani bastırmaması ve şaşkınlık yaratmaması için İngiltere ve Rusya’nın vakti zamanında anlaşmaları icab etmektedir...İngiltere pek yakın bir gelecekte İstanbul’a yerleşmek isterse ben buna müsaade etmeyeceğim..ben kendi tarafımdan da orada temelli olarak yerleşmek niyetinde olmadığımı ait teminat vermeye mütemayilim fakat geçici bir hami sıfatıyla orada bulunmak ise başka bir meseledir...Osmanlı yıkıldığı zaman İngiltere Mısır’ı işgal ederse tarafımda hiçbir itiraz vuku bulmayacaktır. Girit

adası hakkında da aynı şeyi söyleyebilirim. Bu da size çok yakışacaktır ve niçin orası İngiliz ülkesi olmasın?” dedi. (Özcan 1999: 97 ; Kurat 1990:71)¹¹

Ancak bu teklifine yine olumlu bir cevap alamadı. Sir Hamilton: “Niçin daima Türkiye’nin öleceğini hesaba katarak bu felaketten önce veya sonra tedbirler almayı düşünmemeli? Niçin hastayı tedavi etmeyi düşünmemeli?” diyerek İngiltere’nin bu işe taraf olmadığını göstermiştir. (Yeniçeri 2002. 841 ; Hurewitz 1975, I:298)

İşte Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerinde harekete geçmeye karar verdiği bir zamanda beklediği fırsat III. Napolyon’un ondan evvel davranmasıyla gerçekleşti. 19. yüzyıl başında Fransa’ya tıpkı 20. yüzyılda Almanya’ya olduğu gibi saldırgan ve istikrarsız bir güç olarak bakılıyordu. 1815 Viyana Kongresi’nin¹² getirdiği Avrupa düzeni Fransa’yı yalnızlaştırmıştı. Buna son verme amacını güden III. Napolyon bunun için Osmanlı üzerinden bir oyun oynamaya karar verdi.(Kissenger 1998:67)

Osmanlı Devleti milliyetçilik akımını test etmek için adeta bir laboratuvar olarak kullanılabilir ve ortaya çıkan sonuç Avrupa’nın diğer bölgelerinde uygulanabilirdi. Osmanlı tebaası on milyon Ortodoks Rusya’nın himayesindeydi fakat ya Katolikler? Özellikle de zaten sorunlu bir yer olan ve Katolik misyonerlerin çalışmalarını yoğunlaştırdığı Lübnandakiler? (Bobbitt, 181)

¹¹ Parliamentary Papers 1854, Eastern Question, House of Commons,,84

¹² 1815 Viyana Kongresi Napolyon’un bertaraf edilmesinden sonra Metternich’in isteğiyle toplandı. Tek ve birleşik bir Avrupa fikrini ortaya attı.İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya dörtlü ittifak oluşturarak, Avrupa’da barışın ve monarşik düzenin korunması için herhangi bir ihtilal hareketine beraber müdahale etmeye karar verdiler.(Kissenger 1998: 67)

1853 senesinde ortaya çıkan Kutsal Yerler (Makamat-ı Mübareke) meselesi hem Rusya'ya hem de Fransa'ya istediğini verdi. Esasen 1789 Fransız İhtilalinden sonra laikliği benimseyen Fransız hükümeti Katoliklerin hamisi olmayı bırakmıştı. Ancak III. Napolyon iktidara Katolik partisinin desteğiyle gelen bir hükümdar olduğundan iç ve dış siyaseti buna göre belirliyordu. Kudüs ve çevresi de Hristiyanlarca kutsal addediliyor ve buradaki Kamame kilisesi üzerinde tüm Hristiyan mezhepleri hak iddia ediyorlardı. III. Napolyon Osmanlı Devleti'nden kilisenin tamir hakkının ve anahtarlarının Katoliklere verilmesini isteyince, Ortodoksların hamisi olan Rusya da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasında kabul edilen şartların uygulanmasını isteyerek meseleye müdahil oldu.(Marriot 1930: 255; Karal 1988 V:227)

Rusya ve Fransa'nın baskısı altında kalan Babıali bir komisyon kurarak, o zamana kadar her iki tarafa verilmiş olan hak ve imtiyazları içeren ferman ve menşurların incelenmesini uygun gördü. Komisyonun çalışmaları Çar Nikola'nın Ortodokslara verilmiş olan hakların bozulmasına razı olmayacağını bildirmesiyle yarım kalırken, Rusya Prens Mençikof'u olağanüstü büyükelçi olarak İstanbul'a yolladı.(Yorga 1948 :V,450)

28 Şubat 1853'te İstanbul'a gelen Prens Mençikof Babıali'ye bir ültimatoma sunarak Rusya'nın isteklerini bildirdi. Ortodoks kilisesinin tüm haklarının teyid edilmesini, diğer mezheplere tanınan hakların tanınmasını, Rusya'nın Ortodokslar üzerindeki himayesinin resmi bir senetle yeniden düzenlenmesini istedi. Babıali bir ferman çıkararak tüm hristiyan kiliselerinin ve özellikle de Ortodoks kilisesinin haklarını koruyacağını ilan edince, Mençikof esas niyetini ifşa etti. Osmanlı tebaası tüm Ortodoksların himayesinin çara bırakılmasını ve daimi bir ittifak antlaşması imzalanmasını istiyordu.(Özcan 1999:98 ; Anderson 2001. 140 ; Palmer 1995: 189)

"Rusya Devleti iddia etmekte olduğu himayet-i diyanet maddesini isbât eylemek için üç maddenin tervicine

kalkışub yani evvelâ Rum Kilisesi'nin imtiyâzâtını muhafaza etmek için Rusya İmparatorlarının Memâlik-i Mahrûsada cem'-i zamanda (her zaman) icrâ-i himem-i fi'iliye etmiş olduklarını ve saniyen bu himayetin Kaynarca Mu'âhedesî'nin şerâ'it-i müzâmini (manaları) iktizâsından olduğunu ve sâlisen Rusya Devleti Katolik mezhebinin vikâye-i imtiyâzâtı için Devlet-ı Aliyye ile 'akd-i mukâvelât etmiş olan sâ'ir Katolik devletleri misüllü Saltanat-ı Seniyye'nin istiklâl-i âlisine hâlel gelmeksizin Memâlik-i Mahrûsâ'da Ortodoks diyaneti hakkında dahî icrâ-i nezâret ve himayet edebileceğini iddi'â edeceği..."¹³ (İrade Hariciye, 4974).

Tüm bu isteklerin ağırlığı yanında, Prens Mençikof resmi görüşmeler süresince kasten kural dışı tavırlar takınıyordu. Tüm diplomatik kuralları ihlal ediyor, sadrazama resmi üniformasıyla değil gündelik kıyafetiyle gidiyor, kendisini bekleyen hariciye nazırı Fuat Paşa'yı ziyaret etmiyor ve bu aşağılanma üzerine Fuat Paşa istifasını sunuyordu. (Maksudoğlu 2003:401)

Babıali, İngiliz elçisi Stratford Canning'den aldığı destek ile Rusya'nın himaye ve ittifak teklifini reddedince Mençikof iki devlet arasındaki münasebetlerin kesildiğini ilan ederek 21 Mayıs' 1853'te İstanbul'dan ayrıldı. Çar Mençikof'un isteklerinin reddedildiğini öğrenince: "Sultan'ın elini yanağımda hissediyorum" diyerek savaş açılmasına karar verdi. Rus Hariciye Nazırı Babıali'ye bir mektup yazarak, Mençikof'un isteklerinin değişiklik yapılmadan imzalanmasını, yoksa Rus ordusunun Eflak ve Boğdan'ı işgal edeceğini bildirdi. Olumlu bir cevap alamayan Ruslar hakikaten savaş dahi ilan etmeden Memleketeyn denilen Eflak ve Boğdan'ı işgal etiler. Kont

¹³ Kırım savaşının sebebi hakkında Palmerston demiştir ki "Rusyanın amacı Türkiye'yi hücum ederek değil altını oyarak ele geçirmektir (by sap rather than by storm" (Love 1998. 57)

Nesselrode büyük devletlere bir bildiri yazarak: “Memleketeyn’i Osmanlı Devleti’ne savaş açmak için işgal etmediklerini, Babıali’ye kabul ettiremedikleri manevi teminatın yerine geçici olarak maddi bir teminat koymak için böyle bir yola başvurmaya mecbur olduklarını” açıkladı.(Karal 1988 V: 229 ; Özcan 1999:99)

Olayların hızla ilerlemesi karşısında Avusturya telaşa kapıldı çünkü Rusya Tuna sahillerine kadar inmişti.¹⁴ Bunun üzerine Fransa, İngiltere, Avusturya ve Prusya temsilcileri Avusturya Hariciye nazırı Kont Boul’un davetiyle, arabuluculuk için Viyana’da toplanarak hem Osmanlı hem de Rusya devletlerine bir nota verdiler. Viyana notası olarak adlandırılan bu notada Osmanlı Ortodokslarının haklarının adeta Çarın baskısıyla korunduğu yer alıyordu. Osmanlı Devleti notanın bu halini kabul etmeyerek üzerinde değişikliğe gitti. Yeni halini de Rusya kabul etmeyince savaş kaçınılmaz bir hal aldı.(Tukin 1947: 247 ; Marriot 1930:263)

3.2.Kırım Savaşı

4 Ekim 1853’te Osmanlı Devleti Rusya’ya savaş ilan etti. 22 Ekim’de de Beşikde koyunda beklemekte olan İngiliz ve Fransız filoları İstanbul’u ve Boğazları savunmak için İstanbul’a girdi. Osmanlı orduları da Eflak ve Boğdan’ın geri alınması için hem Balkanlar hem de Kafkasya üzerinden Rus kuvvetlerine doğru ilerlediler. Savaş devam ederken 27 Şubat 1854’te Reşit

¹⁴ “...Rusyalunun ettiği teklif bayağı bir şey olmayub devlet-i aliyyenin beka ve imhası meselesidir ve hukuk-ı saltanat-ı seniyyeye şu suretle tecavüzüne Avrupa devletlerinin kaffe-i kuvvetleriyle bi-l-ittifâk muhalefet ve muhaceme ile tard-u def eylemedikleri halde birbiri ardınca kendileri dahi duçar olacaklarında iştibah yoktur..”(Harici Mektubi 68/23)

paşa Fransız İmparatoru III. Napolyon aracılığıyla Çar Nikola'ya savaşa son verilmesini teklif etti. Ancak Osmanlı ordusu muzaffer durumdayken böyle bir teklifi kabul edemeyeceğini bildiren çar Nikola bir bildiri yayınlayarak” Fransız ve İngilizlerin Hristiyanlığa ihanet ettiklerini, Müslüman Türklerin yarıdakçıları olduğunu” söyledi.(Yeniçeri 2002:846)

30 Kasım 1853 günü ise savaşın seyrini değiştiren ve bunu Osmanlı-Rusya arasından çıkarıp Avrupa'ya yayan meşum bir hadise meydana geldi. Batum'daki Osmanlı ordusuna mühimmat götüren bir Osmanlı filosu Sinop limanında Rus donanmasının baskınına uğrayarak yakıldı, Sinop şehri de Ruslar tarafından top ateşiyle mahvedildi.

Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları Karadeniz'e çıkarak Rusya'ya bir ultiatom verdiler ancak istekleri kabul görmeyince Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak, 14 Haziran 1854'te Rusya ile savaşa girdiler.(Yorga IV:473)

“...Fransa ve İngiltere devletlerinin ahval-i haliyede iki nazarı muazzezi vardır. Biri devlet-i aliyyenin himayet-i mülkiyle istiklal-i kamilesinin muhafazası, diğeri dahi musalaha-i ammenin iade ve ibhası olduğundan ...” (Harici Mektubi 68/23)

Aslında Osmanlı Devleti, savaşın başlangıcından itibaren bu desteği bekliyordu:

“..Hülâsa-i kelâm devlet-i aliye her nasıl olur ise bir gâile-i azimeye uğramış olduğundan asıl düşünecek şey tarîk-i akıl ve hikmetten ayrılmayarak muhafaza-i namus ve hukuk ile beraber şu hâl-i hatarnâktan selâmete çıkmaklığa çalışmaktan ibaret bulunmağla tedabir-i umumiye-i

askeriyenin dahi daire-i meşrûhada icrasına muvafakatla beraber çarçabuk şu muahede-i ittifâkiyenin akdine mübâderet olunması ve İngiltere elçisine bu muahede için resmi ruhsatname gelmiş olduğundan onun tarafından tereddüt olunmuyor...” (İrade Hariciye 5264)

İngiliz Parlamentosu’nda da savaşa girme kararı yerinde bulunmuştu:

“..İngiltere devletinin memalik-i devlet-i aliyeyi Rusyalunun tecavüzatından muhafazaya her türlü sarf-ı iktidar etmesi mukarrer olduğunu mütezammın haşmetlü kraliçe hazretlerinin parlamentoya gelen emri kıraat olunmuş..” (İrade Hariciye 5276)

Londra Parlamentosunda azadan bazısı “artık muharebe işi bitmelidir” demekle “harbin imtidadını biz de istemeyiz lakin devlet-i Osmaniyye’nin hali malum. Rusyalının dahi Karadeniz’de bu kadar donanması var şimdi bu halde bıraksak ahz-ı intikam sevdasına kıyam ederek def’aten İstanbul’u urursa sonra ne yapılır” deyu cevap verilmiştir. Tab’-u neşr olunan Avusturya gazetelerinden bazısında da “Devlet-i Osmaniyye adeta öldü ve defn olundu. Lakin türbedar kim olacak. Burası cay-i niza ve mülahazadır” deyu tahrir olunmuştu...(Baysun 1953:45)

Hususen İngiltere’nin Osmanlı Devleti yanında savaşa girmesi Osmanlı kamuoyunu ziyadesiyle memnun etmişti “İngilterelünün daimi surette kullandığı asakir-i berriyyesi azdır ve tertibat-ı harbiyyesi müheyya değildir lakin parası çok ve anasır-ı harbiyyesi her devletten ziyade kuvvetlidir” (Baysun 1953: 59)

Rusya'ya daha şiddetli bir darbe vurabilmek için savaşın sadece Balkanlar ve Kafkasya ile sınırlı kalmamasına karar veren müttefikler, Kırım'a asker çıkarmaya karar vermişlerdi. Sardunya devletinin de desteğiyle müttefik ordusu Kırım'a asker çıkarıp, uzun çarpışmalardan sonra Sivastopol'u ele geçirmişlerdir. Bu esnada çar Nikola'nın ölümü ve yerine geçen II. Aleksandr'ın isteğiyle, Rusya savaşa son verilmesi çağrısında bulunmuş,nihayet 30 Mart 1856'da imza edilen Paris Antlaşması ile de Kırım Savaşı sona ermiştir.(Karal 1988: V, 235-40)

3.3. Savaşın Sonuçları

1856 Paris Antlaşması Kırım Savaşı'na son verirken Avrupa'da yeni bir dönemde başlangıcı oluyordu. 1815 Viyana Kongresi ile tesis edilen Metternich sistemi resmen çökmüştü. Avrupa'da karışıklıklarla dolu yaklaşık yirmi yıllık bir süreç başladı. İngiltere hariç savaşa katılan hiçbir devlet beklediği kazanımları sağlamamıştı. Savaş esnasında seksen binden fazla askerini kaybeden ve sonuçta barış antlaşmasının kendi topraklarında imza edilmesinden başka hiçbir kazancı olmayan Fransa saldırganlığını arttırdı. Giderek güçlenen Prusya'da Otto Von Bismarck ile III. Napolyon yeni Avrupa düzeni adı verilen ve devletler arasındaki ilişkilerin diplomasi ile değil kaba kuvvetle çözülmesini esas edinen "real politik"i Avrupa'ya tanıttılar.(Kissenger 1998:90)

Paris Kongresi'nde Avrupa'nın haritası yeniden çizilmedi, yalnızca savaşta elde edilenler onaylandı. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma iddiasıyla yapılan savaş, Osmanlı donanmasına da Rus donanması gibi Karadeniz'i kısıtlayan bir antlaşma ile sona erdi. Savaştan evvel Rusya'nın işgal ettiği topraklar da Osmanlı'ya iade edildi.(Yeniçeri 2002:852)

“İngiliz ve Fransız devletleri galibiyetlerinden ne istifade ettiler? Mülken asla istifade etmediler. Fakat bu iki devlet Avrupa cemiyetini iki sene müddet sevk ve idare ve pek ziyade tevsi’i nüfuz eylemişler idi. İngiltere Rusya’nın kaybetmesi dolayısıyla kazanıyordu. Artık Moskof teşebbüsâtından korkusu kalmamış ve Hindistan’daki müstemlekatı bir müddet için tehlikeden kurtulmuş idi. İngiltere ve Fransa beynindeki ittifak az devam etti. Vaktiyle prens Talleyrand İngiliz ittifakını: “insan ile beygirlerin ittifakı gibidir” diye tavsif etmiş ve “fakat beygir mevkiinde bulunmamalıdır” sözünü de ilave eylemiş idi. ...esnay-i seferde biraz beygir rolü icra etmiş olduğumuzu da itiraf eylemeliyiz. Çünkü adeden faikiyet-i külliyyeyi haiz olan askerlerimiz harbin sıkletini yüklenmiş idi. (Türkgeldi 1960:152-153)

Kırım Savaşı Osmanlı maliyesini de çok kötü etkiledi. Yalnız kendi ordusunun değil müttefik ordularının da masraflarının çoğunu yüklenmek zorunda kalan Osmanlı Devleti fevkalade paraya sıkışarak 18 Haziran 1855’te İngiltere ve Fransa’dan beş milyon altın borç almak zorunda kaldı.(Kösoğlu 1997: 560)

Paris Antlaşması’ndan sonra yardım için gelen yabancı devletlerin orduları çekilince “cism-i devlete illet-i sefahat müstevli olup bunun devamı muharebeden büyük belalara sebebiyet verdi. İki defa yapılan evlenme ve sünnet düğünlerindeki masraflar ve harem-i hümayundan devlet hazinesine yükletilen borçlar, akıl almaz savurganlıklar ve vükelaya yapılan bağışlar devlet binasını temelinden oynattı. Beş-altı senede 80 milyon liradan fazla Avrupa’ya borçlanıldı..(Mahmud Celaleddin Paşa 1983:35)

Kırım Savaşı esnasında Babıali onca mesele yetmezmiş gibi bir de İstanbul’da asayiş sağlamla uğraşmıştı. İngiliz birliklerine bağlı çok sayıda başıbozuk asker aylıkları gecikince, şiddete başvurmuş ya da hırsızlık yapmış, en hafifinden dilenerek şehrin huzurunu kaçırmıştı. Öyle ki

Avusturyalı elçi “ tek saygıdeğer halk, en azından görünüşte, medenileştireceğimiz ve gelişmemizin sırlarını öğreteceğimiz Türklerdir” demek zorunda kalmıştı. (Davison 2005:83)

Paris Antlaşması Osmanlı Devleti’ne tek bir fayda sağladı. O da antlaşmanın yedinci maddesi ile Osmanlı Devleti bir Avrupa devleti sayılıyor ve toprak bütünlüğünün korunması Avrupa devletlerinin garantisi altına alınıyordu. Böylece Rusya tehlikesi en azından bir müddet bertaraf edilmişti. Ancak 7. madde ile Osmanlı bir Avrupa devleti sayılmasına rağmen eşit kabul edilmemiştir. Bunun en büyük delili de kapitülasyonların devam etmesidir.¹⁵ (Sonyel 1993.155)

15 Nisan 1856’da İngiltere, Fransa ve Avusturya kendi aralarında da bir anlaşma yaparak Osmanlı Devleti’nin bütünlüğü hakkında bir kere daha teminat verdiler. Paris Antlaşması aslında İngiltere’nin kendi ayakları üzerinde duran bir Osmanlı yaratmak için son teşebbüsü olmuş ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki topraklarını kaybetmesini biraz geciktirmiştir.(Marriot 1930:278 ; Anderson 2001:159 ; Eversley 1918:311; Hayes 1975.:256)

3.4. Kırım Savaşı ve İngiltere

1842’de büyükelçilik görevi ile İstanbul’a gelen Stratford Canning Kırım Savaşı’nın mimarı olarak kabul edilir. Kutsal Yerler meselesi ortaya çıkıp, Prens Mençikof maiyetiyle İstanbul’a geldiğinde onu çetrefilli diplomatik

¹⁵ Fermanla Osmanlı’nın sembolik de olsa bir Avrupa devleti olarak tanınması Osmanlı’lar için çok önemliydi. Bu durum o devirden bu yana hala devam etmektedir ve Türk devletinin dışişlerindeki en önemli hedeflerden biridir.(Hale 2002.27)

oyunların içerisinde bırakıp, çözümsüzlüğe sevk eden İngiliz büyükelçisi olmuştur.¹⁶ Rus taleplerinin reddi hususunda Babıali'ye cesaret veren ve gerekirse İngiliz donanmasının yardıma hazır olacağını bildiren Stratford Canning Sinop faciasını duyduğunda “Tanrıya şükürler olsun ki harp başlıyor!” telgrafını İngiliz Hariciye Nezaretine çekmiştir.(Lane-Poole 1999:181: Eversley 1918:293)

İngiltere Kırım Savaşı'na üç sebepten dahil olmuştur. İngiliz kamuoyunun baskısı, stratejik çıkarları ve Avrupa'nın geleceğinin belirsizliği.(Hayes 1975:251)

“..İngiltere ve Fransa devletleri dahi devlet-i aliye ile ittifak ve ittihad edip red ve tenkile kıyam eylemeleri kendi menafî-i politikalarından olduğunu iktiza edenlere beyan eylemekte bulunulacağı ve ezhan-ı nas dahi umumen bu efkârda olduğu..”(Harici Mektubi 68/98)

“Kırım harbi İngiliz halkının barıştan bıkmış olmasından gayri esaslı bir sebebe dayanmayan çılgınca bir seferdir. Üç yıl önce büyük sergi sırasında Hyde parkta sürüp giden harp aleyhtarı konuşmalara rağmen burjuva demokrasisi gözde gazetelerin etkisi altında balkan hristiyanları üzerindeki Türk hakimiyeti uğruna bir haçlı seferi heyecanına sürüklenmiştir. Oysa bir nesil sonra aynı kuvvetler bu sefer Gladstone'un liderliği altında tam tersi yönde harekete geçeceklerdir. Kırım harbine biz mahdut sorumluluk prensibi çerçevesi içinde girdik ve macera hevesimiz tatmin olunca geri çekildik. Sosyal tarihimizde dış siyasetin devlet adamlarına ait bir sır olmaktan çıkıp

¹⁶ “..İngiltere'nin devlet-i aliye hakkında malum olan politikası iktizasınca yani saltanat-ı seniyyenin zaaf ve iktidarsızlığını arzu eylemediği gibi kesb-i mezid-i kuvvet ve şevket eylemesini dahi Hindistanca olan tasarrufuna muhataralı addeylediği hasebiyle..saltanat-ı seniyye menafî canibini terk etmeyeceği itikadına zahib olunmuştur..”(Harici Mektubi 59/96)

geniş halk kütlelerinin malı haline gelmeye başlayışı bir vakıadır. Kırım harbine yol açan olaylar dizisinde devlet adamları mı yoksa halk mı daha çığgınca hareket etti bunu tayin etmek güçtür” (Lane-Poole 1999:12)

Sinop'ta imha edilen Osmanlı donanması, birkaç nesildir Rus karşıtı olan İngiliz kamuoyunda infial yaratmış, Avrupa'nın jandarması olarak bakılan Çarın yanında Osmanlı sultanı fazlasıyla reformist gözüküyordu. İngiliz kamuoyu, Türklerin Avrupa'da bulunmalarının bir utanç olduğunu düşünen muhafazakar siyasetçilere kulak tıkamış, eğer rahat bırakılırsa Osmanlı devletinin kendini reforme edeceğine inanmış haldeydi.¹⁷ (Anderson 2002: 149)

Lord Palmerston Rusya'nın İngiltere ile tamamen zıt olduğuna inanan İngiliz liberallerindendi. Ona göre Rusya geri kalmış, otokratik ve baskıcı bir rejimdi ve madem ki İngiltere ulusal bağımsızlıkların yanında ve tüm işgalcilerin karşısındaydı, o halde Rusya ile düşman olması kaçınılmazdı. (Charmley 2002:81)

Lord Palmerston stratejik olarak da Rusya'ya karşı durmanın İngiltere için hayati önem taşıdığının farkındaydı. 1828 Türkmençi Antlaşmasından sonra Rusya, İran ve Afganistan'a yayılarak Hindistan'ı tehdit eder olmuştu. Lakin Palmerston sadece Hint yolunu ve boğazları düşünmüyordu. O Rusya'nın dağılışının hayalini kuruyordu. 1854 Mart ayında İngiliz kabinesindeki bir oturumda Rusya dağılınca...Finlandiya'nın İsveç'e, Baltık bölgelerinin Prusya'ya gideceğini, Polonya'nın artık sözünün geçecek kadar büyük bir krallık olacağını, Avusturya'nın Tuna prensliklerini ve belki

¹⁷ Prens Albert'in Belçika kralına açıkladığına göre İngiliz politikası kuramsal olarak hislere dayanıyordu. Çünkü hükümetler halkın hükümetleriydi ve halk da düşünmeyen sadece hisseden bir yığındı. Şu anki durumda halka göre Rus çarı kıtadaki tüm özgürlüklerin düşmanı, Polonya'ya zulmeden bir tirandı. Zavallı Türk'e baskı yapıyordu, Türk iyi bir adamdı, bu haine cesurca karşılık veriyordu ve bu yüzden de yardımımızı hak ediyordu” The Cambridge History of British Foreign Policy, Vol. II (1815-1866),374-75

Beserabya'yı, Osmanlı Devleti'nin de Kırım ve Gürcistan'ı alacağını söylüyordu.(Bobbitt 2002:181)

Lord Palmerston 1855'te de "Kırım savaşına biz ne Türkleri ve Müslümanları korumak ne de Rusya'yı onlardan uzak tutmak için girdik, Rusya'nın Polonya, Finlandiya ve Kafkaslardan çekilmesini ümit ederek girdik" diyerek İngiltere'nin maksadını ayan ediyordu.(Otte 2002:89)

Kırım Savaşı İngiltere'ye yirmibin kadar askere ve yetmiş milyon sterline mal oldu. Buna rağmen İngiltere Paris Antlaşmasında ağır şartlar konularak Rusya'nın zayıflatılmasına müsaade etmedi. Rusya onun için önemli bir pazardı öyle ki İngiliz hariciyesi savaş süresince Rus limanlarına konulan ablukanın tam derecesini açıklamadığı gibi, Baltık limanlarına abluka uygulamayarak savaş esnasında dahi Rusya ile ticarete devam etti.(Briggs 2000:322 ; Kasaba 2005:46)

Aslında bu durum Lord Palmerston'un ifade ettiği İngiliz dış politikasının en güzel bir örneğiydi. O, 1856'da İngiliz ulusal çıkarını şöyle tanımlıyordu:

"insanlar bana politikamızın ne olduğunu sorduğunda verilebilecek tek cevap şudur: bir olay ortaya çıktığında ülkemizin çıkarlarını, tek yönlendirici prensip olarak kabul ederek olayların gerektirdiği en iyi şeyi yapmaya niyetliyiz. Bizim ne ebedi müttefikimiz ne de ebedi düşmanımız vardır"
(Kissenger 80)

Kırım Savaşı'nın büyük yükünü esas üstlenen Osmanlı Devleti iken, savaşın sonlarında hariciye nazırı Lord Palmerston Londra belediyesinde söylediği nutukta harpten bahsederken ancak şu iki cümle ile Osmanlı

Devletini anmıştır : “İşte Osmanlı devletinin elçisi de buradadır, sultanın tebaası bizim yardımımıza layık olduklarını ispat etmişlerdir” .(Lane-Poole 1999:13)

Kırım Savaşı'nda sonra Osmanlı-İngiliz işbirliği daha da pekişti. Yirmi yıl içinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den ithalatı 18.5 milyon, ihracatı 10 milyon sterline ulaştı.¹⁸ Osmanlı limanlarına uğrayan her beş gemiden biri İngiliz bayrağı taşıyordu. Türk köylüsü İngiliz dokuması giyiyor, İngiliz sabanı kullanıyordu. İngiltere 1868'de İstanbul'u Basra'ya ve Belgrat'a bağlayacak bir demiryolu projesi öneriyor, Osmanlı'dan da karşılık olarak bunların geçecek olduğu vilayetlerin telgraf geliri ile İngiliz kıtalarının Hindistan'a serbestçe sevkini istiyordu.İngiliz misyonerler de faaliyetlerini yoğunlaştırmışlar, 1863'te Robert Kolej'in ardından Filibe ve Eski Zağra'da İngiliz okulları kurmuş, Beyrut'ta İncil basmak için yayınevi açmışlardı. Tüm bunlar 1854'ten beri gerçek bir “karşı hükümet” teşkil eden İngiliz konsolosları sayesinde mümkün oluyordu.(Yorga 1948:554)

Kırım Savaşı'nda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması daha sonraları İngiliz siyasetçilerince çok eleştirilmiştir. Özellikle de 1870'lerden itibaren Osmanlı'nın devamının gerekli olup olmadığı sorgulanmış ve Türk düşmanlığı prim yapar hale gelmiştir.Mesela Lord Salisbury 1899'da “Kırım Savaşı'nı savaş nedenlerimiz zayıf olduğundan kınamıyorum fakat bu kadar can çekişen bir gücü zafere taşıdığımızdan kınıyorum” diyerek değişen İngiliz dış politikasına tercüman olmuştur. (Hayes 1975:258)

¹⁸ 4 Temmuz 1863 tarihli The Times gazetesi “1831'de Osmanlı topraklarına 800 bin sterlin değerinde mal ihrac ederken, şimdi 5.600 bin sterlin ihrac ediyoruz”

4. ISLAHAT FERMANI

Kırım Savaşı'nın çıkış sebeplerinden birisi Rusya'nın Osmanlı tebaası Hristiyanlar üzerinde imtiyaz sahibi olmak istemesiydi. Savaşın sonlarına doğru barış ihtimalleri belirince müttefik devletler Rusya'nın barış konferansına tekrar bu hususu getirerek, Ortodokslar üzerinde hak iddia etmesini önlemek istediler. (Kural 1988 V:249)

Savaşa katılan devletlerin temsilcileri barış antlaşması için Paris'te toplanırken, İstanbul'da da Stratford Canning'in etkisiyle bir komisyon kuruldu. Burada sadrazam ve hariciye nazırının yanı sıra İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri de hazır bulundu. Komisyonda, Osmanlı Devleti'ndeki hristiyanların durumunun ne olacağı müzakere edildi. Her bir devlet bu hususta farklı tezler öne sürdü. İngiltere tam ölçüde din serbestliği ve hukuk eşitliği isterken, Fransızlar Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında temel haklarda görülen eşitsizliğin kaldırılmasını savundular. Osmanlı Devleti ise Gülhane Hatt-ı Hümayununda Hristiyan tebaaya gerekli olan hakların verildiğini, artık daha fazlasının söz konusu olamayacağını söylemesine rağmen, sözünü dinletemedi. (Yeniçeri 2002: 849)

Nihayet Fransız tezi üzerinde mutabık kalınarak, 18 Şubat 1856'da Paris barış Antlaşması müzakereleri devam ederken "Islahat Fermanı" ilan edildi. Osmanlı Devleti'nin eski günlerine ve İslam dinine referans göstermeyerek Tanzimat Fermanı'ndan evvela üslubuyla ayrılan Islahat Fermanı'nın üçte ikisi azınlıkların, geriye kalanı da Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların imtiyazları ile ilgiliydi. (Yerasimos 1987:696)

"..Islahat ferman-ı âlisine ve men-i müdâhâlât-ı ecnebiyyeye dair muâhede-i umumiye-i sulhiyeye derc olunmak üzere kararlaştırılan ibare hakkında ve ahd-i kadime ve

mevcudenin ıslah ve tashih olunması maddesinin
dersaadette icrasına...” (İrade Hariciye 6592/7)

Islahat Fermanı Tanzimat Fermanı’nın getirdiği hakları genişletiyordu. Kanun önünde Müslim ve gayrimüslim tebaa eşit olacak, izin almadan kilise inşa edilebilecek, irtidat fiiline verilen ceza kaldırılacak, hapishaneler reforme edilecek, dini ne olursa olsun herkes devlet memuriyetine ve askerliğe alınacak ceza ve ticaret kanunları yapılarak karma mahkemeler kurulacaktı. Yıllık bütçe Avrupa’nın denetiminde olacaktı. Ekonomik gelişme için Avrupa sermayesinden yararlanılması ve bankaların kurulması da düzenlemeler arasındaydı. Gayrimüslimler askerlikte miralaylığa, mülkiyede birinci sınıf rütbelere yükselebileceklerdi (Berkes 2004:217 ; Ortaylı 1985:46)

Osmanlı Devleti’ni “Concert Of Europe” yani Avrupa Uyumuna dahil eden Paris Antlaşması’nın dokuzuncu maddesi de Islahat Fermanı’na atıfta bulunarak fermanın yüksek değerini kabul ve hiçbir devletin Osmanlı içişlerine karışma hakkı olmadığını ilan ediyordu. din meselesine dair bir hüküm konularak Islahat Fermanı teyid edildi.. “zat-ı hazret-i padişahi tebaalarının saadet-i hallerine masruf olan himmet-i mütevaliyeleri iktizasınca kavmiyet ve diyanet ayırmayarak cümlesi için mucib-i ıslah-ı hal olmakla beraber memalik-i şahanelerinin hristiyan ahalisi haklarında niyat-ı inayetkaranelerini teyid eder bir kıta ferman-ı ali ihsan buyurmuş olduklarından ve bu babda olan efkar-ı şahanelerine bir delil-i cedid ibraz etmek istediklerinden irade-i müstakille-i şahanelerinden sadır olan işbu ferman-ı alinin düvel-i muahideye tenliğini tensip buyurmuşlardır. Şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliği zat-ı hazret-i padişahinin ne kendi tebaasıyla olan muamelat-ı şahanelerine ve ne de saltanat-ı seniyyelerinin idare-i dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken müdahale etmek için hiçbir halde düvel-i muahiyedeye bir hak ve selahiyet vermeyecektir” (Lane-Poole 1999:10 ; Davison 2005:3)

Islahat fermanı Müslümanlar üzerinde tam bir şok etkisi yapmıştı. Cevdet Paşa'nın kelimeleriyle anlatmak gerekirse Müslüman tebaa: "âba ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mıkaddes-i milliyemizi bugün gaib ettik. Millet-i islamiye millet-i hakime iken böyle bir haktan mahrum kaldı. Ehl-i islama bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür" diyorlardı.. Aslında Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında zaten Müslümanların aleyhine olan bir eşitsizlik mevcuttu. Müslüman nüfus askerlik hizmetiyle yükümlü olduğundan hele seferberlik yıllarında iyice yoksullaşıyordu. Gayrimüslimler ise zenginleşip, memleket ekonomisinde kapitülasyonların da desteğiyle söz sahibi olmuşlardı. Namık Kemal'in : "Biz ki Müslümanlarız. Vatanımıza hem paramızla hem canımızla hizmet ederiz. Sair vatandaşlarımız ki edyan-ı saire erbabıdır, bu hususta yalnız para sarf ederler. Acaba bize kavaslık onlara köşe sarraflığı divan-ı kudretten tevcih olunmuş bir hizmet midir?" sitemi yalan değildi.(Türküne 1995:66-67)

Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaasını böylesine üzen Islahat Fermanı, bizzat hazırlanmasına ön ayak olan Stratford Canning'i memnun edememişti. "Canning ötedenberi devlet-i aliyyenin hristiyan tebaası hakkında bazı imtiyazat istihsal edip de anları İngiltere tarafına celb ve imale etmek isterdi. Bu kere (ıslahat fermanında) komisyonda saire öneyak oldu ve pek çok senelerden beri çalıştığı hususatı ma'a-ziyadetin husule getirdi"(Baysun 1953:70)

Stratford Canning Evanjelik zihniyetin ve pragmatizmin kaynaştığı bir adamdı. İncil ve endüstrileşme onun için elele gidebilirdi. Toplumların sosyal, ahlaki, politik kurallarının farklılığı onun için mühim değildi. İngiltere nasıl güçlü olmuşsa diğerleri de aynı yolu izleyerek refaha ulaşmalıydılar. Doğu, ancak batının belirlediği metotlarla modern dünyaya dahil olabilirdi. Mesela endüstrileşmeye çalışmamalıydı çünkü bu zaten batılıların çoktan kazandığı bir yarıştı.(Kedourie 1987:15-18 ; Cunningham 1993:99)

Stratford Canning Islahat Fermanı'nda verilen imtiyazların Osmanlı topraklarında din özgürlüğü sağladığına inanmadığını ifade ediyordu. Ona göre Protestan misyonerler rahatça Katolik ve Ortodoks Hristiyanlar ile Müslümanlardan mümin çalamadıkça din özgürlüğünden söz edilemezdi.(Berkes 2004:228)

Stratford Canning'in Islahat Fermanı'nı eleştirmesinin bir diğer sebebi de fermanın hazırlanışında istediği kadar sözünü geçiremeyişi idi. Babıali artık denge politikasını oynamayı öğrenmiş, Fransız ve Avusturya elçilerini kullanarak, İngiliz büyükelçinin isteklerini yumuşatmıştı. Canning bu yüzden Babıali'nin adeta dikte ettirilen bu fermanı kabul edişine şaşıtığını söylerken aslında bir nevi tek adam olduğu eski parlak günlerinin sona erdiğinin farkındaydı.(Ortaylı 1985:49)

Canning'in sekreterliğini yapmış ve daha sonra İngiliz elçisi olmuş Sir Henry Layard onun aslında Tanzimat sürecine nasıl zarar verdiğini şöyle anlatmıştı:

“Canning'i tatmin etmek kolay olmuyordu. Onun Türk devlet adamlarına muamele ediş biçiminin faydalı olmaktan çok zararlı olduğu kanısındayım. Bir isteği yerine getirilmediği vakit ayağa kalkar, kaşlarını çatar, tehdit edici jestlerle bir hakaret yağmuru yağdırmaya başlardı. Türk devlet adamlarına ve Babıali'ye karşı takındığı bu hareket ve tahakküm tarzı çok kötü sonuçlar yaratmıştır. Üstelik onun Türk nazırlarına muamelesinin başarı kazandığının görülmesi ...diğer devlet temsilcilerinin de elde etmek istedikleri sonuçlara varmak için aynı yöntemle başvurmalarına yol açmıştır. Onun benimsediği bu tutum Babıali'nin hemen hemen hiç inen otoritesini ve prestijini

büsbütün yok etmek için hesaplı bir biçimde kullanılıyordu”

¹⁹(Berkes: 2004:248)

Lane Poole’un ifadesiyle Babıali’de adeta terör estiren Stratford Canning’in geleceğini öğrenen nazırlar girecek delik arıyorlardı.

“Reşit Paşa hariç büyükelçinin karşısında yılgınlığa kapılmaya kimse yoktu. Öbür devlet elçileriyle görüşme yapıldığı zaman oyalama, kaytarma çareleri pek ala yürüyordu ama Canning Babıali’de boy gösterdiği zaman memurları bir korkudur alıyordu. Veziriazam bile acele toparlanıp, arzularını öğrenmek üzere telaş ve tereddütle bu azılı İngilizin yanına koşuyordu” (Poole 1999:84)

Sadrazam olduğu dönemde Ali Paşa İngiliz Hariciyesi’nden üç kez onun geri çağrılmasını istedi. Ona göre Stratford Canning İstanbul’da bulunduğu müddetçe Sultan tek başına saltanat sürmüş sayılmazdı. Nitekim Canning İngiltere’ye dönerken, Ali Paşa Londra elçisi Musurus Paşa’ya yazdığı mektupta:

“Lord Stratford de Redcliffe uzun müddet gayret ve metanetle memleketimizin istiklali davasını müdafaa etmiştir. İmparatorluğun refahını samimiyetle arzu eylediğine kaniim. Bu hususta kendisine minnettar olmamız icab eder, fakat idari nazariyatının memleket ve sakinleri hakkında tamamen cahil bulunmasına rağmen imparatorluğun ihyası hakkındaki efkarının nezaretlere ait işlerde gayrı kabil-i tecviz müdahalelerinin Türkiye’ye iras eylediği mazaratları

¹⁹ Layard bir sanat adamı ve bilgindi. Ninova şehrinin kalıntılarını bulmuştu. Elçiliği zamanında Türk dostluğu siyaseti izlemiştir. Mutaassıp bir Protestan olan ve Türklerin geri kalmışlığını Müslüman olmalarına bağlayan Stratford Canning’in aksine, elçiyken din meseleleri ile hiç ilgilenmemiştir.

hatırladığımız zaman bu minnettarlığımız yerine çok başka hissiyat kaim olur” diyordu. (Davison 2005:243)

Islahat Fermanı Osmanlı devlet adamlarınca da çok eleştirildi. Tanzimat’ın mimarı sayılan Reşit Paşa dahi verilen imtiyazların haddinden fazla olduğuna inanıyordu. “Elhasıl bir Islahat Fermanı’nın tanzimi icab-ı hal ve zamaneden olup bunu Reşid Paşa ve sair erbab-ı politika tasdik etmekte oldukları halde bazı mevadd-ı mündericesinin ta’dili mümkün iken vükelay-i hazıra Avrupalılara hoş görünmek için bol doğradılar ve tedrice vakt-u zaman ile yapılacak şeyleri def’aten ilan ettiler. (Baysun. 1953:749)

Osmanlı Devleti Islahat Fermanı’nı ilan ederek Avrupa’nın baskılarından azad olmayı, gayrimüslim tebaayı devlete bağlamayı ümit ettiği halde durum tam tersine döndü. Avrupa devletleri hristiyan cemaatlerin haklarını koruma bahanesiyle her fırsatta Osmanlı içişlerine müdahale ettiler.²⁰ Öyle ki onların desteğiyle gayrimüslim tebaa cemaat olmaktan çıkıp, uluslaşma sürecine girdi. Özellikle Ermeni cemaati parlamentoyu andıran bir millet meclisi kurdu ve 1863’te Osmanlı hükümeti Ermeni anayasasını onaylayıp, Ermenileri kendini yöneten bir ulus statüsünde tanıdı. (Berkes 2004:228 ; Dumont 1995: 124)

²⁰ 30 Haziran 1856’da Jas. Brant’ın yazdığı bir memorandum, Türk hükümetinin eğer sıkı bir şekilde denetlenmezse asla reform yapmayacağını; sultanın tam bir despot olduğunu ve yönetime müdahale ettirmediğini, medeni olmaları için Türklerin en başta dinlerinin değiştirilmesi gerektiğini, en akli başında ve saygın kimselerin tüccarlık yaptığını, Ermenilerin Türklerden ahlakça farklı olmadıklarını ve eğer ellerine fırsat geçerse diğer mezheplere asla müsamaha etmeyeceklerini, sonuç olarak bunca gözlemden sonra Türkiye’nin asla Avrupa milletler topluluğunun bir üyesi olamayacağına inandığını bildiriyor. (British Documents On Foreign Affairs 1994: 8-17)

5. OSMANLI DEVLETİ'NDE REFORM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile yerleşik toplumsal yapısına kısmen son derece ters adli, idari, hukuki yeni düzenlemeler getiren Osmanlı Devleti'nin bu reform hareketlerine niçin teşebbüs ettiği, hangi şartlar altında söz konusu fermanları yayınladığı, Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın bu reform hareketlerinde ne derece rol oynadıkları tarihçiler için ilâ nihaye tartışma mevzusu olagelmıştır.

Reform sürecinin, Osmanlı Devlet adamlarının devletin kötü gidişatını hiç olmazsa bir süre durdurabilmek kaygılarıyla mı başlatıldığı yoksa bunun dıştan gelen tazyikler neticesinde mi olduğu hakkında farklı fikirler öne sürülmüştür. Lakin herkesin üzerinde birleştiği yegane husus, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde reforme edilmeye duyduğu şiddetli ihtiyaç olmuştur.

Osmanlı reform hareketi, Osmanlı batılılaşması ile elele yürüyen bir süreçtir. Osmanlı reformları mecburen batı etkisiyle şekillenmişlerdir çünkü bu gün olduğu gibi o dönemde de Avrupa değişen ve dünya merkezi haline gelen, ve Osmanlı Devleti'ne komşu olması hasebiyle de etkilenilmesi kaçınılmaz olan bir coğrafyadır²¹. (Ortaylı 2003:25)

Osmanlı reformlarının dönüm noktaları olan iki fermanın da ortak noktasının, devletin zor durumda kalıp son derece desteğe ihtiyaç duyduğu

²¹ "Osmanlı batılılaşması batıyı hayranlıkla değil zorunluluk nedeniyle tercih etmiştir. Batılılaşma bir dış zorlamadan çok bir iç kararın sonucudur. Çağdaş tarihçilerimizin bolca başvurduğu dış zorlama unsuru için ileri sürülen kanıtlar daha çok imparatorluğun siyasetine yön verdiğini iddia eden megaloman diplomatların hatıralarıdır. Bunlar büyük olayları ve tarihi oluşumları değerlendirirken başvurmak için önemli olsa bile çok yetersiz kalan bazen de yanıltan tarih belgeleridir. (Ortaylı 2003:25)

durumlarda ya askeri destek sağlamak yahut Osmanlı içişlerine müdahaleyi engellemek için ilan edilmesi de dikkat çekicidir.(Dağı 1999:325)

Buna dayanarak, Osmanlı reformlarının temel amacının “Gittikçe artan ölçüde Avrupa gücü ve uygarlığı tarafından düzene sokulan bir dünyada yaşayabilir ve rekabet edebilir bir statüyü yeniden kazanmak ve özellikle Balkan vilayetlerinin ve Mısır’ın dağılmasını engellemek” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Lakin Osmanlı devlet ricalince, devletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma maksadıyla uygulamaya konan Tanzimat reformlarının Osmanlı kamuoyunu rahatsız eden ve bu gün dahi tartışılan bir yönü de Avrupa devletlerinin bu süreçteki müdahalesi olmuştur.

Osmanlı tebaası Hristiyanları reform hareketinin mihenk taşı olarak alan Avrupalı diplomatlar, dağılma sürecindeki Osmanlı Devleti’nin Balkan yarımadası ve Akdeniz havzasındaki gayrimüslim azınlıklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemişlerdir. Rum Ortodoks tebaanın hamiliğine soyunan Rusya’yı güya engellemek isteyen Avrupa devletleri de Katolik ve Protestan milletlerinin hamiliğini alarak Osmanlı yönetimine müdahil olmanın yolunu bulmuşlardır. (Sonyel 1993:154)

Osmanlı tebaası tüm milletler için eşitlik ve adalet getirmesi beklenen reformlar, Osmanlı ricalinin umduğunun aksine, esas dertleri hristiyan azınlıkların kontrolünü ele geçirmek isteyen Avrupalı devletlerce baskı aracı olarak kullanılmıştır.İngiliz, Fransız, Rus sefirlerinin yoğun baskılarına maruz kalan Babıali’de “ Bize suflörlük ediniz fakat sahneyi ve rollerin icrasını bize bırakınız” diyecek basirette Keçecizade Fuat paşa ayarında devlet adamları olmasına rağmen, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu kritik vaziyet Avrupa müdahalesini kabule mecbur bırakmıştır. (Engelhardt, 1976:24)

5.1. Osmanlı Kamuoyu ve reformlar

Osmanlı devlet ricali mecburi reform sürecini “sivilizasyon” yani medenileşme olarak kabul ederken Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaası için reformlar çok farklı anlamlar ifade etmişlerdir.

Osmanlı Müslümanları için reformların anlamı, 1839 Tanzimat Fermanı’na kadar bir gömlek üstün oldukları hristiyan tebaaya sürekli ödün vermek, onların ve Avrupalı hamilerinin taleplerini karşılamak anlamına gelirken; gayrimüslimler için reformlar uluslaşma sürecinde atılan adımlar ve bu süreci destekleyen imtiyazlar olmuşlardır.

Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlar bu süreçte hususen tepki çekmişlerdir. Büyük devletlerin koruması altına giren, böylece beratlı statüsü kazanarak hiç görmediği bir ülkenin korumasıyla çoğu vergiden ve mahkemeden muaf hale gelerek güçlenen ve zenginleşen Osmanlı hristiyanları, Müslüman halkta nefret uyandırmıştır. İngiliz himayesindeki Rumlar ve Maltalılar, Avusturya himayesindeki Hırvatlar ve genel olarak Avrupa’nın ayaktakımı özellikle Kırım savaşından sonra sahil şehirlerini adeta istila etmiş, bir yandan güvenliği tehdit ederek Müslüman tebaanın huzurunu kaçırmış diğer yandan da kısa yoldan kar etme maksadıyla sık sık Osmanlı devleti aleyhine tazminat talep etmek için konsolosluk mahkemelerine başvurmalarıyla batı düşmanlığını körüklemişlerdir. Öyle ki Baron Prokesch: “Kendilerini bizim uygarlaştırdı, ilerlememizin sırlarını öğreteceğimiz Türkler dışında en azından görünüşte saygıya değer başka bir halk yoktur” demek zorunda kalmıştır.(Davison 2005:76)

Toplumsal terazinin diğer kefesinde olan Müslüman tebaa ise bu süreçte adeta kimsesizdir. Kendisini himaye edecek ne bir ruhani lider ne de bir Avrupalı devlet olmayan hatta Avrupa'nın varlığından bile çoğu kez haberdar bulunmayan Türk köylüsü esasen reforme edilmeye sıradan gayrimüslim tebaadan çok daha muhtaç haldedir. Tanzimat Fermanı ile getirilen beş yıllık mecburi askerlik hizmetine tabi olan Türk nüfusun bu durumu, 4 Temmuz 1863 tarihli The Times gazetesine Türklerin askerlik mecburiyeti yüzünden hristiyan nüfusun karşısında hızla eridiği ile ilgili haber dahi olacaktır.(The Times, 4 Temmuz 1863)

1856'dan sonra Avrupa ile bütünleşmek için Fransız sistemi örnek alınarak atılan adımların ki nizamiye mahkemelerinin kuruluşu, vilayet kanununun tesisi edilerek mahalli idarelere geçilişi, hristiyanların devlet memuriyetine kabulü bunlardan bir kaçıdır, oluşturulmaya çalışan Osmanlı milletini daha da bölmeye müslüman halkın reformlara tepkisini arttırmıştır. Gayrimüslimlere devlet memuriyetinin verilmesi mesela 1868'de üçte biri hristiyanlardan oluşan şura-yı devletin kuruluşu, 1869'da vatandaşlığı din temelinden koparıp toprak esasına bağlayan yeni vatandaşlık yasasının çıkışı, azınlıkların yeni nizamnameler ile kendi cemaatlerinde millet ekseninde örgütlenişi Osmanlının gayrimüslim tebaasına yeterli gelmemiş, eşitlik değil özerklik isteyen tavırları bu tepkiyi haklı çıkarmıştır.²²(İnalcık 2005:204 , Erdemir 2002:643)

Misyoner faaliyetlerinin serbest hale gelişi de müslüman halkı rahatsız eden bir diğer meseledir. 3 Ağustos 1864 tarihli The Times'da: "Ermeniler ve Türkler arasında Protestanlığın Islahat fermanından sonra hızla yayıldığı, geçenlerde bir Türk ailesinin hristiyanlığı seçtiği ama buna rağmen hiçbir tepki görmediği, dünyada şu an Türkler kadar misyonerlere toleranslı bir

²² 14 Nisan 1863 tarihli The Times gazetesi : "Sultan Abdülmecid devrinde tesis edilen milletlerin kardeşliği ilkesinin ihlal edilmeye başlanıldığı, Pera'daki gayrimüslimlere karşı müslüman fanatisizminin yükseldiği" ni haber veriyordu.

devlet ve millet olmadığı, sultanın hristiyan kilise ve vakıflarına her türlü yardımı yaptığı” haberi şüphesiz doğruluk payı taşıyordu.

Askeriye ve İlimiye sınıfını geri plana iten Avrupalılaştırmış bürokrasi, görünürde devlet ile Müslüman nüfus arasında bir köprü olmaktan çıkmış, Avrupalı diplomatların desteğiyle ekonomik ve kamusal hayatın her dalında üstünlüğü ele geçiren azınlıkları kollayan ve dış müdahaleye devlet kapısını ardına kadar açan bir konuma gelmişti.²³ (Anderson 2001:184 ; Berkes 2004:246)

Öyle ki 5 Nisan 1877 tarihli The Times gazetesinde yer alan, Kürdistan vilayetinden gelen bir mebusun konuşması Müslüman halkın bu husutaki hassasiyetini çok güzel yansıtıyordu : “Yokluktan bahsediyorsunuz ama ben İstanbul’da süslü elbiseler, lüks saraylar ve gösterişli faytonlar görüyorum. Gerçek yokluğun ne olduğunu bilmek isterseniz benim yaşadığım yere gelin! Ben de vilayetimdiki insanların çoğu gibi paçavralar içinde dolaşıyorum ve ancak büyük fedakarlıklarla, sizin aranızda makul gözükebilmek için bu ceketi tedarik edebildim. Buna rağmen hala ülkemin varlığı ve onurunu korumak için tekrar paçavralar giymeye razıyım. Hiç kimsenin bizim işlerimize karışmaya hakkı yoktur ve biz Osmanlılar yabancı müdahalesini kesinlikle protesto etmeliyiz!” (The Times, 5 Nisan 1877)

Reform sürecini Müslüman halkın gözünde olumsuz kılan bir diğer mevzu, iktisadi durumun giderek kötüleşmesidir. 1876’da mali iflasını ilan eden Osmanlı Devleti, Avrupa bankaları ve onların komisyoncusu olan sarraflardan yüksek faizli borçlar alarak ekonomik varlığını sürdürmeye

²³ Ziya Paşa’nın deyiimiyle Tanzimat ricali imparatorluğun zayıflama günlerinde üzerine binen yükü ziyadesiyle arttırmışlardır: “Devlet 1000 tarihinden 1255’e değin (1592-1839) canib-i inhitata bir çift beygirli araba süratiyle yürümüş ise 1255’ten 1285’e kadar (1839-1869) şimendifer hızıyla koşmuştu” (Lewis, 2004:171)

abalıyordu. 13 Mart 1877 tarihli The Times gazetesi de bu durumu: “Osmanlı kaymesinin değerinin çok düştüğü, memur maaşlarının değerinin yarıya indiği, İstanbul’da oniki bin sarrafın olduğu, bu yüzden adının Sarrafopoli olarak değişmesi gerektiğini” şeklinde haber yapıyordu.

5.2.Osmanlı Reform Sürecinde İngiltere

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren İngiliz hariciyesi Osmanlı Devleti’nin bekası ile yakından ilgilenmiştir. Bunun temel sebebi bellidir. İngiltere gibi tüccar bir devlet için can damarı olan Hindistan yolunu tehlikeye atacak bir gücün, Akdeniz’e ve onun kapısı olan Türk boğazlarına yerleşmesi İngiliz menfaatlerine son derece aykırıydı.

Ancak İngiltere Mısır meselesinin ortaya çıkışı ve müteakiben Hünkar İskelesi antlaşmasının imzalanışına kadar, Osmanlı Devleti’nin düştüğü vaziyeti ciddiye almayıp, mümkün olduğunca diplomatik yollardan ilişkisini sürdürmüştür. Ne zaman ki Osmanlı Devleti aresizlikten Rus yardımına muhtaç olmuş ve Rus filosu Boğaziçi’ne girmiştir, İngiliz hariciyesi durumun vehametini kavrayabilmiştir.

Bu yol ayırımına gelindiğinde İngiliz devlet adamları kendi kendine yetebilecek ve Rusya’nın Akdeniz’e inmesini önleyecek bir Osmanlı Devleti’ni tercih etmiş ve reform sürecini destekleme kararını almışlardır. Reforme olmuş bir Osmanlı Devleti İngiltere’nin stratejik müttefiki olarak Ruslar’ın Orta Asya’ya sızmasını önleyebilecek, Süveyş ve Mezopotamya zerinden İngiltere’nin Hindistan’a ulaşımını sağlayacak, milyonlarca hristiyan tebaasına

daha güvenli bir ortam verecek ve en mühimi İngiliz mallarına münbit bir pazar sunacaktı. (Cunningham 1993:67)

İngiliz devlet adamları bu fırsatların farkında oldukları için 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı reformlarının yanında yer almayı tercih ettiler. Hatta 1833'te Palmerston İstanbul'daki İngiliz elçisine yolladığı mektupta "en büyük hedefinin Osmanlı Devleti'nin ordusunun, donanmasının ve mali yapısının reforme edilerek kendisine yeter bir hale getirilmesi olduğunu" belirtti. (Kutluoğlu 1999:84)

Aslında İngiltere Osmanlı iç ve dışişlerine müdahil olmaya başlamadan çok evvel ve yolları ayrıldıktan sonra da devam edeceği şekilde Osmanlı kendini reforme etme yoluna girmişti. Ancak İngiliz politikacılarının kendilerini Osmanlı Devleti'nin restorasyonunda önemli bir rol oynuyor addetmeleri İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını pekiştirdi. Osmanlı devlet adamları da kapıdaki Rus tehdidi sebebiyle ehven-i şer olarak İngiltere'ye ses çıkarmadılar. (Hale 2002: 26)

Osmanlı reformuyla yakından ilgilenen başlıca iki İngiliz vardı. Birisi hariciye nazırı Lord Palmerston diğeri ise İstanbul'daki İngiliz sefir-i azamı Lord Stratford Canning.

Palmerston Rus karşıtlığıyla bilinen bir İngiliz milliyetçisiydi, Canning ise her şeyden önce koyu bir evanjelik. İkisinin de Osmanlı üzerindeki arzuları farklıydı ama bir noktada mutabık kaldılar. Her ikisi de pragmatik bir anlayışla Osmanlı Devleti'ni Rus tehlikesine karşı bir set olarak görürken, Canning aynı zamanda Osmanlı gayrimüslimlerini kendine hedef seçmişti.

Hoş İngiltere Osmanlı Devleti'ne teklif edebileceği neye sahipti? 1850'lere kadar nüfusunun %10'u dilenerek hayatta kalmaya çalışıyordu..

Katolik Bağımsızlık Kanunu ancak 1829'da kabul edilerek İrlanda halkına oy ve seçim hakkı verilmişti. 1846 kıtlığında ticari çıkarlar ve mezhep düşmanlığı sebebiyle ölüme terk edilen İrlanda halkı açlıktan ölmek için göç ediyordu. Sömürgelerde yaşayan yüz milyonlarca insan en basit haktan yoksunken, İngiltere'deki Yahudiler 1860'a kadar vatandaş kabul edilmiyorlardı. 1832'de kabul edilen büyük reform yasası bile ancak her otuz kişiden birine seçme hakkı tanıyordu. 1839'da İngiltere aslında Osmanlı'ya örnek gösterebilecek pek bir şeye sahip değildi. (Özdemir 2002:576)

Batılı anlamda reforme olmak hele ki İngiltere gibi parlamenter sisteme sahip bir devlet için, meşruti rejime de geçiş anlamı taşımalıydı. Lakin ne Palmerston ne de Canning Osmanlı Devleti'nden böyle bir talepte bulunmadılar. Onların imparatorluğun siyasal ve toplumsal yapısının kökten değişmesi gibi bir düşünceleri yoktu. Rusya'ya karşı durmasını sağlayacak kadar askeri ve mali durumunu düzeltmesi kafi idi. Bu yüzden ki Avrupa'da her mutlakîyetçi devlete parlamenter sistemi tavsiye eden Palmerston, 1848 ihtilalleri boy gösterdiğinde dahi bunu sultandan istemedi. Canning ise Hristiyanların hukuki eşitliğinin sağlanmasında ve İngiliz nüfuzu altında bir Protestan cemaatinin oluşmasını amaç edinmişti. (Anderson 2001:111)

Hatıratında kendisini Osmanlı reform sürecinde çok önemli bir yere koyan Stratford Canning, belki de İlber Ortaylı'nın işaret ettiği gibi megaloman bir diplomattı. Daha Londra elçisi iken Reşit Paşa'nın onunla görüşmesini : “..bana işin neresinden başlanması gerektiğini sormuştu. Ben de ta baştan diye cevap verdim. Nasıl baştan diye sorusunu tekrarladı. Tabii can ve mal emniyetinden dedim. Şeref, haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi diye sordu. Şüphesiz dedim.” diye anlatırken, Kırım Savaşı öncesini de : “Reşit Paşa elimi öptü ve gözlerinde yaşlar akarak yurdunu bunca tehlikeler ortasında yalnız bırakmamamı diledi” olarak nakletmiştir. Padişah üzerinde de son derece etkili olduğunu “Osmanlı Hükümeti apansız değişti. Reşit ile sadrazam azledildi. O saat padişaha çıktım, yeniden

vazifeleri başına getirildiler” sözleriyle iddia ediyordu. (Poole 1999: 97, 144, 148)

Osmanlı Devleti’nin reforme olması için çabaladığını söyleyen Stratford Canning’in aslında bir Turcophil yani Türksever olmadığını bizzat biyografisini yazan Stanley Lane Poole belirtmiştir. “O, eğer doğu hristiyanlarından birini bile uygun görmüş olsaydı, Osmanlı Devleti’nin yıkılıp yerine bir hristiyan devletin kurulmasından asla kaçınmazdı”. Nitekim Canning, 1876 Bosna-Hersek krizinde The Times’a yazdığı bir makalede “Sırp’ların yönetme zafiyeti hristiyan olmaları hasebiyle hoş görülebilir” diyordu.²⁴ (Kedourie 1987:12)

İngiltere çıkarları devam ettiği müddetçe Osmanlı reformlarını teşvik etti. Fakat Kırım Savaşı’ndan sonra Rusya’nın bir müddet kabuğuna çekilmesi daha sonra da dikkatini Orta Asya’ya yöneltmesi ve değişen ticaret yolları, İngiliz hariciyesinin de Osmanlı Devleti’nin bekasına daha az ilgi duymasına yol açtı. Mesela Lord Clarendon 1865’te “Eğer bizim yöntemlerimizle iyileşemiyorlarsa onları iyileştirmenin en iyi yolu dünyadan söküp atmaktır!” demişti. (Kedourie 1987:5)

İngiltere’nin Osmanlı reformlarına bakış ve desteğinin esasen ne kadar ince hesaplar ve çıkarlar üzerine kurulduğunu Lord Salisbury’nin 20 Mayıs 1875 tarihli konuşmasından anlayabiliriz: Lord Salisbury burada Hindistan müslümanlarının reforma ihtiyaçları olmadığını, çünkü bir milletin ancak kendi yöntemleriyle ve kendi isterse reform hareketine kalkışması gerektiğini, dışarıdan yapılacak baskıların bir çam ağacının zorla meşe yapılmaya

²⁴ Stratford Canning 22 Kasım 1858 tarihli memorandumda, Osmanlı reformunun önündeki büyük engellerin daha ziyade dini önyargılar, eğitimin yetersizliği ve kötü yönetimden kaynaklandığını ; para, bilim ve işgücüyle önde olan batının, Kur’an, harem ve karmaşık bir dille nasıl izlenebileceğini yazıyor.(British Documents On Foreign Affairs 1994.19-23)

alışılması gibi zararlı neticeler doğuracağını bu yüzden de kendi hallerine bırakılmalarını ifade ediyordu !

“..bunların din-i islama mensub olduklarını daima tahattur etmeli ve memalik-i garbiyenin terakkiyatının onlara cebren kabul ettirmeye kalkışmamalıyız. Milel-i mezkure kendi usulleri vechile kendi tabiatları icabınca terakki edeceklerdir. Bir am ağacını meşe ağacı gibi neşv ü nema ettirmeye asla muvaffak olamazsınız ve eğer bunu yapmaya kalkışacak olur iseniz am ağacını bozmakdan ve kendinizi muhık bir hale koymaktan gayrı bir neticeye vasıl olamazsınız....kendi memalikimizde milel-i islamiyenin terakkiyatına karşı sabr u temenni ile hareket etmeliyiz...ancak bunların kendi tabiatları icabat-ı meşruasınca hareket etmelerine müsaade edersek milel-i mezkurenin müsteid oldukları derece-i kemale varmalarını ümid edebiliriz” (Yıldız evrakı kamil paşa 86-1)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İŞBİRLİĞİNİN BOZULMASI

1. ISLAHAT FERMANI SONRASI OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1856 Paris Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne kendini reforme edecek ve güçlendirecek bir zaman dilimi sağlaması, Osmanlı devlet adamlarının en büyük ümidi idi. Ancak değişen bir dünya ve Avrupa düzeninin getirdiği kaos ortamı Osmanlı Devleti'nden de uzak kalmadı. Hızla yayılan milliyetçilik akımı, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin dağılmasını hızlandırırken, reform sürecini de yavaşlattı. Birbiri ardınca çıkan Eflak-Boğdan, Sırbistan, Karadağ ve Girit isyanları Avrupa devletlerince 1867'de verilen ve hristiyanlar lehine daha etkin reformlar talep eden nota ile Osmanlı Devleti aleyhine çözümlenirken, Rusya'nın izlediği Panslavist siyasetin de güç kazanmasına vesile oldu.¹.(Yeniçeri, 2002:856 ; Lewis 2004:121)

Müslüman ve Hristiyan Osmanlı tebaasını birbirleriyle her halükarda eşit hale getiren ve buna rağmen İngiliz büyükelçisi Stratford Canning'in beğenmediği Islahat Fermanı beraberinde bir çok kargaşayı da getirmişti. 1858'de Cidde'de İngiltere'nin kışkırttığı Müslüman Dürziler, Fransız himayesindeki Katolik Maruniler üzerine yürüdüler. Fransız konsolosunu ve İngiliz konsolosluk muavinini öldürdüler. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa buraya bir savaş gemisi gönderip şehri topa tuttu ve sorumluları kendince cezalandırdı. Osmanlı Devleti'nin içişlerine gayet ağır bir müdahale olan bu

¹ Ayrıca 1867 tarihli yasa ile Osmanlı vatandaşı olmayanların da Osmanlı Devleti'nde emlak sahibi olmasına izin verilmiştir.(Anderson 2001.190)

olay ayaklanmayı körükleyerek, 1860'ta Lübnan'da daha şiddetli hareketlerin doğuşuna sebebiyet verdi ve nihayetinde 1861 Lübnan Nizamnamesi ile burası özerk bir vilayet haline getirildi.(Armaoğlu 1999:270 ; Sander 1993:231)

Kırım Savaşı sonrası dönemde Avrupa'da değişen dengeler ve Hindistan'daki Sipahi ayaklanması , İngiltere'yi eskiden olduğu gibi doğrudan Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahil olmaktan alıkoydu. Bu yüzden de Islahat Fermanı'nı takip eden dönemde meydana gelen siyasi olaylarda, İngiltere'nin ağırlığı fazla hissedilmedi.

İngiltere 1856 sonrasında özellikle Mısır üzerine yoğunlaştı. 1854'te Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden Süveyş Kanalı'nı açma imtiyazını alması İngiliz Hariciyesini alarm haline geçirmiş ve Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi anlamına gelen bu durum, İngiltere tarafından desteklenen Suriye ve Lübnan olaylarıyla daha da kızışmıştı.İngiltere Süveyş'in bir Fransız kanalı olması halinde Yakındoğu ticaretinin ve Hindistan yolunun sekteye uğrayacağını farkındaydı. Bu ihtimale karşılık önlem olarak, 1858'de İskenderiye-Süveyş arasında demiryolunu faaliyete geçirdi.(Bullard 1971:42)

Aslında daha 1830'larda İngiliz tüccarlar Mısır üzerinden bir kanal açarak, Hindistan yolunu kısaltmayı, böylece Ümit Burnu'ndan dolaşan deniz yolunun mesafesini üçte bire indirmeyi planlamışlardı. Lakin ikinci bir boğazlar meselesinin açılmasından korkan Palmerston ve kabinesi buna itiraz ettiler. Ayrıca bu proje demiryolu ile kıyaslandığında, çok maliyetliydi. Fırat üzerinden İran körfezine ve Hindistan'a varmak, hem daha ucuz hem de daha güvenli görülüyordu.(Bailey, 1942:66)

1869'da açılan Süveyş Kanalı İngiltere'nin Osmanlı siyasetini değiştiren çok önemli bir süreci başlattı. Tüccar bir zihniyete sahip olan

İngiltere, Hindistan yolunu kısaltan, dünyanın en büyük ulaşım yolu haline gelen ve onu Türk Boğazları gibi bir çok devletin çıkarlarının çatıştığı bir bölgeden, yalnızca Fransa ile çatışmaya sevk edebilecek Mısır'ı bundan sonra Hindistan yolunun kilit taşı haline getirdi. 1875'te de Süveyş Kanalı hisselerinin büyük kısmını Hidiv İsmail Paşa'dan satın alarak buradaki siyasi ve askeri faaliyetlerine zemin hazırladı.(Küçük 1999:54; Kasaba 2005: 37)

1870'den sonra Kırım Savaşı ile kurulan Avrupa düzeni çöktü. Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi, Rusya'ya Paris Antlaşmasının kendisini kısıtlayan maddelerini kaldırmak için bir fırsat verdi. 31 Ekim 1870'te Rusya tek taraflı olarak, Paris Antlaşmasının Karadeniz'de donanma bulundurmasını yasaklayan maddesini kaldırdığını ilan etti. Hiçbir devlet buna karşı koymadı ve 13 Mart 1871'de Londra Konferansı bu durumu teyid etti. Artık Rusya Karadeniz'de savaş gemisi bulundurabilirdi.(Bullard 1951:36)

Yeniden Boğazları tehdit eden Rusya'ya karşı İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyasetini bir müddet daha sürdürmek, dolayısıyla Osmanlı reform sürecine destek vermek zorundaydı çünkü Osmanlı Devleti İngiltere ve Fransa'ya çok miktarda borçluydu, ayrıca Süveyş Kanalı'yla önemi daha da artan Mısır hala Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti hükmündeydi (Hayes 1975:260).

Lord Salisbury de 1875'te bunu vurguluyordu:

“İngiltere hariciye nezaretinin sulh ve müsalemeti muhafaza etmek ve her nerede zuhur ederse muharebe tehlikesini izale etmekten ibaret olan vazife-i azime ve mühimmesinin en garib kısmı Avrupa ile asyadaki cemaat-i islamiyyeye karşı bu münasebetle haiz olduğumuz mevkidir.....medeniyet-i islamiyye diyanatın terakkiyatı umumiyesine ve şüphesiz milel-i hristiyanienin terakkiyatına nisbetle geride

kalmıştır....Medeniyet-i islamiyye husuli terakkiyat için esasen lazım olan efkar-ı hazırayı kabul etmediği için sinin-i vefireden beri ricali siyasiye cemaat-i islamiyyeyi inhirazdan men ve böyle bir inhirazın mucib olacağı inkilabatı izale için tedabir-i lazime teharrisiyle uğraşıyorlar....zira bir millet mahvolacağı vakit hakkında hiçbir vasiyetname ahkamı icra olunmayıp mahvından sonra terekesinin taksimi maddesi dahi hiçbir kanun ile tanzim edilmemiştir. Bir milletin mahv u inkirazı terekesinin zapt u tasarrufu için bir mücadele-i meyusaneye mahal verir.....memalik-i şahanede ise işler iyi gidiyor. Zat-ı şevketsimatı hazret-i padişahi niyat ve tasavvuratı mülükanelerinde ziyadesiyle sebat ve metanet göstermekte ve din ü milletlerine emniyet-i kamileleri bulunacağı cihetle devlet-i aliyyelerince eslaf-ı hümayunları zamanında duçar olunan hal-i iğtişasdan kurtarmak için misli gayri mesbuk bir surette sarf-ı gayret ve ikdam buyurmaktadırlar. İş bu mesai ve ikalamattan matlubumuza tamamiyle muvafık netayic husule gelmiştir diyemem. Tashihini ziyadesiyle arzu ettiğimiz bir çok suistimalat ilelan mevcuttur....terakkiyat-ı mezkure devam edebilse devlet-i aliyyenin nihayetülemr muhafaza-i müsamelete muktedir bir halde bulunacağı ve mahv u inkiraz tehlikesinin artık Avrupa sulh ve müsalemetini tehdit etmeyeceği cezm-i kavlindeyim....” (Yıldız evrakı kamil paşa 86-1)

Ancak artık İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti sona doğru yol alıyordu. 1867’de Londra’daki Avusturya elçisinin söylediği gibi: “Lord Stanley Türkler için ne bir sempati ne de özel bir alaka hissediyor. Eğer Türkler Avrupa’dan yok olurlarsa çok üzölmeyecektir. Zorluk onların yerine kimin konulacağıdır” anlayışı İngiliz Hariciyesine egemen olmaya başlamıştı.(Kedourie 1987:10)

2.1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA İNGİLTERE'NİN TUTUMU

1856 Paris Antlaşması hükümlerince Karadeniz'de donanma bulundurması yasaklanan Rusya, Avrupa'da değişen güç dengelerinden istifade ederek 1870'te bu maddeyi tanımadığını ilan etmiş ve 1871'de Londra Konferansı ile de bu ihlali resmen meşrulaşmıştı. Kırım Savaşı'nın yaralarını saran Rusya bundan sonra güneye inme siyasetine geri döndü. 1871'de Alman birliğinin kuruluşu ve Balkanlar'a doğru yayılmayı amaçlayan Pancermen hareketinin doğuşu, Rusya'nın, Osmanlı tebaası olan Slav kökenli milletleri kullanarak güneye doğru genişleme projesi anlamına gelen Panslavist siyasetini hızlandırdı.(Karat 1988: VIII, 63)

1875'te Hersek'te Hristiyanların müslüman köylüleri katletmeleriyle başlayan ve 1876'da Bulgaristan'a ve Sırbistan'a da sıçrayan bir isyan Rusya'ya beklediği fırsatı verdi. Osmanlı Devleti'nin asileri zor kullanarak bastırması, başıbozuk Osmanlı birliklerinin isyancıların yanı sıra sivil Bulgar halka da şiddet kullanması üzerine Rusya, Avusturya ve Almanya 30 Ocak 1876'da Andrassy Notası, Mayıs 1876'da ise Berlin Memorandumu ile Osmanlı Hükümeti'ne ultimatolar vererek; Sırp asilerle ateşkes ilan edilmesini, ayaklanan bölgelerde reformlar yapılmasını, Osmanlı Devleti'nin asileri affetmesini ve halkın zararlarını tazmin ederek, tüm bunların da Avrupalı konsoloslar gözetiminde yapılmasını talep ettiler. (Sander 1993:233)

İngiltere'de Rusya'nın bu teşebbüslerine cevap vermekte gecikmedi. İktidarda bulunan Benjamin Disraeli hükümeti, Rus karşıtlığıyla biliniyordu. Rusya'nın Orta Asya'da ilerleyişi, Taşkent, Buhara, Hive ve Hokant hanlıklarını ele geçirerek Hindistan'ı doğrudan tehdit eder hale gelmesi esasen İngiltere'nin Rusya ile arasını açmıştı. Hint Müslümanlarının sempatisini kazanmak ve Osmanlı Devleti'ni savunmak için Disraeli Mayıs

1876'da İngiliz donanmasını Çanakkale Boğazı'na gönderdi. Ancak İngiltere bir yol ayrımına geliyordu. Kolonel Home, İstanbul'dan yolladığı raporda “artık Türkiye ile bağımızı kesmenin ve payımızı almanın zamanı gelmiştir” derken, İngiliz Dışişleri bakanı Lord Derby Kasım 1876'da gerekirse savaşa dahi gireceklerini açıkladı.² (Kurat 1990:80 ; Kırkpınar 2004:43)

İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını açıklarken, bir taraftan da İngiliz kamuoyunu yatıştırmak için Rusya'nın yaptığını yapıyor, Osmanlı tebaası Protestanların haklarının genişletilmesi için Babıali'ye başvuruyordu. Bu başvuru üzerine toplanan Meclis-i Vükela'dan çıkan karar şöyleydi:

"Teb'a-yı gayri müslime-i Devlet-i Aliyye'nin Protestan mezhebine sâlik olan efradının kiliselerine aid mesâlihın ve hususât-ı âdiyelerinin vâsıta-i rü'yeti olmak üzere Protestan vekili namıyla Dersa'adette bir me'mur-i mahsûsî var ise de vilâyâtca idareleri gayri muntazam bir halde olduğundan ve onlar için cemâ'at namına olacak bir hey'et teşekkül edememesiyle Protestan devlet ve hükümetler kendülerine memalik-i Devlet-i Aliyye'de mezheb-i mezkûr efradının hâmi-i maneviyesi hükmünde tutmakda olduklarından şu hallerin ıslah ve tanzimi ehemm ve elzem görünerek... Protestan mezhebinde bulunan teb'a-yı Devlet-i Aliyye için bir nizâm-ı mahsûsî vaz'ı muktezî olduğu misüllü bu sureti Islahat ferman-ı âlîsi hükmünce milel-i gayri Müslime cemâ'atlerinin tanzim-i idareleri için mev'ûd ve mukarrer olan mevadd-ı esasiyye cümlesinden bulunmağla ve Protestanlığın sair mezâhib-i iseviyye gibi bir merci'-i ruhaniyyesi

² 21 Ekim 1876 tarihli The Times gazetesinde çıkan makale “Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde son noktaya geldiğini, İngiltere'nin bu zamana kadar duruma müdahale ettiğini lakin artık ne yapması gerektiğinin muğlak olduğunu, medenileşememiş Türkler dağılırken belki de yeni bir Mısır, Yunanistan yahut Sırbistan'ın doğacağını” iddia ediyor.

olmadığı cihetle te'sis edecek kavâid-i idarenin haricen hiçbir tarafa... mahzuru olmayub maksad-ı aslî mesalih-i mahsûsa ve umûr-ı mezhebiyyelerince bir hey'et-i idare teşekkülünden ibaret görüldüğüne binâen komisyonun esâs-ı mülâhazatı tasdik ile beraber... mezkur nizâm-nâmenin ilân kılınması..." (Y-A.Res I/12).

İngiliz kamuoyu ise zorda kalan İngiliz hükümetinin tam tersine Türk düşmanlığıyla doluydu. Dini duygulardan kaynaklanan mevcut hoşnutsuzluk, Osmanlı karşıtı bir tavra dönüşüyordu. Liberal Parti'nin başında olan Gladstone Türk düşmanlığını ve dini duyguları kullanarak, Disraeli hükümetine amansız bir muhalefet yürütüyordu.³ Bulgar isyanı başlayınca, Hristiyanlar katlediliyor diyerek İngiliz halkını ayağa kaldırdı. 1876 Eylül ayında basılan "The Bulgarian Horrors And The Question Of The East-Bulgaristan'da Zulüm Ve Doğu Sorunu" adlı kitabı bir ayda ikiyüzbinden fazla sattı ve İngiliz kamuoyundaki Osmanlı yanlısı son kırıntıları da yok etti. (Anderson 2001:200)

İngiltere, Rusya'nın Bulgaristan olaylarının tek hakimi olmasından korkarak, gidişata müdahalede bulundu ve Osmanlı Hükümeti'ne Balkanlar'da gerekli reformların kararlaştırılması için bir konferans toplaması teklifini yaptı. 23 Aralık 1876'da İngiliz girişimiyle toplanan Tersane Konferansı açılırken, Osmanlı Hükümeti meşrutiyeti ilan ettiğini, artık bir parlamento kurulduğuna göre Balkanlar'da ıslahata gerek olmadığını bildirdi. Konferans esnasında Bulgaristan'a muhtariyet tanımak, Sırbistan'ın ise topraklarını genişletmek gibi Osmanlı'nın varlığını imkansız hale getiren bir

³ " Türkler zaptiyeleriyle taslarını, taraklarını toplasın Bulgaristan'dan çekilsinler " diyen Gladstone'un tersine, İngiliz menfaatleri için Türk yanlısı tavır takınan Benjamin Disraeli, "Yahudi!" diye parlamentoda tahkirane bir protestoya dahi uğramıştı.(Ortaylı 2002:896)

çok teklif, Osmanlı devlet adamlarınca reddedildi ve Ocak 1877’de konferans bir sonuç alınamadan dağıldı.⁴ (Karpas 2002:874 ; Kürkçüoğlu 1978:26)

Lord Salisbury Mart 1877’de Lord Lytton’a yazdığı mektupta :“Artık ikna oldum ki bir zamanlar İngiliz çıkarlarına uygun gelen Osmanlı hanedanlığını devam ettirmek imkansızdır ve artık İngiliz çıkarlarını birtakım toprak düzenlemeleriyle doğrudan savunmanın zamanı da gelmiştir, korkum odur ki biz bunu yapana kadar Fransa yahut Almanya daha evvel davranır” diyerek İngiliz siyasetindeki dönüşümün sinyalini veriyordu.(Kedourie 1987: 21)

Tersane Konferansı sonuçsuz kalınca Rusya 24 Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Rusya’nın savaş ilan edişinde, Selanik yoluyla Akdeniz’e çıkış yolu olarak kullanacağı büyük Bulgaristan hayali vardı. Ayrıca Rusya 1876’da mali iflasını ilan eden Osmanlı Devleti’nin zor durumuna güveniyor ve bundan dolayı İngiltere’nin onun yanında yer almayacağını tahmin ediyordu.(İnalçık 2005:204)

Rus orduları İstanbul’a doğru süratle ilerlerken, İngiltere tarafsızlığını ilan etti ve Osmanlı ordusuna ihtiyacı olan silahları satmaktan bile kaçındı. Artık Osmanlı Devleti Rusya karşısında yalnızdı. 15 Mayıs 1877 tarihli The Times gazetesine verdiği mülakatta Lord Derby “İngiltere’nin Osmanlı ile Rusya arasında tarafsızlığını koruyacağını, Türklerin Avrupa’nın ortak kararına direnmelerinin sonuçlarına katlanmaları gerektiğini” söylerken bu açıklaması İngiliz donanma ve ordusunun yardımını ümit eden Babıali’yi şok ediyordu.

⁴ 26 Şubat 1877 tarihli The Times gazetesinde “Rusya’nın Türkiye’deki Hristiyanları koruma çabasının İngiliz hükümetince tanınması gerektiği ancak Türkiye’ye gerekli reformlar için altı ay ile bir yıl kadar süre verilmesi” haberi yer alıyordu.

Hem batıdan hem doğudan ilerleyen ve Yeşilköy önlerine kadar gelen Rus ordusu karşısında, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imza edilerek savaş sona erdi. Ancak bu antlaşma ile Rusya'nın Makedonya ve Ege sahillerini kaplayan büyük Bulgaristan hayaline kavuştuğunu gören İngiltere, duruma müdahale etmesi gerektiğini görerek yeni bir antlaşma için her iki tarafa baskı yaptı. Bunun neticesinde 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması imzalanarak, Rusya'nın elde ettiği topraklara sınırlama getirildi. Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olurken, Makedonya Osmanlı Devleti'ne geri verilerek, Rusya'nın Akdeniz'e çıkışı önlendi. (Karpas 2002:878)

İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı Devleti'ne yardım etmediği gibi, çaresizliğinden istifade ederek onunla pazarlığa oturdu. Ayastefanos Antlaşmasının pek ağır koşullar içeren maddelerini hafifletmek kaydıyla, Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı istedi. Rusya'nın İran körfezine ulaşmasını önlemek için, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının korunması ve gerektiğinde askeri müdahale için Akdeniz'de hem Anadolu hem de Suriye'ye yakın bir üssü olması İngiltere için önemliydi. Mayıs 1878'de bu teklifi yapan Disraeli hükümeti, 4 Haziran 1878'de Kıbrıs adasını Osmanlı Devleti'nden olağanüstü şartlar sona erdiğinde geri vermek kaydıyla devraldı. (Sander 1993:238)

"Zât-ı hazret-i padişahi Kıbrıs Adası'nı asker ikame olunmak ve idare edilmek üzere verdiği sırada yalnız ikame-i askeriyyenin devamı müddetince Ada'nın İngiltere nâmına idaresi ve konsolosluk ve ticaretçe olan mesâlih ve münâsebâtının tanzimi için Babıâli'nin her güne teftiş ve nezareti haricinde kanunlar yapmak salâhiyyetini İngiltere Kraliçesi hazretlerine havale ve ahz eylemişlerdir" (Y-A. Res 1/44).

4 Haziran 1878’de Kıbrıs’ın Osmanlı Devleti’nden ilhak edilmesinden sonra, Başbakan Disraeli Lordlar Kamarasında “Asya ikimiz için de yeteri kadar büyük,Rusya ile aramızda süregelen bu savaşlara, bu gerginliğe lüzum yok” diyerek bir yandan İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü koruma siyasetinde geldiğı noktayı ifade ederken diğerk taraftan da Rusya ile mücadele sahasının artık Orta Asya’ya kaydığını belirtiyordu. (Hayes 1975:268)

3. 1878 SONRASI OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1876’da Bulgar meselesinin ortaya çıkışından itibaren Disraeli hükümeti, İngiliz çıkarları gereğı Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştı. Lakin bu durumu kullanarak, Osmanlı aleyhine dört yıl süren bir kampanya başlatan Liberal Parti ve Gladstone 1880’de iktidara gelmeyi başardılar. Osmanlı hükümetini “sahtekarlık ve yalancılığın dipsiz kuyusu” olarak tanımlayan Türk düşmanı Gladstone, İngiltere’yi tamamen Osmanlı Devleti’nden uzaklaştıran adımları atmakta beis görmedi.(Fromkin 1993:17 ; Bullard 1971:37)

1878 Berlin Antlaşması ile Ermenilerin meskun oldukları yerlerde reform yapılması şartını getiren ve Emeni meselesini ortaya atan İngiltere, Ermeni davasına can-ı gönülden inanan Gladstone ile Türk-İngiliz işbirliği mazisine tamamen set çekti. İstanbul’daki İngiliz elçisi Sir William White (1887-1891) Gladstone’un emriyle, Osmanlı Hükümeti’nden Ermenilere muhtariyet verilmesi talebinde bulununca iki devletin arası iyice soğudu.⁵(Küçük 1999:56).

⁵ 3 Ocak 1877 tarihli The Times gazetesi: “Eski Osmanlı ruhunun yeniden dirildiğı ve Van civarındaki düzenli Osmanlı birliklerinin Kürtleri Ermenileri öldürmekten

İngiltere'nin ilgisi yüzyılın geri kalanında Fransa üzerine yoğunlaştı. Fransa'nın sömürgeci arzuları İngiltere ile Mısır'da çatıştı. Ünlü yazar Flaubert, İngiliz- Fransız rekabeti hakkında "İngiltere bir gün Mısır'ın yegâne hakimi olacaktır. Aden'i elinde tutuyor, Süveyş sayesinde Kahire'ye varması hiç sorun değil. Bu olursa Fransa ancak iki hafta sonra duyacaktır!Avrupa'daki ilk kıvılcımda İngiltere Mısır'ı, Rusya İstanbul'u alacak ve biz Suriye dağlarında katledilip kalacağız!" hayıflanırken, 1881'de Tunus'u işgal eden Fransa'ya İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal ederek misilleme yapmakta gecikmedi. Ne ilginçtir ki aynı şeyi Rusya yaparsa bunun Osmanlı'yı çökerteceğini iddia eden İngiltere, Mısır'ı işgalini Osmanlı'nın güvenliğini sağlamak için gerekli bir adım diye takdim edebiliyordu! (Said, 1995: 194 ; Kissenger 1998:131; Hayes 1975:267)

Aslında Avrupa'da 1871-90 arasında sürececek olan Bismarck'ın liderlik ettiği Alman üstünlüğü dönemi başlamıştı. Almanya'nın kimyasal maddeler ve makina, Amerika'nın elektrik sanayindeki gelişmeleri, sanayi ve eğitimini aynı seviyede geliştiremeyen İngiltere için bir darbeydi. Asker ve cephane iki nokta arasındaki en kısa düz çizgide taşınır olunca, demiryollarının gelişmesi kara gücü ile deniz gücü arasındaki stratejik dengeyi ikincinin aleyhine değiştirmişti. 19.yüzyılı İngiliz mallarını pazarlayacak siyasi ve ticari taktikler ile liderliğe oynayarak geçiren ama artık Alman mallarının istilasına uğrayan İngiltere için geçmişteki parlak günlerin sonu gelmişti.(Newsome 1997:126 ; Fromkin 1993:18)

alıkoyacak yerde köyleri yaktıklarını iddia ediyor, kendisine rağmen Türkiye'nin reforme edilmesi gereğini" savunuyordu.

17 mart 1877 tarihli The Times ise Osmanlı Devleti'ndeki hristiyanlar arasındaki husumete dikkat çekerek, Rumların Ermenileri Türk aslanının emrindeki hristiyan çakallar olarak nitelediğini haber veriyor.

1877-78 Savaşı sonunda büyük topraklar kaybeden ve dağılma sürecine giren Osmanlı Devleti, yükselen Almanya'ya karşı ortaya çıkan İngiliz-Rus ittifakıyla, artık devletler arenasında Rusya'ya karşı yalnız kalmıştı. Kıbrıs ve Mısır'ı sözde koruma bahanesiyle işgal ederek aslında Osmanlı Devleti'nden aslan payını koparan İngiltere Osmanlı Devleti'ne vaadlerini unutmuş ve 1895'te başbakan Lord Salisbury'nin "Türk Boğazları ile hiçbir ilgimiz yoktur" demeciyle de Osmanlı Devleti'nin bekasının artık onu ilgilendirmedigini bir kere daha vurgulamıştı. Geleceğini büyük bir devletin güvencesine ve kendi stratejik önemine bağlayarak ayakta kalmaya çalışmak gibi bir hataya İngiltere ile düşen Osmanlı Devleti, bu koşullar altında yine aynı hatayı yapacak ve "drang nach osten" yani doğuya yayılma siyasetini başlatan Almanya ile işbirliğine yönelerek ömrünü tamamlayacaktı.(İnalçık 2005:205 ; Burak 2004.19 ; Mantran 1999:7)

Bu derin hayal kırıklığı ve güvensizlik, Tanzimat Fermanı ile başlayan batı eksenli reform hareketlerine ve oluşturulmaya çalışan Osmanlı kardeşliği fikrine de sekte vurmuş, II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca sürececek olan batı nüfuzu ve Tanzimat politikasına karşı İslamcılık akımının doğuşuna sebebiyet vermiştir.

Bu devrin önde gelen münevverlerinden Ahmet Mithat Efendi'nin şu beyanı Müslüman halkın duygularına tercüman olmaktadır:

“ istikbalimizin emniyeti için Avrupa devletler muvazenesinin mabihil hayatı bizim muhafaza-i istikbalimiz olduğunu dermeyen ediyorsunuz. Benim şanlı ve saadetli gördüğüm istikbal bu değildir, beyim...vaktiyle kılıcımız baş eğdirdiğimiz kimselerin saye-i lufunda yaşayıp gideceksek, yani saadet-i atiyemiz bundan ibaret kalacaksa ben o saadeti istemem. Çünkü maksadım Avrupa devletler muvazenesini muhafaza değildir; Osmanlılık şanını muhafaza etmek ve ...vaktiyle

birinci Francois'in yazmış olduğu gibi istirhamnameler yazıldığını(belki hayatım yetmeyeceği cihetle) hiç olmazsa mezarımın içinde seyredip orada müftehir olmaktır. Ya böyle olsun, ya hiç olmasın!"⁶

⁶ Ahmet Mithat, Efendi: "Namık Kemal'e Cevap", Bedir gazetesi, 1872- Cemil Meriç, s. 32'den alıntı

SONUÇ

19. yüzyılı “değeri düşük para birimi, düzensiz bir gelir, asi bir ordu, harap sınır boyları, azalan nüfus, durgun bir endüstri ve idari zafiyetlerle” karşılayan Osmanlı Devleti, dağılmasını önleyebilmek gayretiyle bir reform sürecinin içine girmişti. Bu süreçte Osmanlı Devleti, varlığını devam ettirebilmek için devletler arası denge unsurunu gözeten bir politika izleyerek hayatta kalmaya çalıştı. Giderek zayıflamasını fırsat bilen ve güneye doğru sarkan Rusya’ya karşı kendisini destekleyecek bir diğer büyük güç olarak da İngiltere’yi buldu.

Kuzey Amerika’daki kolonilerini kaybetmesinden sonra tüm dikkatini Avrupa içişlerine ve en büyük sömürgesi Hindistan’a veren İngiltere, Rusya’nın boğazlar üzerinden Akdeniz’e ve Kafkasya ile İran üzerinden Hindistan’a ulaşarak; Fransa’nın ise Ortadoğu’ya yerleşerek can damarı olan ticaret yollarını kesmesini önlemek maksadıyla Osmanlı Devleti ile işbirliğine gitmeyi tercih etti. İngiltere bu dönemde dünyanın en büyük ve güçlü donanmasına sahip olmasına rağmen, karada kuvvetli değildi. O halde yapması gereken, bu iki büyük gücün topraklarına göz diktiği Osmanlı Devleti’ne yardım ederek varlığını sürdürmesine destek olmaktı.

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması’ndan sonra Rus tehlikesine karşı Osmanlı’nın yanında yer alan İngiltere, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile bu birlikteliği ticari bağlarla pekiştirdi. 1839 Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile 1856 Islahat Fermanı arasındaki dönemde de, Rus tehlikesini ön plana alan devlet adamlarının teşvikiyle İngiliz hariciyesi Osmanlı devletine destek vermeyi sürdürdü.

Ancak İngiltere Osmanlı reform sürecinde özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasının haklarıyla ilgili taleplerde bulunarak, Osmanlı sınırları içerisinde kendi himayesinde bir Protestan azınlık oluşturdu. Genel gidişatın düzelmesi için gerekli mali, askeri, idari reformları desteklerken; mesela parlamenter sistem gibi İngiliz siyasetine has talepleri olmadı. İngiltere için Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yem olmayacak kadar reforme olması kafi idi.

1856 sonrasında ise İngiliz hariciyesinin Osmanlı'ya bakışı giderek değişti. Alman birliğinin kurulması, Avrupa'da güçlü hale gelmesi İngiltere'nin dikkatini Rusya'nın üzerinden çekerken, Orta Asya'daki Türk hanlıklarını ele geçirerek Hindistan'a sarkan Rusya ile uzlaşmayı tercih etti.

1869'da Süveyş kanalının açılarak Hindistan ile olan Levant ticaretinin buraya kayması da İngiltere'nin Türk boğazlarına ilgisini azalttı. Öyle ki İngiltere, hristiyan fanatisizmiyle dolan kamuoyunun etkisiyle, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında tarafsızlığını ilan ederek, Rus ordusunun Yeşilköy'e kadar gelmesine göz yumdu.

1876'dan itibaren Türk düşmanlığına dayanan bir siyaset izleyen Gladstone ve Liberal Parti, Osmanlı bütünlüğü fikrini tamamen terk etmişlerdi. 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı ele geçiren ve Akdeniz'de yerini sağlamlaştıran İngiltere bundan sonra, özellikle Ermenileri kışkırtan tutumuyla, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sürecinin baş aktörlerinden biri oldu.

19 yüzyılı Rus korkusuyla geçiren ve kendisine destek olarak İngiltere'yi gören Osmanlı Devleti varlığını devam ettirebilmek için bundan sonra Almanya ile müttefik olurken, İngilizperestlik olarak adlandırılan siyasi düşünce her şeye rağmen devam ediyordu. Jön Türklerin önde gelenlerinden Hoca Mehmet Kadri Nasıh (1860-1918):

“İngiltere Mısır’a girmiş ise Fransa’nın Tunus’a girmesini men etmek üzere girdi ve Türkiye ne gibi tedabir ittihaz eyledi? Kısım-ı azamı ehl-i İslam olmak üzere onbeş milyon nüfus-u idariyeyi bekleyen Mısır ve Sudan’ı İngiltere devlet-i nasraniyesi ikibin askerle muhafaa ediyorsa Türkiye devlet-i islamiyesi ahalisi bir milyon Arap’tan ibaret olan Yemen vilayetini otuz-kırk bin kişi ile ne için muhafaza edemiyor? Din-i islamım emrettiği adalet devlet-i nasraniyede mi yoksa devlet-i islamiyede midir? İngiltere hiç mecbur değil iken Mısır’a bahşettiği yeni hürriyet sayesinde bugün Mısırlılar menafi-i islamiyeye hizmet fikrine düştülerse Türkiyenin zaman-ı idaresinde yahud hidiviyet devrinde ne gibi hürriyete malik idiler ve din-i islama ettikleri hizmet nedir_ İngiltere’nin Türkiye’ye ve alem-i islamiyeye hayırhah ve muhib olduğu bir asırlık şevahid-i tarihiye ile sabittir. Bundan maada Kırım muharebesi ve Berlin muahedesi alem-i nasraninin alem-i islamiye dost olabildiğini gösterir iki beyine-i tariniyedir” diyerek aslında sürekli dışarıdan desteklenmeye alışmış bir devrin zihniyetine tercüman oluyordu.¹ (Birinci 1995:560)

¹ Hoca Mehmet Kadri Nasih : “Zulm ve Adl”, Paris 1326: 54-56

KAYNAKÇA

A) Basılmamış Kaynaklar

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye İradeleri

<u>İrade Sıra No</u>	<u>Tarih</u>
1676	17 Ramazan 1262 / 8 Eylül 1846
5264	10 C.ahir 1270 / 12 mart 1854
5276	6 Recep 1270 / 4 Nisan 1854
6592 / 7	20 Recep 1272 / 26 Mart 1856
36 / 93	25 Zilkade 1266
68 / 23	9 R.ahir 1270
19 / 86	13 Ramazan 1264
28 / 21	1265
59 / 96	17 Şaban 1269
40 / 1888	17 C.ahir 1263
1 / 53	10 Muharrem 1260
68 / 98	7 Recep 1270
27 / 64	15 Zilkade 1265
18 / 86	1263
4974	16 Zilhicce 1269 / 20 Eylül 1853

b) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakına Ek

86-1 / 17 26 R. Ahir 1292 / 1 Haziran 1875

c) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

1 / 12 12 Şaban 1294 / 22 Ağustos 1877
1 / 44 9 Şaban 1294 / 8 Ağustos 1878

d) Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mısır

412 10 Şevval 1265 / 29 Ağustos 1849

B) Basılmış Kaynaklar

The Times, 1825-1878

British Documents on Foreign Affairs, Part B, Series I, Volume I, The Ottoman Empire in the Balkans 1856-1875, University Publications of America, 1984

AKSUN, Ziya Nur

1994 *Osmanlı Tarihi. III*
İstanbul: Ötüken

ALİYE, Fatma

1994 *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı.*
İstanbul: Pınar Yayınları

ALTUNDAĞ, Şinasi

1942 *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa İle Londra'ya Gönderilmesi.*
Ankara: TTK Basımevi

ANDERSON, Matthew Smith

2001 *Doğu Sorunu, 1774-1923.* Çev. İdil ESER
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

ARMAOĞLU, Fahir

1989 *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-80*
Ankara: TTK Basımevi

1999 *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi.*
Ankara: TTK Basımevi

BAĞIŞ, Ali İhsan

1984 *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire, (Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul, 1776-94).*
İstanbul: The Isis Press.

- 1999 “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve *Türk Diplomasisinin Çaresizliği*”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*.
Ankara: TTK Basımevi

BAILEY, Frank Edgar

- 1942 *British Policy And The Turkish Reform Movement*.
London: Harvard University Press.

BARLAS, Dilek

- 1998 *Etatism and Diplomacy in Turkey*.
The Netherlands: Brill Yayınları.

BARTLETT, C. J.

- 2002 “Castleragh 1812-22”, Ed. T.G. OTTE, *The Makers of British Foreign Policy*.
New York: Palgrave

BERİŞ, Hamit Emrah

- 2003 “Moderniteden Postmoderniteye”, Ed. Mümtaz’er TÜRKÖNE, *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları

BERKES, Niyazi

- 2004 *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yay. Haz. Ahmet KUYAŞ
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

BİRİNCİ, Ali

- 1995 “Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik”, *Yeni Türkiye Dergisi*,
Türk Dış Politikası Özel Sayısı, Mart-Nisan: 3

BOBBITT, Philip

- 2002 *The Shield of Achilles*.
London: Penguin Books

BOURNE, Kenneth

- 1970 *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*.
London: Clarendon Press-Oxford

BRACE, Richard M.

1961 *The Making of the Modern World.*
New York: Holt-Rinehart-Winston Press.

BRADLEY, Simon

1994 *Rethinking Middle East.*
USA: University of Texas Press.

BRIGGS, Asa

2000 *The Age of Improvement, 1783-1867.*
London: Longman.

BULLARD, Sir Reader

1951 *Britain and the Middle East, From Earliest Times to 1950.*
London: Hutchinson's University Library Press.

BURAK, Durdu Mehmet

2004 *I. Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri.*
Ankara: Babil Yayınları

BYRNE, Leo Gerald

1964 *The Great Ambassador.*
USA: Ohio State University Press.

CELALEDDİN PAŞA, Mahmud

1983 *Mir'at-ı Hakikat*, Hazırlayan. İsmet MİROĞLU
İstanbul: Berekat Yayınevi

CEVDET PAŞA, Ahmet

1953 *Tezahir*. I-XII, Yayınlayan, Cavid BAYSUN
Ankara: TTK Basımevi

CHARMLEY, John

2002 "Palmerston: Artful Old Dodger or Babe Of Grace?", Ed. T.G. OTTE, *The Makers of British Foreign Policy*. New York: Palgrave

CUNNINGHAM, Allan

1993 *Eastern Questions in the 19th Century.*
London: Frank Cass Press.

DAĞI, İhsan

1999 “Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü”, *Osmanlı Ansiklopedisi*. VII:322-326.
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

DANIŞMEND, İ. Hami

1972 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. IV*
İstanbul: Türkiye Yayınevi

DAVISON, Roderic

1999 “19.Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları”, Çev. Durdu Mehmet BURAK, *Bellekten*, LXIII: 236
(Ayrı Basım) Ankara: TTK Basımevi

2005 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*. Çev. Osman AKINHAY İstanbul: Agora Kitaplığı

DERİNGİL, Selim

1991 “Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneğin İcadı, Muhayyel Cemaat ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*. Yaz-Güz : 54-55

DUMONT, Paul

1999 “Tanzimat Dönemi”, Çev. Server TANİLLİ, Ed. Robert MANTRAN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. II*
İstanbul: Adam Yayınları

ENGELHARDT, E.

1976 *Türkiye ve Tanzimat*. Yayınlayan: Ayda DÜZ
İstanbul: Milliyet Yayınları

ERDEMİR, Halil

2002 “Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV : 641-645

EVERSLEY, Lord

1918 *The Turkish Empire: Its Growth and Decay.*

London: T. Fisher Unwin Ltd

FINDLEY, Carter V.

1994 *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform.*
İstanbul: İz Yayınları

FROMKIN, David

1993 *Barişa Son Veren Bariş.* Çev. Mehmet HARMANCI
İstanbul: Sabah Kitapları

GRAVES, Philip

1999 *İngilizler ve Türkler, 1789-1939.* Çev. Yılmaz TEZKAN
Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları.

HALE, William

2002 *Turkish Foreign Policy, 1774-2000.*
London: Frank Cass Press.

HARRISON, Robert T.

1995 *Gladstone's Imperialism in Egypt.*
USA: Greenwood Press.

HAYES, Paul

1975 *The 19th Century.*
New York: St. Martin's Press

HOBBSBAWM, E.J.

2003 *Sanayi ve İmparatorluk.* Çev. Abdullah ERSOY
Ankara: Dost Yayınevi

HOBSON, J.A.

1989 *Imperialism.*
USA: The University of Michigan Press.

HOURANI, Albert

2000 "Modern Ortadoğunun Osmanlı Geçmişi" Çev. Ömer BALDIK,
Haz. Kemal Karpaz, *Osmanlı ve Dünya.*
İstanbul: Ufuk Kitapları

HUREWITZ, J. C.

1975 *The Middle East and North Africa in World Politics.*
London: Yale University Press.

ISSAWI, Charles

2000 “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914)” Çev:Kemal KAHRAMAN, Haz. Kemal KARPAT, *Osmanlı ve Dünya.*
İstanbul: Ufuk Kitapları

İNALCIK, Halil

2005 *Makaleler I.*
Ankara: Doğu-Batı Yayınları

KARADAĞ, Raif

(Tarihsiz) *Şark Meselesi.*
İstanbul: Turan Yayıncılık

KARAL, Enver Ziya

1988 *Osmanlı Tarihi. I-VIII*
Ankara: TTK Basımevi

KARPAT, Kemal H.

2000 “Osmanlı Tarihinin Dönemleri”, Haz. Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya.*
İstanbul: Ufuk Kitapları

2001 *İslamın Siyasallaşması.*
İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

KARPAT, Kemal H. ve Robert W. ZENS

2002 “II. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı”, Çev. Nasuh USLU *Türkler Ansiklopedisi*, XII : 873-888
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

KASABA, Reşat

2005 *Dünya İmparatorluk ve Toplum.*
İstanbul: Kitap Yayınevi

KAYNAR, Reşat

1991 *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.*
Ankara: TTK Basımevi

KEDOURIE, Elie

1987 *England and The Middle East.*
London: Mansell Publishing

KIRKPINAR, Kenan

2004 *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi, İngiltere ve Türkiye(1919-22).*
Ankara: Phoneix Yayınevi.

KISSENGER, Henry

1998 *Diplomasi.* Çev. İbrahim KURT
Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları

KOCABAŞ, Süleyman

1985 *Türkiye ve İngiltere.*
İstanbul: Vatan Yayınları

KOLOĞLU, Orhan

1986 *Miyop Çörçil Olayı, Ceride-i Havadisın Öyküsü.*
Ankara: Yarın Yayıncılık

KÖSOĞLU, Nevzat

1997 *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler.*
İstanbul: Ötüken Yayınları

KURAN, Ercüment

1994 *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler.*
Ankara: TDV Yayınları

KURAT, Akdes Nimet

1953 *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıç ve Gelişmesi, (1553-1610).*
Ankara: TTK Basımevi

- 1990 *Türkiye ve Rusya*
Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

KURDAKUL, Necdet

- 1976 *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi.*
İstanbul: Dergah Yayınları.

KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi

- 1999 "Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası ve Diplomasisi",
Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç.
Ankara: TTK Basımevi

KÜÇÜK, Mustafa

- 1999 "Şark Meselesi Çerçevesinde ve II. Meşrutiyet'e Kadar Olan
Dönemde Osmanlı Devletinin Siyasi Vaziyeti", *Osmanlı
Ansiklopedisi*. II:51-57.
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer

- 1978 *Türk-İngiliz İlişkileri.*
Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını

KÜTÜKOĞLU, Mübahat

- 1985 "1838 Osmanlı-İngiltere Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz
İlişkileri, (1583-1984) 400. Yıldönümü.*
Ankara: Kurtuluş Ofset

- 1999 "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*,
III:329-341
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

LAYARD, Henry

- 1930 *Autobiography and Letters*. II
London

LEWIS, Bernard

- 2004 *Modern Türkiye'nin Doğuşu.*
Ankara: TTK Basımevi

LEWIS, Geoffrey

- 1985 "400 Yıl Boyunca Türkler ve İngilizler", *Türk-İngiliz İlişkileri (1583-1984)*. 113-123
Ankara: Kurtuluş Ofset

LOVE, John

- 1998 *Britain and Foreign Affairs, 1815-1885*.
New York: Routledge

MAKSUDOĞLU, Mehmet

- 2003 *Osmanlı Tarihi*.
İstanbul: Elif Yayınevi

MARRIOTT, J.A.R.

- 1930 *The Eastern Question, An Historical Study in European Diplomacy*.
Oxford: Clarendon Press.

MAUROIS, Andre

- 1938 *İngiltere Tarihi*. Çev. Hüseyin Cahit YALÇIN
İstanbul: Kanaat Kitabevi

MCDOWALL, David

- 1989 *An Illustrated History of Britain*.
Essex: Longman

MERAM, Ali Kemal

- 1969 *Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*.
İstanbul: Kıtış Yayınları

MERİÇ, Cemil

- 1998 *Umrandan Uygarlığa*.
İstanbul: İletişim Yayınları

NEWSOME, David

- 1997 *The Victorian World Picture*.
London: Rutgers University Press.

OKUR, Kâşif Hamdi

- 2002 “İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1

ORTAYLI, İlber

- 1985 *Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*.
İstanbul: Hil Yayınevi
- 2002 “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII : 889-898
- 2003 *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*.
İstanbul: İletişim Yayınları

OTTE, T.G.

- 2002 “It is What Made Great Britain”, Ed. T.G. OTTE, *The Makers of British Foreign Policy*.
New York: Palgrave

ÖZCAN, Besim

- 1999 “Kırım Savaşı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II : 97-112.
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

ÖZDEMİR, Bülent

- 2002 “19.Yüzyıl Osmanlı Reformlarını Nasıl İncelemeliyiz?”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV : 572-579
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

PALMER, Alan

- 1995 *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Tarihi*.
Çev. Belkıs Çorakçı DIŞBUDAK
İstanbul: Sabah Yayınları

PAMUK, Şevket.

- 1993 *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*.
İstanbul: Gerçek Yayınları.

POOLE, Stanley Lane

1966 *Turkey.*

Beyrut: Khayat Press.

1999 *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları.* Çev. Can YÜCEL
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

PORTER, Bernard

1987 *Britain, Europe and The World, 1850-1986.*

London: George Allen&Unwin

PURYEAR, V.J.

1931 *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856*

Berkeley, California: UCLA Press.

QUATERT, Donald

2000 *The Ottoman Empire, 1700-1922.*

Cambridge: Cambridge University Press

RASİM, Ahmet

1987 *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış
Evreleri.* Yayına Hazırlayan: Ord. Prof.Dr. Hıfzı V.

VELİDEDEOĞLU

Ankara: Çağdaş Yayınları

REYHAN, Cenk

2005 "Şark Meselesi: Bir Emperyalizm Projesi", *Siyaset ve Toplum*,
Güz: 4

SAGAY, Reşat

- 1972 *19. ve 20. Yüzyılda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler.*
İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

SAID, Edward W.

- 1994 *Culture and Imperialism.*
Great Britain: Vintage
- 1995 *Orientalism.*
England: Penguin Books

SANDER, Oral

- 2000 *Siyasi Tarih.*
Ankara: İmge Yayınevi
- 1993 *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme.*
Ankara: İmge Kitabevi

SAY, H. Bayram

- 2004 *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi, 1890-1914.*
Ankara: Phoneix Yayınları

SHAHANI, T.K.

- 1933 "Edmund Burke on the British Imperialism in India", *Resumes Des Communications Presentes Au Congres Varsovie, II.*
Varşova

SHAW, Stanford Jay

- 1995 "19.Yüzyıl Osmanlı Reformcularının Amaç ve Başarılarının Bazı Yönleri", Ed. William POLK, Richard CHAMBERS, *Ortadoğuda Modernleşme.*
İstanbul: İnsan Yayınları

SONYEL, Salahi

- 1993 *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire.*
Ankara: TTK Basımevi

SUBAŞI, Turgut

- 2002 "Apostasy Question in the Context of Anglo-Ottoman Relations, 1843-44", *Middle Eastern Studies*, XXXVIII : 2

TEMPERLEY, H. ve L. PENSON

- 1938 *Foundations of British Foreign Policy From Pitt to Salisbury*.
Cambridge: The University Press.

TUKİN, Cemal

- 1947 *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*.
İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

TUNCER, Hüner

- 2000 *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*.
Ankara: Ümit Yayıncılık

TURAN, Refik ve başk.

- 2003 *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*.
Ankara: Gazi Kitabevi.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat

- 1960 *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye*. Haz. Bekir Sıtkı BAYKAL
Ankara: TTK Basımevi

TÜRKÖNE, Mümtaz'er

- 1995 *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*.
İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı
1999 "Tanzimat'ın Bugünü", *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık : 58

UBICINI, M. A.

- (Tarihsiz) *Türkiye 1850*. Çev. Cemal KARAAĞAÇLI
İstanbul: Tercüman Yayınları

UÇARDI, Rifat

- 1978 *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*.
İstanbul: İnkılâp Yayınevi

ÜLMAN, Haluk

- 1972 *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*

Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı

1949 “Ondokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz
Münasebetlerine Dair Vesikalar”, *Belleten*, XIII : 573-648.

WARD, A.W. ve G.P. GOOCH

1923 *The Cambridge History of British Foreign Policy, Volume II 1815-1866.*
Cambridge

WEBSTER, Charles

1951 *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841: Britain, the Liberal Movement, and the Eastern Question. II*
London: G. Bell

WOODHOUSE, C. W.

1959 *Britain and the Middle East.*
Paris: Librairie Minard

YENİÇERİ, Özcan

2002 “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”
Türkler Ansiklopedisi, XII: 840-858.
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

YERASİMOS, Stefanos

1987 *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye.* Çev. Babür KUZUCU
İstanbul: İletişim Yayınları

YORGA, Nicola

1948 *Osmanlı Tarihi*, V. Çev. Bekir Sıtkı BAYKAL
Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları

YURDUSEV, Esin

1999 “Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde
İngiltere'nin Boğazlar Politikası”, *Belleten*, LXIII.236-8

[illegible]

[illegible]

[illegible]

AS:BAKANLIK
K. Tem. 5b. X
T. 1000000000

DINNER TO THE OTTOMAN AMBASSADORS AT RICHMOND.

To testify their respect for the Ottoman Porte, the merchants of London, trading to the Levant, determined, some weeks ago, to invite to a grand entertainment Nouri Effendi, the present, and Namik Pasha, the late, Ottoman Ambassador to the British Court, and the different Turkish gentlemen connected with their legations. The invitation was received "most graciously," and last Saturday was the day, and the Star and Garter at Richmond the place, fixed for the fête. To accommodate their illustrious guests, as well as the parties who assembled to meet them, the Endeavour steamer was engaged for their conveyance to the scene of festivity. It was arranged that the steamer should start from Queenhithe at half-past 1 o'clock, and after taking in such guests as were willing to embark there, should proceed to Westminster-bridge for the remainder, from which place it was to start at 2 precisely. The departure, however, was postponed till half-past 3, owing to some delay on the part of the Turkish embassy. Probably it was attributable to the indisposition which prevented Namik Pasha from attending, and which thus left Nouri Effendi to reign undisputed as the chief personage of the day. His Excellency, on reaching the steamer, was received with three cheers, and immediately afterwards, as a compliment to the Government of which he is the representative, the crimson flag of the Sultan with his pale crescent and star was unfurled and continued flying during the trip. His Excellency was attended by the Prince of Samos, and a dozen other Turks, habited, in European costume. After they had taken their places on board, the steamer proceeded up the river, and reached Richmond-bridge a little before 5 o'clock. The party then disembarked, and walked up the hill to the Star and Garter, all but the Ottoman diplomatists, for whose convenience carriages had been provided. On reaching that place, the Turkish ambassador and his suite repaired to the gardens of the hotel, to regale their eyes with the magnificent prospect of flood and field, and forest, which lies underneath them, and in order to enjoy the scene in calm contemplative repose, his Excellency gave directions to his pipe-bearer to produce his hookah, directions which were no sooner given than obeyed. Whilst his Highness and suite were thus "puffing ambrosial gales" from their pipes before dinner, others of the party were making arrangements for their return home, in consequence of a notice having been stuck upon the mast of the steamer during the sail up the river, that, as the steamer must from the state of the tide leave Richmond at half-past 6 o'clock for London, gentlemen must provide conveyances home for themselves. Omnibuses, stages, glass coaches, and flies, were immediately put into requisition for the 130 gentlemen who had steamed it to Richmond, and happy was he that made himself secure of one of these vehicles for his return to town.

A little before 6 o'clock dinner was placed on the table. Mr. Grant was in the chair. On his right were the Ambassador and the Prince of Samos; on his left the Secretary of Legation, the Lord Mayor of London, Sir John Rae Reid, M.P., Mr. G. Robinson, M.P., and several gentlemen of the first consideration in the city of London. The dinner was excellent, and the wines of the first flavour and quality. In spite of the prohibitions of the Koran, all the Turkish visitors but one drank freely to every toast that was proposed. One, and one only, confined his potations to lemonade; and this gentleman was immediately set down as chaplain to the Embassy.

Before the first toast was given, the Chairman explained to the meeting that part of the toasts which he should have the honour of proposing would be given in English, and part in French. That part which related to our own institutions would of course be given in our own language; but that part which had relation to the illustrious guests then amongst them would be given in French, as that language was better understood than English by their Turkish visitors. He had explained to his Excellency the nature and meaning of the acclamations with which Englishmen were in the habit of receiving favourite toasts. The company had therefore no occasion to abstain from indulging their enthusiasm in cheers under a fear that those cheers would be misunderstood. He had also asked their illustrious visitors before they came to Richmond whether they would wish to have any preparations made to suit the habits of their own country, and they had replied that they had rather not have such preparations made, as they wished for nothing better than to see us follow our own national customs.

After the cheers with which this announcement was received had subsided, "the King," "the Queen," and the rest of the Royal Family, were the toasts proposed and drank with the customary honours.

The CHAIRMAN then proposed, in a short French speech, the health of Mahmoud II., and coupled with it a wish that the relations of friendship now existing between this country and the Ottoman Porte might long continue.

The toast was drunk with vociferous cheers by the whole company, Turkish as well as English. For this compliment the Prince of Samos said a few words, in French, by way of acknowledgment.

The next toast was the health of Nouri Effendi, which the Chairman proposed, in a brief but elegant eulogium, in French, on his merits. He also regretted that he had not the pleasure of seeing Namik Pasha along with the Effendi. Namik Pasha had, he knew, been most anxious to attend; indeed, he had postponed his return to Turkey for some days in order to participate in their present convivialities, but the indisposition under which he was now labouring, and which compelled him to return to his own country, had increased so much within the last 24 hours that he was afraid of venturing among them, even to express his thanks for the kind welcome which he had received in this country. He trusted, however, that Nouri Effendi would communicate to his colleague the regret which the company felt for the cause which had deprived them of his presence. He hoped that when the Effendi should have been as long in, and should have seen as much of, our country as the Pasha had done he would entertain, like him, a favourable opinion of our manners, institutions, and character.

This toast was also rapturously received; and it may be mentioned as a proof that his Excellency does not abhor this portion of our national customs, that he first drank a bumper to his own health, and afterwards another as an acknowledgment of thanks for it. The Prince of Samos again appeared as orator for his principal, in a strain of brevity worthy of imitation in other quarters.

After he had concluded, the Chairman read a letter, written in French, which he had received from Namik Pasha, apologizing for his inability to dine with the company, and declaring the pleasure which he should feel in promoting the interests of England and Englishmen to the utmost of his power in his own country.

Several patriotic toasts were then given from the chair, and speeches, distinguished for nothing so much as their brevity, were made by the Lord Mayor, Mr. G. Robinson, and Sir John Rae Reid, in return for the honour done to them by the company in drinking their healths. Mr. Robinson, in proposing "Prosperity to the Ottoman Empire," reminded the meeting that Turkey was the country in which our commerce was the least fettered,—an announcement which elicited general approbation, and made the meeting feel the justice of his remarks, as he commented upon the necessity of cementing by every just means in our power the close alliance which had so long subsisted between England and that power.

By desire of the Chairman, a gentleman made a speech in the Turkish language, on proposing the health of such of their Turkish visitors as had not been specially drunk to already. For this toast all the Turks stood up, and a gentleman wearing a military uniform and enjoying the rank

of Colonel in the Ottoman army said half a dozen words in Turkish in reply.

A number of ladies were induced by curiosity to witness the scene from a music gallery in the room. In the course of the evening their health was drunk, and it was amusing to observe the enthusiasm with which the Turks, in general so phlegmatic, rose to testify their admiration of the charms of our fair countrywomen. At 11 o'clock the meeting broke up, after an evening spent in great harmony and conviviality. His excellency Nouri Effendi and his suite returned immediately to town.

FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, APRIL 2.

The departure of the Sultan, which had been fixed for the early part of this week, has again been put off, and the day now named is Saturday next. This delay must not in any way be attributed to any vacillation on the part of the Sultan. He has quite made up his mind on the subject, and the urgent representations which have been made to him against it have rather contributed to confirm him in his determination. I have reason to believe that, in a private interview which took place between him and the British Ambassador, the latter endeavoured to impress the Sultan with the evil effects which might attend this ill-advised scheme, and urged upon him the feeling of uneasiness with which this voyage is looked upon by the public at large. These representations have failed to shake his decision. Without moving officially in the matter, the representative of France, I am informed, encouraged the contemplated voyage, with the object, it would seem, to benefit the interests of the Suez Canal, which, while it is being proceeded with actively, is, as regards its political obligations, in an uncertain and unrecognized position.

The news arrived here by telegraph on Saturday evening last of the completion of an agreement between the Turkish Government and the concessionaires of the new Imperial Ottoman Bank for a new loan to the nominal amount of 6,000,000*l.*, to be issued at 68, the contractors receiving 5 per cent. commission. Information of this loan will probably have reached London at the same time, but it gives rise to various considerations sufficiently important not to be considered out of place in this letter. In apprehension, no doubt, of the criticism which might attend this new appeal for pecuniary assistance, the Turkish Government have conducted the negotiation with a degree of mystery which has baffled all attempts on the part of the public here to penetrate the secret; and, although I was enabled to prepare your readers, in a previous letter, for this new financial combination, I can safely affirm that not one person here, outside the limited circle of those directly interested in the matter, had the remotest knowledge of the fact until the affair was completed, and the arrangement signed in Paris.

Twelve months have hardly elapsed since the negotiation in London of a loan for 8,000,000*l.*, which, as usually represented on such occasions, was to have sufficed to place the finances of the empire in a healthy and prosperous condition, and enable the Government to dispense with any further assistance of this nature, and the public is once more informed that Turkey is again, financially speaking, in *extremis*. Within that time, also, the home debt has been increased by two issues of Consolidateds, one of 5,000,000 and the other of 12,000,000 Turkish pounds, representing nearly 17,000,000*l.*, the greater proportion of which have found their way into the European markets, and principally in London. It is marvellous, when all these fabulous sums are added up, to witness the credit with which the Turkish Empire seems to be invested in the eyes of European capitalists; and, in endeavouring to account for this phenomenon, one naturally looks about him to ascertain whether the advancement and prosperity of the country in any way justify this reckless confidence in its good faith and its resources. With regard to its good faith, it is but fair to say that in their foreign engagements the Turks have not been found wanting up to the present; and this argument, and the comparison which it suggests with other Governments who have proved defaulters, tend to enhance the value of Turkish securities. It is, however, the only argument which can be brought forward, and its weight is considerably diminished by the consideration that, while meeting their European engagements, they are by no means so punctual or so scrupulous in the observance of their local obligations. They are shrewd enough to perceive that default, or even delay, in meeting the dividends and interest on their European loans would involve them in hopeless ruin, and hence the promptitude manifested to meet those engagements at any sacrifice. With regard to its resources, it is difficult to

arrive at any accurate data on the subject. For several years past their financial expositions, which always represented an anticipated surplus of revenue over expenditure, have not been confirmed by results. Year after year, instead of a surplus, a considerable deficit has declared itself, which had to be met either by a European loan or the more costly process of local accommodation. And now there is every reason to believe that the Budget of 1862, published in London with such pomp and exultation, will fall short of its provisions by at least 4,000,000*l.* This unsatisfactory result will not, of course, meet with any authorized publicity, but in its stead preparations are being made towards the publication of the Budget of 1863-4. I have reason to know that it will hold out still more brilliant prospects than its predecessor. Let me endeavour to anticipate this publication, and to point out the real state of the case. It is not improbable that the forthcoming financial statement will represent, and with good grounds, the revenue of the country to have increased to the sum total of 15,000,000*l.*, and perhaps even more. This fact will immediately be seized upon by interested, but not over reliable, critics, as an indication of increased prosperity. It is shown positively, and I do not dispute the fact, that there is a considerable augmentation in the Customs' receipts and in the sales of the *Dimes* or tithes; but this must not be construed as indicating either increased production or an improving administration. It is simply the result of the additional imposts which have been levied, and whether the country is able or willing to suffer such excess of taxation is a question which it does not matter for present purposes to inquire into. That the country possesses inexhaustible resources, which only require a proper administration to make them available, no one is disposed to dispute; but the most patient inquiry and investigation do not show that any such administrative progress has been effected. It is absurd to talk of increased production when a good portion of that which the soil of Turkey has afforded for many years and is now yielding cannot,

for want of roads, find its way to a marketable destination and rests on the place of its growth. Let it, therefore, be understood once for all that until there is a radical change in the whole system of government, until the provinces are administered by men having the interests of the country in view, and not the acquirement of great wealth in the shortest possible time, at the expense of the working classes—until such a day arrives, if ever it is destined to dawn on this unhappy country, any financial statement showing increased revenue must be taken to imply, not the advent of increased prosperity, but a system of grinding and oppressive taxation.

It is not probable that the amount of the public debt and other liabilities of the Turkish Government will be represented in the forthcoming statement as they really stand, and it is well to give an outline of them for the edification of those whom it may concern. It was officially represented in Parliament on the eve of the negotiation of the loan of 1862 that the "public debt of Turkey" was 14,000,000*l.* The financial statement of the Turkish Government, which appeared in your advertising columns, gave the total at 32,000,000*l.* Both these statements fell short of the real amount; but let us see what it stands at on the present day. The different loans negotiated in London with the comparatively small amount yielded by the *Mirés* subscription, and including the arrangement which has just been concluded with the new Bank, represent, after providing for the reductions effected by sinking funds, a sum total of 29,000,000*l.* The securities which have been issued here, comprising *Hamé-Tahvils* and old and new Consolidateds, reach a total of 18,000,000*l.* These particulars are incontrovertible, inasmuch as the information is within reach of any one disposed to inquire into the subject. By comprising in this statement the heavy debts of the Civil List, incurred by the late Sultan, the liabilities of the different departments, and the depreciated metallic currency (*Beshlicks*), it is not unreasonable to affirm that the whole debt of Turkey amounts to 55,000,000*l.*, to meet the dividends of which at an average rate of 6 per cent. interest and 2 per cent. sinking fund, a yearly outlay of over 4,000,000*l.* is required.

This on a revenue of 14,000,000*l.*, or even 15,000,000*l.*, is no inconsiderable sum. There would not, however, be any cause for unreasonable alarm with a good Government and a reforming and retrenching policy; but of this we have not as yet seen any very encouraging indication, and the question naturally arises, how long will the Turkish Government continue to avail itself of the undue facility which has been afforded to it of effecting such considerable loans, every successive one of which must plunge the country into greater difficulty and necessitate the imposition of fresh burdens, which the impoverished state of the labouring classes can so ill support? If any of these sums had been used for the development of the resources of the empire—the construction of roads, for instance, of which the country is entirely destitute, some good would have been attained; but in this respect there is nothing to show, and, with the exception of the loan of 1862, a portion of which was devoted to the withdrawal of the paper currency, nothing is known of the employment of these fabulous sums, excepting that they have been expended.

A measure which has long been in contemplation, connected with the provincial administration, is about to be put into execution. It is the establishment of a Commission, the members of which are to proceed immediately to the different provinces. The declared object of this measure is to obtain, through the medium of the Commissioners, information as to the real position of the provinces with the view to their improvement. The Commissioners are to be invested with considerable powers over the local governors, whose proceedings and administration it is their mission strictly and impartially to investigate and report upon. They are, moreover, to point out defects in the present system of government, and to suggest such measures as may be considered best to be adopted towards the improvement of their condition. Such a scheme, if properly carried out, would indeed confer enormous advantages upon the country. Nothing can be more iniquitous and more corrupt than the present system of provincial government, and it is no wonder that the provinces should have fallen to such a low pitch of degradation and decadence. Here, indeed, is a wide field for improvement; but it is to be feared that the proper means for effecting it are not at command. Admitting the determination to be honest and sincere, the difficulty would be to find men in the governing class more worthy than those who have hitherto infested the provinces and led a blight upon their fertile plains.

The same difficulty and uncertainty attend the selection of the Commissioners who may be charged with such missions. There is nothing, as a general rule, that the country people dread more than a Commission of this sort. In most cases they have to satisfy the rapacity of two men instead of one, for it is not unfrequent that the Commissioners join with the Pasha to share the spoil, which, by necessity, must be increased in proportion. It is but just to say that in this instance two of the officials so selected are reputed honest and trustworthy, and will repair to their posts with a serious determination to discharge faithfully the mission with which they have been intrusted. It is to be hoped that any disclosure or representation they may make will not be hushed up in the same manner as in the case of the frequent inquiries which are instituted on the corrupt practices of Pashas in the capitals, and which never lead to any result.

There is one subject which at this moment forms the theme of general conversation here, and some apprehension, to which it would be desirable that the serious attention of the Sultan and his Government should be directed. It is the insolence and insubordination of the soldiers in the capital. Although I am willing to make allowances for a certain amount of exaggeration which always attends a rumour of this sort, it makes it degenerate into a panic, yet the matter has come so often and so strikingly under my own observation that I cannot help thinking it must assume serious proportions if not checked in time. In one of the first letters which I addressed to you from here, I alluded to the insolent and offensive "swagger" of the soldiers, which strongly reminded one of the Janissaries of old. Since that time the spirit of intolerance and provocation has increased tenfold, and not one day passes by without some serious complaints of unprovoked insult and illusage of Europeans in the streets of Pera and Stamboul. The misfortune in this country is the attempt to raise the military spirit of the people, provokes a revival of the fanaticism which was a fast disappearing under the weak, but tolerant and mild rule of the late Sultan Abdul Medjid.

(FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, JUNE 25.

An intelligent English officer, who for the last six months has devoted his time to the study of the Servian question, in connexion with the difficulties which had arisen between the Porte and that dependency, has just returned from that country, and the information which in that space of time he has acquired on the subject of the Servian Government and the Servian people affords an instructive lesson with reference to the irresponsible statements which go abroad, and which, for want of accurate knowledge on the subject, remain uncontradicted, and from the mere force of persistence and repetition gradually creep into our political creed as articles of faith. It is not likely that we shall see the end of the Servian question for some time. It is one which diplomacy will never settle, and which can only find a solution in an armed struggle, and this will eventually decide whether the Turks are able to maintain their present position in regard to their semi-dependent provinces, and to strengthen their hold upon them by crushing the turbulent and ambitious aspirations which are daily gaining ground; or whether the elements of opposition, becoming too strong to be subdued, will open up a new phasis in connexion with the great Eastern question, by reducing it to a trial of strength between the Suzerain Power and its vassal. For this reason it is not inopportune to avail oneself of the new lights which are brought to bear on Servian affairs by an eye witness who has had every opportunity of arriving at a correct estimate of the state of things in that province, and whose authority is the more trustworthy because it is not vitiated by any preconceived ideas or prejudices, or any partiality on one side or the other. It is represented by my informant that the greatest difficulty which attended his investigation, and which it would seem is often experienced in Servia by any travellers whose statements are likely to influence public opinion abroad, arose from the impediments which were constantly opposed by the official class against any independent and free intercourse with the people themselves. So long therefore as his observations were made under the intimidating influence which the Court and the Government exercise over the population, he was met by a certain amount of unanimity in opinions hostile to the Turks. In time, however, his suspicions were aroused, and he determined to rid himself of the surveillance which dogged his movements, and to endeavour by constant and familiar intercourse with the people themselves to ascertain what their real feeling was. It was not without much difficulty that he contrived from time to time to escape from the official restraint which was put upon him; and he declares that in excursions in the very heart of the country, and in a close and minute survey of public opinion during his wanderings, extending from one extremity of Servia to the other, he found, with very few exceptions, the whole population more opposed to the revolutionary and encroaching policy of the Government than to the nominal protectorate of Turkey. Nor can this be wondered at when it is considered that Servia, although comparatively rich in the resources which nature affords, is poor as regards the development of those resources. When, out of a population of one million of inhabitants, not less than 105,000 men are employed in the service of the Militia, the consequences to the country as regards the interests of agriculture and industry must be disastrous; and such it would seem is the real state of the case. Under the influence of the ambitious projects of the Prince the province has assumed lately all the terrors of a military despotism. The general expression of the people when they can give vent to their feelings unrestrained is to this effect:—"Our independence is guaranteed to us by the protecting Powers; the Turks do not interfere with us. We are in no fear of aggression from other quarters; we require all our available hands for the extension of agricultural pursuits. Why should we be forced into the adoption of a military system which is utterly incompatible with our requirements, and be ground down with intolerable burdens in the interest of an ambitious policy, from which we can reap no advantage?"

With the critical eye of a military man my informant watched the progress of the large armaments which are made. The 50,000 or 60,000 muskets which Russia supplied some time ago have all been rifled. The central military depot at Kragujevatz seems to possess all the appliances by which such changes can be effected. The small arms' factory at that place turns out, in addition, from 500 to 600 rifles a month, and means have been adopted which will soon greatly increase the supply. It possesses, moreover, a cannon foundry, and the rifled ordnance which is turned out is reported as being of a very superior kind. The system has been adopted by the Prince of placing whole districts under martial law. This is accounted for under a pretext of putting down brigandage, but it seems that there is no ground for this statement, and travellers recently arrived declare that they have traversed the whole Principality without seeing any indication of it. The obvious object, no doubt, is to place the country under his complete control, and he has recently declared that he will extend the system as circumstances may require. As to the feeling of nationality which is supposed to unite this population with that of adjoining provinces, it would seem to find no echo among the Servian people, between whom and the Bulgarians, for instance, there is no bond of sympathy or community of interests. The dialect spoken by each differs so greatly as to afford scarcely any means of mutual comprehension; and this assertion may be taken as a popular delusion which has been imported into the question with the view of enlisting the sympathies of those indiscriminate supporters of the cause of nationalities who make no distinction between well-founded claims and those of fictitious origin.

In order to convince the world that a material and important improvement has been attained in this country in regard to its prosperity, and to show that the various reforms which have been introduced from time to time have not been barren of results, the Turkish Government has been preparing for some time past a statement of the present position of the country as compared to its condition several years back. It is not unlikely that they may publish this statement in the form of a pamphlet, and if they do so it is to be hoped that, in their own interest, they will carefully exclude many exaggerations which become manifest, on its perusal, to the most superficial observer. There is, undoubtedly, a great deal in it which is true, and which bears testimony that some improvement has taken place since the promulgation of the Hatti-Sherif of Gulhané, which is taken in this exposition as the point of departure. There are other points, however, which, although they are dealt with in a very plausible manner, do not bear the test of close investigation, and diminish, therefore, its weight and trustworthiness. As regards the commercial prosperity of the country, they have been obliged to obtain their materials from sources other than their own; for it will hardly be believed there is no means at present, in their own departments, of obtaining statistical information of any description. In dealing with the export

and import trade they have to pass over the former, as it would have been next to impossible to arrive at any accurate calculation on the subject. In regard to the latter, they have evidently obtained their figures from English and French sources, as it is with those two countries that they deal in pointing to the gradual increase of trade; and, so far, their statements may be taken as correct. It is thus that they show that the importations from England alone, which in 1831 stood only at 883,000*l.*, have gradually, and in increasing proportion, reached in the present day the considerable amount of 5,600,000*l.*; while those of France show for the corresponding period an increase from 16,700,000*l.* to 91,800,000*l.* They then point to the great augmentation of the public revenue in the same period, which it is unnecessary I should develop here, as I have pointed it out in other letters. They endeavour to establish a parallel between their own position and that of England and France, in regard to the gradual and necessary increase of expenditure and the corresponding augmentation of revenue; and they draw an argument from this comparison favourable to the march of progress

and improvement in their own country. They take credit to themselves for the abolition of obnoxious taxes; such, for instance, as the "haratch" or capitation-tax, and for the reforms in regard to the better collection of the revenue, which have yielded such unexpected advantages. They dilate on the benefits resulting from the adoption of a free-trade policy; and, after entering into other details, too minute to be transcribed here, they point out triumphantly that there is no country in which the people are so little taxed. This may be true in theory, but is not borne out by practice; for, although the amount of taxation is not very large, the irresponsible manner in which it is collected by rapacious administrators, and also by the farmers of the revenue (*dimiers*), renders the system of taxation, as now practised, the most grinding and oppressive of the many abuses of which the provincial Governors are guilty.

The weakest point in this paper, and one which the Turks had better have left alone, is the bold statement that there has been a considerable increase in the population. Strictly speaking, this assertion is correct, but it is unwise that they should bring forward, in vindication of themselves, an argument which is certainly a strong one against them. It is hardly necessary to say that, while the Christian population has increased, the Mussulman element has considerably diminished. It is needless to enter into the various causes which contribute to this diminution, the principal one of which is to be found in the system of conscription. This gradual decline of the Turkish race is a question which the most sanguine partisans of Turkish rule cannot answer satisfactorily.

In Committee of the Civil Service Estimates in the House of Commons a discussion arose on the Estimates for repairs and improvements of the Embassy-houses at Constantinople, which afforded an instance of the irresponsible manner in which everything regarding this country seems to be dealt with. One member boldly stated that Therapia being three miles from Pera there was no use in keeping up two houses so near to each other. Lord Palmerston, with equal correctness, said that the distance was six miles, and that, as all Turkish Ministers go to Therapia in the summer, it is necessary that our Embassy should follow them there. Now, it so happens that Therapia is 12 miles from Pera, and that there is not one Turkish Minister residing there. Another member stated, from his own knowledge, that the Embassy in Pera commanded a view of the Sea of Marmora on one side and of the Black Sea on the other. It is generally known, but seems to have been forgotten on this occasion, that the two seas are separated by a channel 22 miles in length called the Bosphorus. The fact is that at the commencement of the hot season Pera becomes uninhabitable. Every one, therefore, who possesses 100*l.* or 200*l.*, or, not possessing it, is in a position to borrow that sum, immediately invests it in renting a house on the cool shores of the Bosphorus. It would be unreasonable, therefore, that the Ambassador should be an exception to this very general rule; and, although Turkish Ministers do not reside at Therapia, they take up their residence in the neighbouring villages, principally on the Asiatic coast; and it is easier to keep up intercourse with them by living on the Bosphorus in the summer than by remaining in solitary state in Pera. This discussion, comparatively unimportant as it was, is illustrative of the manner in which everything relating to this country is discussed. It may be taken as the epitome of the Eastern question, with the maximum of opinion and the minimum of fact.

(FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, JULY 25.

An extraordinary religious movement—the more remarkable and surprising because it has been so sudden and unexpected—is greatly developing itself and gaining ground among the Mussulman population in this country. In common with others I have watched its progress during the last two months, and I now proceed, under the circumstances which have forced it upon public notice and discussion, and which will be presently related, to give some account of it.

The effort of the different bodies of missionaries in the East—English and American—which for years past had been exclusively devoted to proselytism among the Jews, Greeks, and Armenians, have, under the immunities and stipulations of the Hatti-Houmayoun, been directed into a new channel, which promises to be more successful than previous experiments. The influence of these preachings among the Jews and Greeks, with the exception of isolated cases, some of which do not bear much examination as regards the conviction and good faith of the proselytes, has been comparatively a failure. Among the Armenians, and owing in a great measure to the internal dissensions which have split that community into two hostile camps, a greater amount of success was obtained, and in the capital, as well as the provinces, there are to be found important and respectable Armenian congregations who have adopted the principles of Protestantism.

It would seem that the movement among the Mussulman population has been for some time gaining ground, although it is but very lately that it has attracted any very serious attention. Some time ago a Turk, a resident in the capital, openly abjured his faith, and, together with the whole of his family, adopted the Christian religion. Having qualified himself for ordination, he was received in the Church of England as a minister of the Gospel, and has since, under an English name, been preaching and proselytizing among his countrymen. No molestation was offered either to him or to those who assisted him in this work, so long as it was conducted unobtrusively and quietly; but, encouraged perhaps by this tolerance, the missionaries in the capital have prosecuted their object in a manner which has attracted the attention of the Government, and is awakening in the breasts of the Ulemahs and the old Mussulman party that spirit of fanaticism which was gradually, as far as may be judged by outward signs, disappearing in the country.

What renders the mischief greater is that the movement is being made the handle for setting in motion political influences, with the evident object of discrediting in the eyes of the Sultan and the country the Ministers who are now governing the empire. Most of the Turkish statesmen who are now in office, to their credit be it recorded, have been consistent advocates of religious toleration, and, whatever may be their shortcomings in other respects, it cannot be said of them that they have ever made themselves the instruments of a fanatical or reactionary rule. Their avowed policy has been to conform themselves, and to introduce into the country gradually, the civilizing elements which prevail in European institutions, and thus to lay claim—to use the hackneyed expression so freely used after the war—"to enter into the European family." How far they have succeeded in accomplishing this object it is not now the time to inquire. Suffice it to say that such have been the principles which they openly declared, and with which, to a certain extent, they have identified themselves.

This policy has naturally been distasteful to the party who look upon the introduction of European notions with an unfavourable eye, and interpret it as a dark conspiracy against the Ottoman rule, and their efforts, directed by a party of unscrupulous schemers, whose only object is the overthrow of the present Ministry and their own installation into power, have been incessant in counteracting the measures of progress and reform which have been introduced from time to time by the men who are now in office. It must be said to the honour of the Sultan that the uneasiness inspired by the reactionary tendencies which he manifested in the early part of his reign has, in a great measure, been dissipated by the tolerant and conciliating attitude he has assumed towards his Christian subjects; but he is known to be a firm adherent to his own faith, and it is feared that the increasing intrigues, the subtle and pernicious counsels, of this party may eventually engender suspicion and lead to the recurrence of that reactionary tendency the advent of which, under present circumstances, would be fatal to the country.

The religious movement to which I allude, and from which I have diverged in order to explain the underhand manoeuvres which give it a political importance, will be used, without doubt, as an instrument by which to discredit the present Ministry in the eyes of European nations, and also to destroy their influence in this country. When religious enthusiasts in Europe hear of the summary closing and suppression of missionary stores in Stamboul, in contravention of the spirit of treaties, when they learn that the preaching of the gospel in Khans and public places has been interdicted, they will not be disposed to place much confidence in the tolerant views of a Ministry under whose authority these restrictions and impediments against free religious discussions are adopted. But then it must be said that those critics would be arriving at such conclusions in comparative ignorance of the peculiar difficulties under which those in authority are placed, and in their over-eagerness in support of a great cause, and in condemnation of the means used against it, they will probably fail to see that a movement of this sort in Turkey, unless conducted with calmness, moderation, and tact, may cause a commotion which its authors would be the first to deplore.

It is not many years since that a Mussulman abjuring his faith would have brought upon himself the penalty of death; that a Christian minister who should have ventured to introduce himself into the Turkish quarters of this or any other city of the empire with the avowed object of proselytism would have forfeited his life in the attempt. Now how different is the state of things! We see Turks openly avowing themselves Christians, and going about in the most perfect security. With such changes, and the encouragement and hope they hold out, it is the opinion of those competent to judge, and who have a knowledge of the peculiar temper and disposition of the people of this country that those who are intrusted with the propagation of the Gospel should remain content and prosecute their mission in a manner not calculated to offend the feelings and rouse the fanaticism of their hearers. By trying prematurely to promote a crisis they will surely defeat their own object and assume a solemn responsibility. If a zealous priest of the Roman Catholic Church were to penetrate into an ignorant crowd in England, and, cross in hand, and with loud anathemas against heresy, were to attempt to influence his hearers in favour of his creed, the chances are that he would meet with very rough

usage. What, then, it may be asked, can be expected of a gathering of Mussulmans, just emerging from a chronic state of fanaticism and hatred against the Frank, who are told in words and publications that their religion is a sham and their Prophet an impostor? Such, at least, is the explanation given by the

Turkish authorities in justification of the steps they have taken within the last few days to moderate the zeal of the missionaries—an assertion which bears some semblance of truth when examined by the light of precedents and probabilities. They have expressed to the representatives of the Powers interested in the matter that, while disposed to pursue a policy of religious toleration, they are bound to point out the danger which may be provoked by stirring up the smouldering embers of religious fanaticism; and they have not disguised from them also the political capital which their opponents were striving to make against them.

With all their indolence and apathy, the people of this country are rather of an inquiring mind. A philosophical school on the French model has been springing up among a class who have taken Renan (whose book has been translated and freely circulated among them) as their apostle. Others have joined in the Protestant movement, which it is affirmed numbers already some few thousand proselytes. It would be more correct to say, however, that this new manifestation bears no definite character, its origin being religious reform in their own faith, of which the missionaries took advantage further to enlighten them. So long as the movement is conducted unobtrusively, and springs out of their own impulse, no harm can be feared; but if it is attempted to anticipate events for which the Turkish population are not yet ripe, if recourse is had to direct propagandism—a propagandism conducted with fanatical zeal, and disregarding the prejudices of the people,—the end, as I have said, of the promoters of the movement will be defeated; for it will result either in the defeat of the enlightened party advocating the principle of religious toleration, or in a catastrophe of another kind, both of which it is necessary to avert. We have ourselves had a sad experience in India and at the Cape of the danger of over-zealous manoeuvres of this kind, and who can say that the danger would not be as great in this country?

Such is the nature of the movement which is attracting much attention here. It will no doubt be freely discussed in Europe, and more particularly in England. It would be desirable that that discussion should be divested of passion, for it must not be forgotten that, while upholding their own faith, the Turks have ever respected that of others; and there is, perhaps, no country in the world in which the outward observances and ceremonies of every kind of creed are less interfered with than in Turkey. Christian churches, charitable institutions and schools, and religious foundations of all kinds, have always found liberal aid from the Sultan and his Government, either in grants of land, money, or the protection which they require for their maintenance.

Rumours of the continuance or renewal of negotiations, of hesitation on the part of Russia, and of further compliances on the part of the Porte are current at the chief centres of intelligence, and we are told not to despair of peace. There is no fear that the public will fail to give due attention to anything that sheds a ray of brightness on the prospect. In this country there is always a disposition to believe that war will be evaded. The British people, judging by their own sentiments and purposes, can hardly bring themselves to believe that foreign Governments will not pause before they appeal to so ruinous an ordeal, or that the populations which must expiate the folly of their rulers will not find means to restrain them. Thus every war in our time has broken out against the expectation of a majority of Englishmen. This is now no longer a peculiarity of ourselves. The Continent is in many respects assimilating itself to this country. There are now several nations of shopkeepers. Every year a larger and larger proportion of the people is consciously interested in the various relations of capital, of which the timidity is proverbial. Their commercial and industrial pursuits tend to give them the same dispositions as Englishmen, the same faith and incredulity. They listen to rumours of war as to the first gusts of the hurricane, and observe the Bourse as a barometer. They find it difficult to conceive that any Power will willingly unchain such tremendous forces. One good consequence of this general predisposition is that well-intentioned Governments are encouraged to leave no means unemployed for averting war. Mediation, which is an expression of international charity, never fails. It bears rebuffs against which no patience or humility would be proof in private life, and it is rewarded occasionally by success when the task has nearly been abandoned.

But when mediation has done its very utmost, and its mission is clearly over, it will be better to leave the field altogether, and not to stand by, superfluously and uselessly, perhaps detrimentally, in eagerness for a new opportunity. We have seen what the Great Powers can do for Turkey. So far as appearances go, it is very little. Let us now see if Turkey can do anything for itself. These experiments often extend our knowledge in a very surprising manner. It cannot be said that we know precisely what forces, physical and moral, exist in relation to the struggle, what capabilities lie hid, what are the military conditions in reference to the position and character of the seat or seats of war, what direction the new organization of the Turkish troops and the possession of a Navy may give to the conduct of the war, or how far, if at all, they will change the usual fortune of a contest between Russians and Turks. At any rate, the intrinsic worth of the antagonists will be brought out, for war exhibits the whole nature of man in its highest tension. If the Ottoman power collapse at once, this will be sufficient proof of the hopelessness of supporting it; if, on the contrary, it make a heroic stand, much will be forgiven to it, and the European Powers may be more disposed to preserve an organization which shows tenacity of life. Up to the present time the policy of intervention and protection has prevailed. The Turk has been so protected on every side, so watched by Ambassadors, so prescribed for in Treaties, so lectured in Notes and Despatches, that it is wonderful he should not be still more sunk in apathy and imbecility. This

treatment has been thought necessary in connexion with the "traditional policy" of which we have heard so much. Whether it was the best treatment no one among his many official friends seems to have inquired. It is curious that while the necessity of experiment and induction is recognized in every other science, the science of politics is still subjected, for the most part, to preconceived notions, some of them almost antique. That the Turk, to be safe, must have most of his fighting and all his diplomacy done for him is an article of faith, which prevails independently of experience. It has been reserved to the Turks themselves in these latter years to strive after a more independent position. Under the Sultan ABDUL AZIZ, when Lord STRATFORD DE REDCLIFFE had left Constantinople, and when money was coming in fast from the British capitalist, the Government determined to have a great Army and a great Navy as the bases of a foreign policy of its own. The troops were armed with the newest weapons, ironclads were ordered regardless of expense, and at the same time the SULTAN and his Ministers rapidly emancipated themselves from the Ambassadorial control of the Western nations. They took a pride in intimating that they were in independent and honourable alliance with another great Power—to wit, with Russia. If the understanding has been somewhat shaken of late, it still remains a monument of Turkish self-confidence in these later days. Does it correspond to any real and abiding energy, such as will carry a people through so tremendous a trial as that with which Turkey is menaced? That is a point on which no one can venture to speak with certainty.

There is another view of the question which is not unworthy of consideration. May not the Porte choose to negotiate directly with Russia, and may not this negotiation have as fair a chance of success as the cumbrous machinery of reconciliation brought into action by the six Powers? The late SULTAN's Government affected to manage its own relations with Russia better than could be done by its officious friends the Western Powers. Why may not the Porte return to this idea of its capabilities, and be encouraged by Russia in its overtures? A Russian diplomatist of the stamp of General IGNA-RIEFF would meet the Pashas with engaging frankness, and congratulate them on the happy idea of settling the whole business confidentially, without the mischievous intrusion of any foreign Power. Thus there may be many interesting episodes even if the Turks are left to themselves, or rather insist on doing as they please. Thus, if the renewed glimmer of hope in a peaceful

settlement which comes to us to-day be fated to pass away, the future may reserve to us some new surprises and lessons.

THE OTTOMAN PARLIAMENT.

(By TELEGRAPH FROM VIENNA.)

(FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT.)

PERA, MARCH 12.

If all official and "official" announcements are to be credited, we have come at last to the eve of the inauguration of the Ottoman Parliament. The ceremony of the opening, as we read in all papers, is fixed for to-morrow, March 13, and it will be held, not at Stamboul, and not in the edifice called Dar-ul-Founoun, or House of Knowledge, where a few years ago the Ottoman University was lodged, and came to no good, but at the Palace of Dolmabahatche, in the presence of the Sultan. In spite of these positive statements and of many particulars added to them, especially with respect to the reports of the sittings of the Chambers to be published in the *Takvimi Vakai*, or Turkish official Gazette, under the editorship of Midhat Effendi, a patriotic journalist and a former exile, many people still entertain grave doubts whether or not the Ottoman Parliament will be opened to-morrow. In the first place, to-morrow is Tuesday, and an anxious day in the conceit of all good Mahomedans. Then the Grand Vizier, Edhem Pasha, threw out some hints that the ceremony was to be put off for five days; nor are we aware that his words have been contradicted or his authority overruled. Finally, though the *Turquie* asserts that *des invitations ont été lancées*, up to yesterday no cards of admission had reached any of the foreign Embassies or Legations, the heads of which, at least, though mere *Chargés d'Affaires*, might be expected to grace with their presence a *séance Impériale*, or Crown Speech day.

Things, it is true, are done in Turkey somewhat differently from what would be considered the rule in other countries, or also what would be thought of the opening of a Parliament one of the Chambers of which has as yet no existence? We have had hitherto a Senate without Senators, for since the proclamation of the Constitution only two members of the Upper House have been named, one of them Ahmed Kassisli, the former Minister of Marine and Naval Commander-in-Chief, now too old for any service, and the other Holad, the Intendant, or Master of the Household of the Valide, mother of Sultan Abdul Aziz. It is to be presumed that the Sultan has his batch of Senators in petto, to be hatched at the proper time, like a brood of Pope's Cardinals; but it is difficult to see how any of them, especially if away from Constantinople, can between this and to-morrow be told of the honours intended for them, or how certain names and faces can be made known in time at the Palace doors to obtain their admission. With respect to the Deputies, a certain number may be expected to be in attendance, for the elections have been made no one exactly knows how, and the results are partly known, with what satisfaction to some of the interested parties we may judge from an incident with the particulars of which the political circles here have been loudly resounding for several days, and the interest of which arises chiefly from the character of some of the persons implicated in it, and especially of Hamdi Bey, the son of the Grand Vizier, Edhem Pasha, in many respects a more important and a more stirring personage than his father himself. For the election of Deputies to the first or provisional Legislature, it was ordered that, without any regard to the statistics of population, each district should return an equal number of Mussulman and non-Mussulman members, and so for Constantinople and its suburbs there were to be five of the one and five of the other. The electors were 40 in number, and were

either chosen or appointed, no matter how. They easily agreed about the choice of the five Moslems; but when the turn came for the non-Mussulmans, of the five candidates elected three were Armenians, one Slav, and only one Greek. The uproar among the Greeks was loud and violent. They looked upon themselves as the victims of a Turkish-Armenian intrigue; they protested that no fairness had been shown to their people—the most numerous, most intelligent, the best educated and organized of the non-Mussulman communities in the capital, more favour being shown to the Armenians simply in consideration of their servility, which made them at all times the Christian jackals to the Turkish lions. These complaints of the Greeks found vent in the *Thraki Neologos* and other papers appearing here in the Greek language, and in the *Phare du Bosphore*, edited in French by Greeks. These points were discussed in the bosom of the Electoral Committee of 40, who had met to fill up the gap caused by the resignation of some of the first batch of elected candidates. There were harsh words exchanged between the members of the Committee, some of whom proposed that the offending journals should be prosecuted. One of the electors, Zia Bey, of the "Young Turkey" Party, characterized the journalists as *Kiativs*, a word as offensive when applied to Christians as that of *Ginours*. Presently, as the Committee were leaving the Prefecture, some of the journalists crowded round the electors to know the

results of the day's proceedings. It was here that they met Hamdi Bey, the Grand Vizier's son. This "Young Turk," who was for many years abroad during his father's diplomatic missions to European Courts, is one of the civilized or Frenchified members of the "Young Turkey" Party, has filled several important offices as Director of the Bureau de la Presse, was a member of one of the Commissions to Philippopolis, and is now at the head of the Pera Municipality and elector for the district of Kadikou. He addressed the journalists in French, saying, "Mais qu'est qu'arrivé avec la Presse Grecque?" and singling out M. Nicolades, the editor of the *Thraki*, he thus apostrophized him, "Ah! c'est vous, le Thraki? Vous avez écrit un tas de saletés;" and as the editor answered, "Excellence, ce sont des renseignements," the "Young Turk" broke in, with great vehemence, "Celui qui vous a rapporté cela est une canaille; c'est une lacheté que tout cela. Moi, je vous aurais traduit devant un Tribunal si j'étais—Je vous traduirais devant le Tribunal comme un chien."

I have reported this little incident verbatim because it is characteristic of the feelings with which the different races in the Turkish Empire are animated towards one another. From similar scenes occurring at the very door of their Legislature, one may argue what goodwill and harmony, what reciprocal respect and forbearance, may be expected to reign within its walls. We are told that among the Deputies elected in the Provinces there are men known not only for their worth and ability, but also for a conscientious and independent character and a determination to speak out whenever an opportunity is given them. Whatever faith one may have in the Ottoman Constitution, it is by no means impossible that the discussions in the Chambers may exceed the limits which the authorities may wish to impose upon them. He who calls together an Assembly, even if it be only of Notables, sows the wind, and must expect to reap the whirlwind. We may know how the sittings will begin, but cannot foresee how they will terminate. The Ottoman Parliament is

only too likely to be powerless for good; but it may so greatly complicate, so terribly aggravate, the evil, as unconsciously to bring about eventual remedies. This would by no means be the first Parliament whose attempts at reform led the way to revolution.

It seems quite certain, meanwhile, that Crete will send no Deputies to the Chamber. The disaffection in that island is said to be very general, and more than 200 families have been reported as lately emigrating to Greece. The Greeks, who, during the late war, out of ill-will to the Slavs, were so loud in their declarations of steady allegiance to the Porte, now deem themselves ill-requited in these late elections. They would show this spirit were their strength at all commensurate with their vexation and ill-will.

MARCH 13.

Those who anticipate delays in Turkey are always the best prophets. The opening of the Ottoman Parliament, for which this day was originally fixed, is deferred until Monday next, the 19th. The alleged reason is that many of the Deputies of remote Provinces have not yet arrived; but it may be that the unfinished state of the Parliament-building, the Dar-ul-Founoun, which the Sultan satisfied himself during a visit he paid to the spot on Sunday, accompanied by the Grand Vizier and his inseparable Mahmoud Damad, had something to do with the postponement. To have the Chambers ready for Monday next, His Majesty has ordered the work to proceed day and night.

As on the day the Conference met for peace Safvet Pasha surprised the European diplomatists by the promulgation of the Ottoman Constitution, so it would be well if, when the representatives of the Ottoman people are assembled on Monday, the Crown Speech could greet them with the announcement that peace was concluded. Of this there seems to be no immediate hope. There was on Sunday a meeting of the Council of Ministers, in which the demands of the Montenegrins were to be discussed, and a definitive answer of acceptance or refusal was to be conveyed to the Prince's Envoys. Yesterday no communication of any kind, however, was vouchsafed to the Montenegrin agents, and instead of it placards were stuck up at the street corners in Stamboul clamouring for war, and threatening the Sultan and his Government with popular vengeance if they dared to give up.

ÖZET

İlk olarak İngiltere'nin 16. yüzyılda Doğu Akdeniz ticaretine katılmasıyla başlayan Osmanlı-İngiliz ilişkileri giderek artmış ve 19. yüzyılda doruk noktasına varmıştır.

Kuzey Amerika kolonilerinden çekilmek zorunda kalan İngiltere tüm dikkatini Hindistan'ın muhafazasına ve Doğu Akdeniz yani Levant ticaretinin gelişmesine vererek, bu bölgede hakim güç olan Osmanlı Devleti'nin dolayısıyla da kendisinin güvenliğini sağlamayı amaç edinmiştir.

1833'ten sonra ise Osmanlı-İngiliz işbirliği, güçlenen Rusya'nın Türk Boğazları'ndan geçerek Akdeniz'e ve Kafkaslar üzerinden Hindistan'a inme hayalleriyle daha da pekişmiş, İngiltere Rusya'ya karşı koyabilecek kadar kuvvetli olması için Osmanlı Devleti'nin reform teşebbüslerine destek vermiştir.

Ancak Süveyş kanalının açılması, Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması ve Avrupa'da değişen dengelerden dolayı Rusya ile İngiltere'nin yakınlaşması, bu işbirliğinin bozulmasına yol açmıştır. 1878'den itibaren de İngiltere Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçerek, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sürecinde yer almıştır.

ABSTRACT

After the English took part in the Eastern Mediterranean trade at the sixteenth century, first relations between Ottoman Empire and England had started. Continuing relations reached its peak at the nineteenth century with the emerging of Russia as a threat to the biggest English colony India and to Turkish Straits.

After 1833, the relations got closer and the English politicians supported the reform movements occurring nearly at every part of the Ottoman state. But towards the dawn of the century, after the opening of Suez Channel and the changing balances in Europe, English politicians lost their interest to the integrity and continuity of Ottoman Empire. And after 1878 they gave up supporting Ottoman Empire and joined its sharing process.